GAJA SALUSTIJA KRISPA

KATILININA UROTA I RAT S JUGURTOM

SA STVARNIM TUMAČENJEM
I UVODOM

PRIJEVOD S LATINSKOGA

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

GAJA SALUSTIJA KRISPA

KATILININA UROTA I RAT S JUGURTOM

SA STVARNIM TUMAČENJEM I UVODOM

PRIJEVOD S LATINSKOGA

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

RIMSKO POVJESNIŠTVO PRIJE SALUSTIJA.

U doba, kad se u Rimu počela razvijati pjesnička književnost, padaju i prvi počeci povjesništva. Neki odlični Rimljani počeli su bilježiti zgode rimskoga naroda kronologičkim redom u ljetopisima (annales). Taj stadij rimskoga povjesništva zove se analistika (a pisci analisti), te odgovara u Grka otprilike logografiji do Herodota. Stariji analisti (do Grakhâ) pripovijedahu događaje prosto i jednostavno, kronologičkim redom, bez kritike i pragmatizma, ali vjerodostojnije od mlađih. Oni bi počinjali s najstarijom poviješću, koju bi ukratko obradili, i nastavljali do svojih vremena, koja bi opširnije opisali Mlađi analisti (do Sule) natkrilili su doduše svoje prethodnike suvislim razlaganjem događaja i ljepšim oblikom, ali su manje vjerodostojni, jer su svojevoljno izopačivali historičke činjenice. U vrijeme Sulino pridružiše se analistima i autobiografi, t. j. ljudi, koji su, ponajviše za opravdanje svojeg političkoga života, opisali svoj život (na pr. Sula).

Analisti do Marka Porcija Katona pisali su grčkim jezikom, jer je latinski jezik još onda bio surov i neizglađen, pa zato neprikladan za pisanje u prozi. Prvi. koji je latinski pisao, a potom i osnovao latinsku prozu, bijaše onaj poznati protivnik helenizma, Rimljanin staroga kova

Marko Porcije Katon (M. Porcius Cato). On je u mladosti vojevao protiv Hanibala, obnosio je redom sve državne časti i umr'o u visokoj starosti g. 149., dakle tri godine prije pada Kartage, za kojim je toliko težio.

Katon bijaše znamenit vojvoda i politik, ali se odlikovao i kao pisac. Od njegovih mnogih djela pripadaju ovamo

Origines, historički spis u 7 knjiga. U tom je djelu pripovijedao postanje i razvoj grada Rima pod kraljevima, najstariju povijest italskih gradova, zatim povijest punskih ratova i savremenu povijest do g. 150. U djelo je upletao i geografičke i etnografičke crtice o narodima, o kojima je pisao, a bilo je u njem i mitologičkih i drugih vijesti. On je u svoju povijest stavio i govore (osobito koje sam ja govorio), pa su se za tim svi pozniji historici povodili. Od toga su nam djela sačuvani samo ulomci.

Od mlađih analista vrijedni su spomena:

Valerije Ancijat (Valerius Antias), koji je napisao sasvim nekritično rimsku povijest barem u 75 knjiga. Liviju je bio glavnim izvorom za stariju povijest rimsku, zato i ima u njoj mnogo netočnosti i pretjerivanja.

Lucije Kornelije Sizena (L. Cornelius Sisenna) čini prijelaz od analistike k pravoj historiografiji. On je napisao savremenu historiju do Suline smrti. Salustijeve Historiae mogu se smatrati nastavkom Sizenina djela.

Od historika rimskih u Ciceronovo doba znameniti su osobito Cezar i Salustije, manje Nepot, Pomponije Atik i neki dr.

GAJ SALUSTIJE KRISPO

Salustije (C. Sallustius Crispus) rodio se god. 86. pr. Is. u sabinskom gradu Amiternu od plebejskih, ali imućnih roditelja. Njegova mladost pada u doba državnih prevrata i nemira (građanski rat između Marija i Sule, Sulina diktatura, Katilinina urota). Odgoj mu je bio isti kao i ostalim mladićima iz imućnih kuća u ono vrijeme. U mladosti svojoj živio je dosta razuzdano.

Politikom se počeo već zarana baviti. Obavivši kvesturu bio je g. 52. tribun, t. j. one godine, kad je u jednoj uličnoj borbi Milonova četa ubila na Apijskoj cesti demagoga Klodija. God. 50. isključen je iz senata tobože poradi nemoralnoga života, a uistinu zato, što je bio odriješit pristaša

demokracije i Cezara, a žestok protivnik optimatâ i Pompeja. Skoro zatim pođe Salustije u Cezarov tabor te je već u slijedećoj godini bio u jednoj vojni protiv Pompejevaca u Iliriji. Na početku građanskoga rata bi Salustije opet primljen u senat i za god. 47. izabran pretorom. Te je godine pratio Cezara u Afrički rat. Cezar ga je s brodovljem poslao na otok Kerkinu, da otme neprijateljima žito. Svršivši srećno nalog vrati se u tabor Cezarov s mnogo teretnih lađa punih žita.

Kad su bili republikanci kod Tapsa (46.) pobijeđeni, ostavi Cezar Salustija kao prokonzula u provinciji Africi. Tu se Salustije za kratko vrijeme silno obogatio. Povrativši se u Rim bi optužen poradi globljenja (repetundarum), ali ga suci proglasiše nevinim, valjada posredovanjem Cezarovim. Poslije Cezarove smrti odreče se Salustije političkoga života te se bavio sve do svoje smrti samo književnim radom. Umr'o je g. 34. Poradi krasote i veličine bijahu na glasu njegovi vrtovi na Kvirinalu (horti Sallustiani), koji su kasnije zajedno s palačom njegovom prešli u vlasništvo rimskih careva.

Salustije je napisao ova djela:

1. Catilina ili bellum Catilinae. U tom djelu opisuje se urota Katilinina (g. 63.). Gradivo je crpao koje iz vlastitoga iskustva, koje iz savremenih spisa, osobito Ciceronovih Katilinarskih govora. Pisac nastoji da bude pravedan i bespristran, ali mu to ne polazi svagdje za rukom, jer ne može da zataji svoju simpatiju za Cezara, a opet ne hvali Cicerona toliko, koliko je zaslužio. Zanimljivi su govori, i to osobito Cezarov (c. 51.) i Katonov (c. 52.), jer vjerno odgovaraju značajevima tih ljudi, kako ih iz povijesti poznamo.

2. Jugurtha ili Bellum Jugurthinum. To je djelo mnogo savršenije i po osnovi i po izvedbi. U njem se opisuje rat, što su ga Rimljani od g. 111.—106. vodili s numidskim kraljem Jugurtom. Usput crta pisac i veliku iskvarenost plemstva rimskoga, koja se osobito ističe u govorima

pučkoga tribuna Gaja Memija i konzula Marija. Ali ipak nije nepravedan prema optimatima Metelu i Suli, koje ocjenjuje prema njihovim zaslugama, a nasuprot ističe, gdje treba, i pogrješke pučke stranke, a osobito vode njezina Gaja Marija. Osim vlastitoga iskustva, što ga je stekao kao prokonzul u Africi, glavni su mu izvori bili spisi Sulini, Sizenini i kralja Hijempsala.

3. Historiae. U tom se djelu pripovijedala povijest rimska od g. 78. do g. 67. To je bilo Salustijevo najsavršenije djelo, koje se nažalost izgubilo. Osim drugih neznatnih ulomaka sačuvala su se samo četiri govora i dva pisma. Govori su retorski savršeniji nego u Jugurti i Katilini. Sudeći po ostacima moramo priznati, da je i u tom djelu nastojao pisac da bude bespristran.

Salustije je odabrao tri vrlo važna odsjeka rimske povijesti iz nedavne prošlosti predmetom svoje obradbe. U Katilini se pokazuje, kako je plemstvo zadnji put odlučno pobijedilo svoje protivnike, a u Jugurti i Historijama vidimo, kako se pučka stranka pomalo iz svoje potištenosti diže. Salustije nam prikazuje unutrašnje stanje Rima sa svoga stajališta, što njegovim djelima daje osobitu vrijednost. Mora se priznati, da pri tom plemstvo zlo prolazi, ali on isto tako oštro ističe i mane i pogrješke pučke stranke.

Salustijev uzor je Tukidid, kojemu se približuje u izboru gradiva, u duhovitom shvaćanju prilikâ i u jezičnom prikazivanju. Uvodi u njegova djela sadržavaju umna razmatranja o općenitim ljudskim odnošajima. Jezik mu je kratak i zbit, i udaljuje se od običnoga govora starinskim primjesama. U njega ima mnogo duhovitih rečenica, od kojih su mnoge postale poslovicama.

Salustije upleće, kao i Tukidid, govore i listove u pripovijedanje, da karakterizira lice ili odnošaje. Najslabiji su mu u tom pogledu govori u Katilini, dok su u Jugurti već mnogo bolji; no tek u Historijama pošlo mu je za rukom, da nam karakterizira lica jasno i oštro. Po tim svojim svojstvima Salust je prvi umjetni povjesnik rimski.

Katilinina urota.

SPIS

GAJA SALUSTIJA KRISPA

O

UROTI KATILININOJ.

1.

Svi ljudi, koji hoće da nadvisuju ostala živa bića, moraju iz svih sila nastojati, da ne provode život u besposlici poput blaga, što ga je priroda stvorila pognuto i poslušno trbuhu. Ali sve naše biće stoji u duhu i tijelu: duh upotrebljavamo za zapovijedanje, a tijelo više za služenje; jedno imamo zajedničko s bogovima, drugo s nerazumnim životinjama. Zato mi se čini, da je pravije tražiti slavu u snazi duševnoj negoli tjelesnoj i učiniti, da uspomena na nas što dulje traje, jer je sam život, što ga uživamo, kratak. Slava naime, što nam je daje bogatstvo i ljepota, prolazna je i nestalna, a krepost je slavna i vječna.

Ali dugo su se ljudi žestoko prepirali o tom, da li unapređuje više ratnu vještinu sila tjelesna ili duševna vrlina. Jer i prije, nego što počneš, treba da razmišljaš, a kad si razmislio, treba da brzo izvedeš. Tako je oboje samo po sebi nedostatno, te jedno treba da drugo popunja.

2.

Zato su spočetka kraljevi — jer je to bilo prvo ime za pojam vlade na zemlji — na različit način jedni vježbali duh, a drugi tijelo. Onda su još ljudi živjeli bez lakomosti, svak je bio sa svojim zadovoljan. Ali otkako su u

Aziji Cir, a u Grčkoj Lacedemonjani i Atenjani počeli gradove osvajati i narode podjarmljivati, želju za gospodstvom držati uzrokom rata i tražiti najveću slavu u najvećoj vlasti, onda se istom u pogibli i poslu saznalo, da u ratu može najviše duh. Kad bi duševna vrlina kraljeva i zapovjednikâ pokazivala svoju moć isto tako u miru kao u ratu, bilo bi više jednakosti i stalnosti u ljudskim prilikama, te se ne bi vidjelo, kako svagdje vlast prelazi od jednoga na drugoga, kako se sve mijenja i mete. Jer vlast se lako onim sredstvima zadržava, kojima se upočetku stekla; ali kad navali mjesto radinosti lijenost, mjesto umjerenosti i pravičnosti lakomstvo i oholost, onda se promijeni s običajima i sreća. Tako prelazi vlast svagda od manje valjana na najvrlijega. Pa i kod ratarstva, brodarstva i graditeljstva sve se pokorava duševnoj sili. Ali mnogi su ljudi, koji ugađaju samo trbuhu i snu, prošli u neznanju i neobrazovanosti kroz život kao da su u tuđoj zemlji: ovima je, očito protiv prirode, tijelo bilo uživanje, a duša teret. Njihov život i smrt vrijedi u mojim očima jednako, jer se o obojem šuti. Ali po mojem mišljenju onaj istom živi i uživa život, koji živo nastoji oko kojega posla te traži slavu kakvim slavnim djelom ili plemenitom vještinom. Ali u velikom obilju stvari pokazuje priroda svakomu drugi put.

3.

Dično je dobro činiti državi; ali i dobro zboriti nije neslavno. Ta čovjek može postati slavan i u miru i u ratu. Mnogi se hvale, koji su učinili slavna djela, mnogi također, koji su tuđa djela opisali. Premda ne zapada jednaka slava pisca i tvorca slavnih djela, ipak mi se osobito teško čini pisati povijest; prvo, jer prikazivanje mora odgovarati činima; zatim, što većina misli, da si rekao od zlobe i zavisti, ako si pogrješke ukorio; ali ako spomeneš veliku vrlinu i slavu odličnih ljudi, onda svatko sluša ravnodušno ono, što misli, da bi i on lako učinio, a što to nadilazi, ono drži za laž, jer da je izmišljeno. — Ali ja sam se spočetka

u mladenačkoj dobi, kao većina drugih, strastveno dao na državne poslove, i tu mi se dogodilo mnogo neugodno. Jer umjesto čednosti, nesebeznalosti i kreposti vladaše drzovitost, podmićivanje i lakomstvo. Jer premda sam, nevičan zlim sredstvima, njih prezirao, ipak je usred tolikih opačina slabo moje mladenačko srce bilo iskvareno častoljubljem; i premda nijesam pristajao uza zle običaje drugih, ipak mi je moje častohleplje pribavilo isti zao glas i zavist, kao i drugima.

4.

Čim sam se dakle odmorio od mnogih nevolja i pogibli te odlučio, da ću provesti ostali život ne baveći se državnim poslovima, nije mi bila namjera, da u nemaru i besposlici tratim zlatno vrijeme, niti da živim baveći se ratarstvom ili lovom, tim ropskim poslovima; već sam odlučio, da ću se povratiti k istomu duševnomu radu, od kojega me nesretno častoljublje nekoć odvratilo, i napisati pojedine odsjeke povijesti naroda rimskoga, kako mi se što činilo spomena vrijedno, i to tim više, što sam bio prost od nade, straha i strančarenja u državi. — Zato ću sada ukratko, što budem istinitije mogao, ispripovjediti urotu Katilininu; jer ja držim to djelo osobito znamenitim poradi nečuvena zločinstva i pogibli. Ali moram s malo riječi prikazati značaj toga čovjeka prije, negoli počnem pripovijedati.

5.

Lucije Katilina,[1]) potomak odlične obitelji, bijaše čovjek velike duševne i tjelesne jakosti, ali zle i pokvarene ćudi.

[1]) Potpuno mu je ime L u c i u s S e r g i u s C a t i l i n a. Bio je roda (g e n s) patricijskoga, koji je malo pomalo osiromašio. Najstariji poznati Sergije bio je jedan od decemvira (g. 449.). Pradjed Katilinin M a r k o S e r g i j e S i l sa željeznom rukom (mjesto ruke, koju je izgubio u 2. punskom ratu) bio je pretor 197. g. Sam Katilina rodio se oko g. 108. Kuća mu je bila na Palatinu, u odličnom kraju.

Njemu bijahu već od mladosti mili domaći ratovi, ubistva, grabež i građanski razdor, te se u tom vježbao u svojoj mladosti. Tijelo mu podnošaše glad, studen i bdjenje više, nego bi itko mogao vjerovati. Bijaše smion, lukav i prevrtljiv; umio se u svem pretvarati i sve sakrivati: za tuđim je hlepio a svoje rasipao; vatren bijaše u strastima; dosta rječitosti, mudrosti malo. Nezasitno srce težaše mu vazda za neumjerenim, izvanrednim i nedostižnim. Poslije Sulina gospodovanja bješe ga obuzela žestoka pohlepa, da prisvoji sebi vlast u državi, i nije mu bilo stalo do toga, kojima će to sredstvima postići, samo da sebi pribavi neograničenu vlast. Njegovo divlje srce uznemirivaše se svaki dan sve više i više siromaštvom i mišlju na zločinstva, što se oboje još povećalo onim svojstvima, što sam ih prije spomenuo. Podbadaše ga osim toga pokvarenost građanstva, koje su razdirala dva najgora i između sebe sasvim oprečna zla, raskoš i lakomstvo. Ali kad me je zgoda sjetila na ćudoredno stanje države, to me sama stvar, čini se, nuka, da segnem malo natrag te da ukratko raspravim o uredbama naših pređa u miru i u ratu, kako su upravljali državom, koliku su je ostavili, kako se malo po malo promijenila te je od najljepše i najbolje države postala najgora i najopačija.

6.

Grad su Rim, kako sam ja saznao, u početku sagradili i napučili Trojanci, koji su se kano bjegunci pod vodstvom Enejinim bez stalnih naselja amo tamo potucali; a s njima A b o r i g i n c i, surovo pleme, bez zakona, bez vlade, slobodni i raspušteni. Pošto su se ovi sastali u istom gradu, to su se, premda su bili različna podrijetla, nejednaka jezika i načina života, upravo nevjerojatno lako stopili: tako je za kratko vrijeme ovo rastepeno i skitničko mnoštvo slogom postala država. Ali kad se općina njihova ojačala građanima, zakonima i zemljama te je bila već prilično srećna i jaka, onda pobudi njezino blagostanje zavist, kako to obično kod ljudi biva. Zato počeše susjedni kraljevi i narodi na njih napadati oružjem, a samo malo im prijatelja dolazilo u pomoć, ostali naime zastrašeni uklanjahu se pogiblima. No Rimljani, budni u miru i u ratu, žurno bi pripravljali sve za obranu, jedan bi drugoga sokolio i išli bi ususret neprijatelju te oružjem zaštićivali slobodu, domovinu i roditelje. Poslije kad bi pogibli hrabrošću odbili, iđahu u pomoć saveznicima i prijateljima i stjecahu sebi prijateljstva više tim, što su činili negoli primali dobročinstva. Vlada bijaše zakonima omeđena, a zvala se kraljevstvo. Izabrani ljudi, kojima bijaše tijelo godinama oslabljeno, ali duh mudrošću moćan, vijećahu o općinskim stvarima; oni se zvahu o c i, bilo poradi starosti bilo zato, što su se brinuli kao oci. Poslije, kad se kraljevska vlast, koja je u početku branila slobodu i povećala državu, izvrgla u obijesno gospodstvo, promijeniše Rimljani način vladanja te urediše godišnju vladu sa po dva vladara. Tako će se najmanje moći, mišljahu oni, ljudsko srce uzobijestiti neograničenom slobodom.

7.

Ali u ono doba poče se svatko više isticati i svoje sposobnosti slobodnije pokazivati. Jer kraljevima su sumnjiviji dobri negoli zli i uvijek im je zazorna tuđa vrlina. Gotovo je nevjerojatno, koliko se država za kratko vrijeme ojačala, pošto je stekla slobodu: tolika je sve obuzela težnja za slavom. Ponajprije čim je mladež mogla podnositi ratne napore, učila se u taboru napornim radom vojničkoj službi te se više naslađivaše krasnim oružjem i bojnim konjima nego bludnicama i gozbama. Zato takovim ljudima ne bijaše nikakav rad neobičan, nijedan kraj neprohodan ili prestrm, nijedan oružan neprijatelj strašan: hrabrost bješe sve nadjačala. Ali za slavu se među sobom najviše natjecahu: svatko nastojaše da obori neprijatelja, popne se na zid i da ga vide, dok takovo djelo čini; u tom tražahu bogatstvo, u tom dobar glas i veliku diku. Za hvalom bijahu pohlepni, ali darežljivi u novcu; slavu željahu golemu a imutak pošteno

stečen. Mogao bih napomenuti, na kojim je mjestima narod rimski s malenom šakom ljudi razbio goleme čete neprijatelja i koje je gradove od prirode utvrđene na juriš uzeo, kad me to ne bi predaleko odvuklo od moga predmeta.

8.

Ali dakako u svem gospoduje sreća; ona više po svojoj miloj volji negoli po istini svekoliko slavi ili ostavlja u tmini. Djela Atenjana bila su po mojem mišljenju prilično znamenita i veličajna, ali ipak ne onako velika, kako o njima glas ide. Ali jer su se ondje rodili vrlo daroviti pisci, zato se djela Atenjana na cijelom svijetu slave kao najveća. Stoga se vrlina onih, koji su ih izveli, drži tolikom, koliko su ih riječima mogli uzvisiti slavni umovi. Ali rimski narod nije nikad imao velikih talenata u povjesništvu, jer što je tko bio umniji, to je bio više zabavljen javnim poslovima. Nitko nije vježbao duha bez tijela. Upravo najbolji voljeli su raditi nego govoriti, voljeli su da njihova djela drugi hvale, nego da sami pripovijedaju tuđa.

9.

Zato se ćudorednost kod kuće i u ratu gojila. Njihova sloga bijaše vrlo velika, a nesloga sasvim neznatna. Pravo i dobro vrijedilo je kod njih ne toliko poradi zakona, koliko samo po sebi. Svađe, razdori i neprijateljstva podržavahu se s neprijateljima, a građani se s građanima natjecahu u vrlini. U službi bogova bijahu veličajni, kod kuće štedljivi, prijateljima vjerni. Ovim dvjema vrlinama: hrabrošću u ratu i pravičnošću, kad bi se mir sklopio, radili bi za svoje dobro i za dobro države. Zato imadem najveće dokaze u tom, što bi se u ratu češće kaznili oni, koji bi se protiv zapovijedi borili s neprijateljima i koji bi, kad bi se dao znak za uzmak, prekasno ostavili bojno polje, nego oni, koji bi se usudili ili zastavi se iznevjeriti ili ostaviti svoje mjesto, kad bi bili natjerani u bijeg. U miru pak

vladahu više dobrotom negoli strahom te voljahu, kad bi bili uvrijeđeni, oprostiti nego kazniti.

10.

Ali kad se država povećala radom i pravednošću, kad su veliki kraljevi bili ratom svladani te divlja plemena i golemi narodi silom pokoreni, kad je Kartaga, takmica rimske države, stubokom propala te tako bila otvorena sva mora i sve zemlje: onda počne sreća bješnjeti i sve prevrtati. Onim ljudima, koji su prije lako podnosili napore, pogibli, nevolje i teškoće, postade sada mir i bogatstvo, dobra, koja su inače povoljna, na teret i propast. Zato najprije naraste pohlepa za vlašću, onda za novcem: a to bijaše vrelo svih nesreća. Jer je lakomstvo uništilo vjernost, poštenje i sva ostala dobra svojstva; umjesto toga je naučilo ljude obijesti i okrutnosti, zanemarivati bogove i sve prodavati. Slavičnost je učinila, te su mnogi postali himbeni, da drugo imadu u srcu zatvoreno, a drugo na jeziku pripravno, da prosuđuju prijateljstva i neprijateljstva ne po unutrašnjoj vrijednosti već po izvanjoj koristi pa da su više dobri izvana nego iznutra. To je spočetka polagano raslo, kadšto se i kažnjivalo; ali poslije, kad se otrov kuge raširio, preobrazi se cijela država, a vlada postade od najpravednije i najbolje okrutna i nepodnošljiva.

11

Ali spočetka je više slavičnost nego lakomost vladala srcima ljudskim, a ta je opačina ipak bila bliže kreposti. Jer slavu, čast i vlast žele sebi jednako i dobri i zli; ali oni idu za njima pravim putem, a ovi ih nastoje postići varkama i pletkama, jer nemaju boljih sredstava. Lakomstvo nasuprot teži samo za novcem, što ga nijedan mudrac nije poželio; ono, kao da je sazićeno ljutim otrovom, slabi tijelo i dušu čovjeka, ne poznaje granica i vazda je nezasitno te ne postaje manjom ni obiljem ni oskudicom. — Ali pošto je Sula, koji je oružjem povratio državi pređašnji ustav, nakon

dobra početka zlo svršio, počeli su svi grabiti i otimati: jedan si je poželio kuću, drugi imanje; pobjednici ne poznavahu ni mjere ni načina te postupahu sramotno i okrutno sa sugrađanima. K tomu se pridruži, da je Lucije Sula vojsci, koju je u Aziju vodio — da mu bude vjerna — protiv običaja pređa dopuštao razuzdan život i predobro je plaćao; ljupki i raskošni krajevi doskora su za vrijeme mira surove vojnike oslabili. Ondje se istom naučiše rimski vojnici ljubakati i pijančovati, diviti se slikama i cizeliranome posuđu te to otimati za se i za državu, hramove plijeniti i sve oskvrnjivati, bilo sveto ili svjetovno. Zato ti vojnici stekavši pobijedu ne ostaviše ništa pobijeđenima. Sreća naime otima i mudrom duševnu jakost, pa da onda oni pokvareni ljudi budu umjereni u pobjedi!

12.

Pošto je bogatstvo počelo služiti na čast te ga je pratila slava, vlast i moć, počela je slabiti krepost, siromaštvo se počelo smatrati sramotom a poštenje zloćudnošću. Zato poradi bogatstva osvoji mladež raskošje i lakomstvo s obiješću: otimali bi tuđe te bi to onda spiskali; slabo bi cijenili svoje imanje a pogibali za tuđim; nijesu hajali za poštenje i stidljivost, razlikovali božansko i čovječansko niti su se na išto obazirali u svojoj razuzdanosti. Pošto si pregledao kuće i ljetnikovce sagrađene poput gradova, vrijedno je pohoditi i hramove bogova[2]), što su ih sagradili naši pređi, najpobožniji ljudi na svijetu. Ali oni su hramove božje resili pobožnošću, a svoje kuće slavom te pobijeđenima nijesu ništa otimali osim mogućnosti, da bi ih vrijeđali. A nasuprot ove kukavice otimahu uz najveću nepravdu saveznicima sve ono, što su im najhrabriji junaci kao pobjednici ostavili; baš kao da krivicu činiti znači istom vladati.

[2]) Premda su hramovi bili najljepše zgrade u Rimu a nekoji i vrlo veliki, ipak su u kasnije doba mnogo zaostajali i ljepotom i veličinom za mnogim privatnim zgradama.

13.

Jer što da spominjem ono, što ne može nitko vjerovati, koji nije vidio, da su mnogi privatnici gore razmetnuli i mora umjetno stvorili? Ovima je po mojem mišljenju bogatstvo služilo samo za ruglo, jer su se žurili, da sramotno prospu bogatstvo, što su ga mogli pošteno upotrebljavati. A nije ih manja pohlepa obuzela za bludom, proždrljivošću i drugim raskošjem. Muškarci služahu za ženske, žene prodavahu javno svoju čistoću. Poradi poslastica istraživalo se sve na kopnu i na moru. Spavalo se prije, nego je koga obuzela želja za spavanjem; nije se čekao glad ni žeđa, ni studen ni umornost, već se sve to unaprijed pobuđivalo raskošnim dražilima. To je mladež, kad je nestalo imutka, podbadalo na zločinstva. Srce otrovano pogubnim požudama nije moglo biti bez pohotnosti; tako je tim neumjerenije na svaki način težilo za dobitkom i trošenjem.

14.

U tolikoj i tako pokvarenoj državi bješe se Katilina, a to bijaše vrlo lako, okružio četama svakojakih nepoštenjaka i zločinaca kao tjelesnom stražom. Jer svi bludnici, preljubnici i žderonje, koji su igrom, žderanjem ili bludom razasuli svoj očinski imutak; svi, koji su se jako zadužili, da se tako iskupe od sramote ili zločinstva; nadalje sa svih strana svi ubojice, skvrnitelji svetinja, ljudi, kojima je bila na sudu dokazana krivnja ili su se suda bojali poradi svojih zločinstva, onda još svi oni, koji su se rukom ili jezikom po krivoj prisezi ili građanskoj krvi hranili, ukratko svi, koje mučaše zločinstvo, siromaštvo ili grješna savjest — ti bijahu najbliži i najpouzdaniji prijatelji Katilinini. Ako bi i koji nedužan čovjek zapao u njegovo prijateljstvo, svagdašnjim bi općenjem i zavođenjem doskora postao drugima jednak i sličan. Ali najviše je težio za prijateljstvom mladića, jer njihovo meko još i nestalno srce lako se dalo zavoditi njegovim varkama. Jer kako je koji prema svojoj dobi

za čim plamtio, jednima bi pribavljao bludnica, drugima bi kupovao pse i konje, ukratko ne bi štedio ni troška ni časti svoje, samo da ih učini o sebi ovisnima i vjernima. Znadem, da je bilo ljudi, koji su mislili, da su se mladići, koji posjećivahu Katilininu kuću, dali na neprirodni način upotrebljavati; ali taj glas se oslanjaše više na druge prilike, nego što bi tko o tom što sigurno znao.

15

Već u ranoj mladosti bješe Katilina počinio mnoga nečuvena bludna djela, s nekom plemenitom djevojkom, s nekom svećenicom Vestinom,[3] i druge slične stvari protiv božanskih i ljudskih zakona. Napokon se zaljubi u Aureliju Orestilu,[4] kojoj osim ljepote nije nijedan pošten čovjek nikad ništa pohvalio. Ali budući da je ona oklijevala udati se za nj bojeći se njegova odrasloga pastorka, to je on, kako se zastalno vjeruje, ubio svoga sina i tako za taj kleti brak učinio mjesta u kući. Taj je čin bio, kako mi se čini, glavni povod, da se požurio sa svojim zločinstvom. Jer njegov kleti duh, kivan na bogove i ljude, nije nalazio mira ni na javi ni u snu: tako je griješna savjest bjesnila u njegovu nemirnome srcu. Odatle blijedo mu lice, ukočen pogled, hod sad brz sad polagan; ukratko u držanju i licu odavaše se mahnitost.

16.

Ali mladež, koju bi k sebi dovabio, kako smo gore rekli, priučavao bi na mnogo načina na opačine. Između njih je davao krive svjedoke i krivotvoritelje isprava; učio bi ih,

---

[3]) Svećenica Vestina je Fabija, polusestra Ciceronove žene Terencije. Ona i Katilina bijahu god. 73. optuženi poradi bluda, ali su bili riješeni osobito zato, što se za njih zauzeo Kvint Lutacije Katul (v. gl. 34.).

[4]) O Aureliji Orestili govori se još u glavi 35.

da vjernost, imutak i pogibli malo cijene; a poslije, kad bi im sasvim zatr'o dobar glas i stid, nalagao bi im druge veće stvari. Ako i nije u onaj čas bilo povoda za zločinstva, ipak bi na nepogibeljne njemu ljude baš kao na svoje prave protivnike navaljivao i ubijao ih; naravski zato, da ne bi u besposlici oslabila ruka ili srce, bio je radije i bez razloga zao i okrutan. — Uzdajući se u ove prijatelje i ortake pa imajući na umu, da je posvuda bilo sve zaduženo i da je većina Sulinih vojnika[5]) rastepavši svoj imutak sjećala se predašnjega otimanja i pobjede te živo željela građanski rat, odluči Katilina osvojiti državu. U Italiji nije bilo nikakove vojske; Gnej Pompej[6]) vođaše rat u najudaljenijim krajevima; sam je imao mnogo nade, da će steći konzulat; senat bijaše posve bezbrižan, sve sigurno i mirno; — ali upravo to bijaše vrlo zgodno za Katilinu.

17.

Zato se poprilici 1. lipnja za konzulovanja Lucija Cezara i Gaja Figula[7]) obrati ponajprije na pojedince jedne potičući, druge kušajući te im pokazivaše svoju moć, nepripravnost države i velik dobitak od urote. Pošto je sve, što je hotio, točno saznao, pozove sve one, koji su bili u najvećoj stisci i najdrzovitiji, na sastanak. Tu se sastadoše senatori Publije

---

[5]) Sulini vojnici, koji su osobito po nekim zakonima Sulinim i njegovim odredbama o popunjenju senata, došli do bogatstva i časti (g. 81.).

[6]) Gnej Pompej Veliki bio je najodličniji vojskovođa svojega vremena, u ono vrijeme najugledniji Rimljanin, čovjek vrlo bogat. U ono je vrijeme ratovao u Aziji protiv Mitridata. U građanskom ratu suparnik Cezara, koji ga je pobijedio.

[7]) Lucije Julije Cezar i Gaj Marcije Figul bijahu konzuli g. 64.

Lentul Sura,[8]) Publije Autronije,[9]) Lucije Kasije[10]) Longin, Gaj Ceteg,[11]) Publije i Servije Sula, sinovi Servijevi,[12]) Lucije Varguntej, Kvint Anije, Marko Porcije Leka, Lucije Bestija i Kvint Kurije; nadalje od viteškoga staleža Marko Fulvije Nobilior, Lucije Statilije, Publije Gabinije Kapiton i Gaj Kornelije; osim toga mnogi iz naseobina i municipija, plemići u svom zavičaju. Osim toga pristajahu mnogi plemići nešto tajnije uz tu osnovu, koje je na to više poticala nada na gospodstvo negoli siromaštvo ili druga potreba. Uostalom pomagaše većina mladića, ponajviše plemići, Katilinino preduzeće. Premda su ovi mogli u miru sjajno ili barem udobno živjeti, voljeli su nestalno nego stalno, rat nego mir. U ono su vrijeme također neki vjerovali, da je i Marko Licinije Kras[13]) znao za tu osnovu: budući da je mrski mu Gnej Pompej stajao na čelu velikoj vojsci, zato da je on želio, da čijagod sila naraste protiv njegove moći, a uzato se nadao, da će im se lako za vođu nametnuti, ako urota uspije.

---

[8]) Publije Kornelije Lentul Sura bio je pretor g. 75., konzul 71. God. 70. bio je s mnogim drugima radi raskalašena života maknut od cenzorâ iz senata. God. 63. opet je došao u senat, pošto je bio ponovo izabran pretorom.

[9]) Za Autronija vidi glavu 18.

[10]) Kasije bio je g. 66. pretor zajedno s Ciceronom, a god. 64. se zajedno s njim natjecao za konzulat.

[11]) Ceteg bivši u Hispaniji urotio se protiv rimskoga namjesnika ondje Metela Pija, kojega je hotio ubiti.

[12]) Sule sinovi su brata diktatora Sule. Ostala spomenuta lica manje su znatna ili inače nepoznata.

[13]) M. Licinije Kras bio je jedan od najbogatijih Rimljana. Kao vojskovođa pobijedio vođu robova Spartaka g. 71. Pompej je na povratku iz Hispanije uništio ostatke Spartakove vojske, te sebi pripisivao slavu poradi uništenja ropskoga ustanka. Odatle potječe neprijateljstvo među ova dva muža.

18.

Ali već prije bjehu se isto tako urotila nekolicina protiv države, među kojima bijaše i Katilina. O toj ću uroti govoriti, što budem istinitije mogao. Za konzulovanja Lucija Tula i Manija Lepida[14]) bjehu izabrani za buduću godinu konzuli Publije Autronije[15]) i Publije Sula[16]) poradi podmićivanja optuženi i kažnjeni. Malo poslije bi i Katilina optužen poradi globljenja te je tako bio zapriječen, da se natječe za konzulat, jer se u zakonom propisano vrijeme nije mogao prijaviti. U isto je vrijeme živio Gnej Pizon,[17]) mladić plemenita roda, vrlo smion, oskudan i nemiran, kojega je siromaštvo i opaki život poticao, da ruši mir u državi. Njemu priopćiše Katilina i Autronije oko 5. prosinca svoju odluku te se spremahu, da će na Kapitoliju[18]) 1. siječnja ubiti konzule Lucija Kotu i Lucija Torkvata i sami sebi prisvojiti konzulat, a Pizona da će s vojskom poslati, da posjedne obje Hispanije. Kad se za to saznalo, odgodiše izvedenje ubijstva na 5. veljače. Ali oni onda nijesu samo konzulima, već i većini senatora snovali propast. Pa da nije Katilina pred vijećnicom prerano dao znak ortacima, onoga bi dana bio izveden najveći zločin, otkako Rim stoji. Ali budući da se nije još skupilo dosta oružanih ljudi, osujetilo je to osnovu.

---

[14]) Lucije Tul i Manije Lepid bili su konzuli god. 66.

[15]) Publije Autronije Pet bio je Ciceronov saučenik i s njim zajedno kvestor. Ciceron ga u jednom govoru opisuje kao čovjeka skroz razvratna i pokvarena.

[16]) P. Kornelije Sula nekaki je rođak diktatora Sule.

[17]) Gnej Kornelije Pizon za god. 65. izabrani kvestor.

[18]) Dne 1. siječnja nastupahu konzuli svoju službu. Taj bi dan u svečanu ophodu išli na Kapitolij (u hram Jupitera na brežuljku Kapitolinskom).

19.

Kasnije bi poslan Pizon kano kvestor s pretorskom vlašću u ovostranu Hispaniju. Kras se za nj trudio, jer je u njem spoznao ljuta neprijatelja Gneju Pompeju. Ali i senat mu je rado povjerio pokrajinu; on je naime hotio, da taj strahoviti čovjek bude daleko od središta države, a ujedno su mnogi optimati od njega se nadali potpori protiv premoći Pompejeve, koja je već onda zadavala strah. Ali ovoga Pizona ubiše na putu u pokrajini hispanski konjanici, koji su služili u njegovoj vojsci. Ima ljudi, koji tvrde, da barbari nijesu mogli podnositi njegovo nepravedno, obijesno i okrutno zapovijedanje; drugi opet kažu, da su oni konjanici, stari i vjerni štićenici Gneja Pompeja, po njegovoj želji navalili na Pizona; uostalom da Hispanci nikad nijesu počinili takova zločinstva, nego da su prije strpljivo podnijeli mnogo okrutnosti državnih činovnika. Mi ćemo to neriješeno ostaviti. O predašnjoj uroti dosta je rečeno.

20.

Premda se Katilina već prije često i mnogo dogovarao s pojedinima od onih, koje sam malo prije spomenuo, to mu se ipak, videći, da su se sakupili, učini shodno, da svima zajedno progovori i da ih obodri. Zato se s njima zakloni u zabitan dio svoje kuće pa im ondje, odstranivši sve svjedoke, ovako progovori:

»Da nijesam prokušao hrabrosti i vjernosti vaše, uzalud bi se desila zgoda: velika nada, pače vlada uzalud bi bila u našim rukama; pa ni ja se ne bih s pomoću kukavica i nestalnih ljudi hvatao nestalnoga umjesto stalnoga. Ali budući da sam vas u mnogim teškim prilikama upoznao kano hrabre i meni odane ljude, zato mi se srce odvažilo, da započnem veliko i prekrasno djelo; ujedno i zato, što sam opazio, da je moja sreća i nesreća također i vaša: jer isto htjeti i isto ne htjeti to je tek pravo prijateljstvo.

Ali što sam snovao, to ste već svi prije svaki napose čuli. Uostalom meni se srce svaki dan sve to više rasplamćuje, kad razmišljam, kakav će nam biti život, ako se sami ne oslobodimo. Jer otkako je država došla u potpunu vlast nekolicine mogućnika, uvijek su im kraljevi i četverovlasnici[19]) danak plaćali, a narodi i puci poreze davali: mi svi ostali, valjani i čestiti ljudi, plemići i neplemići, postali smo prosta svjetina, bez moći i ugleda, robovi onih, kojima bismo zadavali strah, da je država takova, kakova bi imala biti. Zato je sva moć, sila, čast i bogatstvo u njihovim rukama ili u rukama njihovih štićenika, a nama su ostavili pogibli, propadanje kod izbora, sudbene progone i bijedu. Ta dokle ćete još to podnositi, vi hrabri muževi? Nije li bolje junački poginuti, nego sramotno izgubiti kukavni i nečasni život, u kojem si bio na ruglo tuđoj obijesti? Ali, tako mi bogova i ljudi, pobjeda je u našim rukama. U naponu smo dobi svoje, jak nam je duh; kod onih nasuprot sve je ostarjelo od godinâ i bogatstva. Samo treba početi, ostalo će samo doći. Jer tko može, koji ima junačko srce, podnositi, da oni obiluju bogatstvom tako, da ga rasipavaju pregrađujući mora i izjednačujući gore, a mi da nemamo imutka niti za najpotrebitije stvari? oni da po dvije ili više kuća ređaju jednu uz drugu, a mi da nemamo, kamo da sklonimo glavu svoju? Uza sve to, što kupuju slike, kipove i dragocjeno posude, što nove zgrade ruše i grade druge, ukratko što na svaki mogući način rasiplju i zlorabe novce, ne mogu ipak kod sve svoje rastrošnosti protepsti svoje bogatstvo. Mi pak imamo kod kuće oskudicu, vani dugove, a budućnost nas čeka još crnja; riječju što nam preostaje osim kukavnoga života.

»Zašto se dakle ne prenete? Evo vam one, one slobode, slobode, koju ste često željkovali; a povrh toga stoji vam pred očima bogatstvo, čast i slava; sreća je sve ovo na-

---

[19]) Četverovlasnik (tetraches) je zapravo »vladar jednoga od četiri dijela, u koja je koja zemlja razdijeljena«; poslije su taj naslov dobivali mali vladari za razliku od kraljeva (rex).

mijenila pobjednicima za nagradu. Naš položaj, zgodna prilika, pogibli, nužda, sjajan ratni plijen: sve vas to mora više podbadati nego moj govor. Uzmite me za vođu ili za prosta vojnika: i tijelom i dušom bit ću uz vas. To ću, nadam se, kao konzul s vama izvesti, ako se možda ne varam, te vi volite biti robovi nego gospodari.«

21.

Kad su to čuli ljudi, koje su sva zla u izobilju pritješnjavala te koji se ničemu boljemu nijesu ni nadati mogli, ipak ih je većina zahtijevala — premda im se činjaše vrlo korisnim mir rušiti —, da im razloži, kakav će to biti rat i koja mu je svrha, kakove će nagrade steći oružjem, kakovih imadu gdje pomagala i čemu se imadu nadati. Onda im Katilina obeća nove dužničke knjige,[20]) progon bogataša, državne službe, svećeničke časti, plijen i ostalo sve, što donosi sa sobom rat i lakomstvo pobjednika. Osim toga da je u ovostranoj Hispaniji Pizon, a u Mauretaniji s vojskom Publije Sitije Nuceranin,[21]) a oba da su upućena u njegove osnove; za kojega se nada da će mu konzulat da traži Gaj Antonije,[22]) biti drug u konzulstvu, njegov dobri prijatelj, koji je sa svih strana okružen svakojakim nevoljama; s njim će on kao konzul započeti izvoditi svoje osnove. Uzato počne grditi sve plemiće, a svakoga pojedinoga od svojih poimence spominjati i hvaliti: jednoga sjeti na njegovo siromaštvo,

---

[20]) Nove dužničke knjige, čim bi se brisali svi dugovi, dakle privilegirani bankrot.

[21]) Sitije iz Nucerije u Kampaniji bio je onda kao vođa u Mauretaniji (u Africi). Poslije (g. 46.) je ratovao pod Cezarom u Africi.

[22]) Antonije je sin Marka Antonija Govornika i tast kasnijega triumvira. Bio je poradi globljenja saveznika isključen iz senata, ali je opet došao u nj, kad je god. 66. postao pretor.

drugoga na njegove strasti, više njih na pogibao ili sramotu, mnoge na pobjedu pod Sulom, koja im je plijen donijela. Pošto je vidio, da su svi razigrani, opomene ih, da se brinu za njegov izbor, i raspusti sastanak.

22.

Bijaše u ono vrijeme ljudi, koji su pripovijedali, da je Katilina svršivši govor i sileći ortake opačine svoje na prisegu, nosio okolo u zdjelicama ljudske krvi s vinom pomiješane. Kad su je zatim poslije strašne zakletve svi okusili, kako to obično biva kod svečanih žrtava, onda je, vele, otkrio svoju osnovu; a to kažu da je zato učinio, da budu međusobno što vjerniji, kad znade jedan za toliku opačinu drugoga. Mnogi su mislili, da je i ovo i još mnogo drugo izmišljeno od onih, koji su se nadali, da će se ublažiti mržnja na Cicerona, koja je kasnije nastala, grozovitošću opačine onih, koji su bili kažnjeni. Za me je ta stvar, premda je vrlo znamenita, preslabo dokazana.

23.

Ali u ovoj uroti bijaše i Kvint Kurije, čovjek odlična roda, okaljan opačinama i zločinstvima, koga su cenzori poradi sramotna života maknuli iz senata. U toga čovjeka bijaše isto toliko beznačajnosti, koliko drzovitosti: niti bi šutio o tom, što je čuo, niti bi sakrivao sam svoja zločinstva, uopće govorio je i radio sve bez razmišljanja. S Fulvijom, ženom plemenita roda, odavna je živio u bludu, ali joj nije više bio osobito mio, jer joj poradi siromaštva nije mogao više davati bogatih darova. Najedamput joj stane hvastavo obećavati zlatna brda, a kadšto joj se prijetio i mačem, ako mu se ne poda; uopće postupaše s njom objesnije, nego što je običavao. Ali Fulvija saznavši za uzrok njegova preuzetnoga postupanja nije zatajila takove pogibli za državu, već je mnogima, ne kazujući izvora, pripovijedala o Katilininoj uroti sve, što je i kako je čula. —

To je osobito potaklo ljude, da povjere konzulat Marku Tuliju Ciceronu.[23]) Jer prije je u većem dijelu plemstva kipjela zavist te su držali, da će se oskvrnuti konzulska čast, ako je dobije novajlija, ma kako čestit čovjek bio. Ali kad je došla pogibao, morade uzmaknuti zavist i oholost.

24.

Tako biše u izbornoj skupštini izabrani za konzula Marko Tulije i Gaj Antonije. To je bio udarac zadan urotnicima. Ali se ipak ne utiša Katilinin bijes, već je on svaki dan sve to više radio: pripremao je po Italiji oružje na zgodnim mjestima; slao je novce, koje je uzajmljivao u ime svoje i svojih prijatelja, u Fezulu[24]) k nekome Manliju, koji je kasnije prvi zametnuo rat. U to je vrijeme okupio oko sebe, kako se pripovijeda, vrlo mnogo kojekakvih ljudi; također nekoliko žena, koje su spočetka svoje velike troškove naplaćivale bludom, a poslije se jako zadužile, kad je dob obustavila samo zaslužbu ali ne i rasipnost. Preko njih mišljaše Katilina da će moći gradske robove pobuniti, grad zapaliti, a muževe njihove ili za se predobiti ili ubiti.

25.

Medu ovima bijaše Sempronija,[25]) koja je često s muževnom odvažnošću počinila mnoga zločinstva. Ova žena bijaše dosta sretna i po rodu i po ljepoti, a osim toga i po mužu i

---

[23]) Poznati govornik i državnik rimski, konzul g. 63. Bio je novajlija (h o m o n o v u s), jer je prvi od svoje porodice došao do konzulske časti.

[24]) F e z u l a, danas Fiesole, u sjevernoj Etruriji, blizu Florencije. Tu je bivši časnik Sulin M a n l i j e živio kao naseljenik.

[25]) S e m p r o n i j a potječe od odlična roda. Bila je žena Decima Junija Bruta (konzula g. 77.), a majka D. Junija Bruta Albina, jednoga od ubojica Cezarovih.

po djeci. Poznavala je latinsku i grčku knjigu, uz citaru je pjevala i plesala umjetnije, nego što je potrebno poštenoj ženi. Uzato se razumijevala još u koješta, što je oruđe raskoši. Njoj bijaše uvijek sve draže nego poštenje i čistoća; je li manje pazila na poštenje ili dobar glas, ne bi bio lako odlučio; razbludom je tako plamtila, da je češće tražila muškarce negoli tražena bila. No ona je često i prije toga vjerom krenula, dugove pod prisegom zatajila i za ubistva znala; ukratko poradi raskoši i siromaštva bila je već duboko pala. Ali zato ne bijaše bez mnogo duševnih darova: umjela je graditi stihove, zbijati šale, voditi razgovore bilo čedne, bilo nježne, bilo razuzdane; ukratko, mnogo bijaše u nje dosjetljivosti i mnogo dražesti.

26.

Nakon svih tih priprava ipak se Katilina za iduću godinu[26]) natjecao za konzulat nadajući se, da će Antonijem lako po svojoj volji vladati, ako bude izabran. Međutim nije mirovao, nego je na sve moguće načine stavljao zasjede Ciceronu. Ali ni ovomu nije nedostajalo hitrine i lukavosti, da se čuva; jer je već od početka svojega konzulovanja velikim obećanjima preko Fulvije učinio, da mu je Kvint Kurije, kojega sam malo prije spomenuo, izdao osnove Katilinine. Uzato je druga svoga Antonija prepustivši mu svoju provinciju[27]) sklonio, da ništa ne snuje protiv države. Oko sebe imađaše u potaji straže prijatelja i štićenika. Kad je došao dan izbora, a Katilini nije za rukom pošlo niti natjecanje niti zasjede, što ih je na biralištu postavio protiv konzula, odluči otvoreno ratovati i pokušati najkrajnja sredstva, kad mu se

---

[26]) Naime za god. 62. To je bio treći pokušaj Katilinin, da postane konzulom.

[27]) Ciceron je prepustio Antoniju bogatu provinciju Macedoniju, koju je ždrijebom dobio. Ondje je bio Antonije prokonzul g. 62.

ono, što je potajno pokušao, tako kukavno i sramotno svršilo.

27

Zato posla Gaja Manlija[28]) u Fezulu i u onaj dio Etrurije, nekoga Septimija iz Kamerina u Picenski kraj, Gaja Julija u Apuliju, a druge opet drugamo, svakoga onamo, kamo je mislio da najbolje pristaje. Međuto je u Rimu mnogo snovao: postavljao je zasjede, činio priprave, da podmetne vatru, i zgodna mjesta zaposjedne oružanim ljudima; sam je išao oboružan a isto je naložio i drugima te ih je pozivao, da budu uvijek budni i pripravni; danju je i noću bio zabavljen i budan i nije se dao utruditi ni bdjenjem ni naporima. — Ali kad mu napokon uza sav trud nije ništa uspijevalo, sazove opet u gluho doba noći glave urote k Marku Porciju Leki. Ondje se gorko potuži na njihov nerad i priopći im, da je Manlija naprijed poslao k onim momčadma, koju je za rat unovačio, a isto tako i druge na druga zgodna mjesta, da započnu rat; on sam da želi otputovati k vojsci, samo ako Cicerona smakne: on da jako smeta njegovim osnovama.

28.

Dok su drugi uplašeni oklijevali, ponudi svoju pomoć vitez rimski Gaj Kornelije te s njim odluči senator Lucije Varguntej, da će iste noći malo kasnije s oružanim ljudima unići k Ciceronu, da ga tobože pozdrave, i da će ga iznenada u njegovoj kući nepripravna sasjeći. Kad je Kurije vidio, kakova pogibao prijeti konzulu, odmah javi po Fulviji Ciceronu zasjede, koje mu se spremaju. Tako su oni od vrata otpravljeni uzalud pokušali toliki zločin. — Međutim stane Manlije u Etruriji buniti prostu svjetinu, koja je težila

---

[28]) Manlija je Katilina pozvao u Rim, da mu pomogne kod natjecanja za konzulat. Septimije i Julije su nepoznati.

za prevratom poradi siromaštva i boli zbog pretrpljene krivice, što je za gospodovanja Sulina sva svoja polja i imutak izgubila; osim toga razbojnike svake ruke, kojih je u onom kraju bilo vrlo mnogo; ktomu i neke od Sulinih naseljenika, kojima nije raskošnost i rasipnost od njihova velikoga plijena ništa ostavila

29.

Kad je Ciceron bio o tom obaviješten, to on — sklonjen pomišlju na dvostruku pogibao, što nije sâm više mogao štititi grad od zasjeda i što nije dosta dobro znao, koliko ima Manlije vojske i što s njom kani, — to on, velim, predloži stvar senatu,[29]) koji je već prije bio uznemiren govorkanjem svjetine. Nato odluči senat, kako to obično biva u velikoj pogibli, neka konzuli paze, da se što zlo ne dogodi državi. Tim daje senat po ustavu rimskomu poglavaru najveću moć, da skuplja vojsku, vodi rat, kažnjuje svakom kaznom saveznike i građane te da kod kuće i na bojnom polju ima neograničeno zapovjedništvo i sudačku vlast; inače nema konzul nikakva prava u tom bez dopuštenja naroda.

30.

Malo dana izatoga pročita senator Lucije Senije u senatu pismo, što ga je, kako je tvrdio, dobio iz Fezule. U njemu se javljalo, da je Gaj Manlije 27. listopada s velikom četom pograbio oružje. Ujedno su neki, kako to obično u takovoj prilici biva, pripovijedali o znamenjima i čudesima; drugi kazivahu, da se obdržavaju sastanci, donosi oružje te u Kapui i Apuliji sprema ustanak robova. Zato bi po odluci senata poslan Kvint Marcije Reks[30]) u Fezule, a Marko Metel

---

[29]) 21. listopada 63.

[30]) Marcije bio je konzul 68. g., zatim prokonzul u Ciliciji.

Kretski[31]) u Apuliju i obližnja okružja — ova su obojica kao vojvode bili pred gradom, jer im je triumf[32]) branilo opadanje nekolicine, kojima bijaše običaj prodavati pravicu i krivicu. Pretor Gaj Pompej Ruf bi poslan u Kapuu, Kvint Metel Celer u Picensku zemlju, te im bi dopušteno, da skupe vojsku prema prilikama i pogibli. Povrh toga bi odlučeno, da će, ako tko što prokaže o uroti, koja je zasnovana protiv države, dobiti nagradu, i to rob slobodu i 100.000 sestercija, slobodan čovjek oprost od kazni i 200.000 sestercija; nadalje bi određeno, da se gladijatorske družine porazdijele u Kapuu i druge slobodne gradove prema njihovoj veličini, i da se u Rimu u cijelom gradu drže straže, kojima će upravljati manji činovnici.

31.

Sve to uzbuni građane i promijeni lice gradu: nakon najvećega veselja i prokšenosti, koju je rodio dugotrajan mir, obuzme iznenada sve žalost. Sve je nemirno i tjeskobno, nitko se ne uzdaje ni u koje mjesto niti čovjeka kojega, niti je rat niti mir, svatko mjeri pogibli po svojem strahu. Ktomu počeše ženske, koje je obuzeo neobičan poradi veličine države strah od rata, biti se u prsa, pružati moleći ruke prema nebu, sažaljivati drobnu dječicu, pitati sve moguće, strašiti se i zdvajati o sebi i domovini ne mareći više za sjaj i raskoš. — Ali krvoločni Katilina i dalje je gojio iste osnove, premda su se spremale obrambene odredbe i premda ga je tužio Lucije Paulo[33]) po zakonu Plau-

---

[31]) Metel bio je konzul g. 69., kao prokonzul je svladao Krećane.

[32]) Vojvode bi nakon povratka iz pobjedonosne vojne čekali pred gradom, dok bi im senat dopustio triumf.

[33]) L. Emilije Paulo brat triumvira; kao konzul god. 50. bio je još pristaša optimata, a malo kasnije pristao je uz Cezara. Po zakonu Plaucijevu (de vi, od god. 78.) kaznili bi se oni, koji oružanim četama smetaju javni mir.

cijevu za izdajstvo. — Napokon dođe u senat, da sakrije svoje osnove ili da se opravda, ako bude optužbom na to izazvan. Onda je Marko Tulije, bilo bojeći se njegove nazočnosti, bilo raspaljen gnjevom, izrekao sjajan i državi koristan govor, koji je kasnije napisao i izdao. Ali kad je on sio, počne Katilina, kako je bio pripravan na svakojako pretvaranje, oborenih očiju i molećim glasom zahtijevati od senatora, da ne bi što bez dokaza o njem vjerovali; on da potječe od takove porodice i da je od mladih nogu tako živio, da se može nadati najboljoj budućnosti; neka ne misle, da je njemu, patriciju, koji je i sam, a i pređi mu, mnoga dobročinstva iskazao narodu rimskomu, potrebno upropastiti državu, a da će je spasiti Marko Tulije, koji nije rođeni građanin grada Rima. Kad je uzato dodavao i druge grdnje, digoše svi viku i stadoše ga nazivati neprijateljem i izdajicom. Onda odgovori on bijesan: »Dobro, kad me neprijatelji okružuju i bacaju u propast, to ću požar, koji me hoće ugušiti, ugasiti pod ruševinama.«

32.

Zatim odleti iz kurije kući. Ondje mu se kojekakove misli križahu glavom, jer mu nijesu polazile za rukom zasjede, što ih je postavljao konzulu, i jer je vidio, da straže brane grad od požara. Zato mu se učini najshodnije, da vojsku umnoži i da prije, nego se dignu legije, pripravi, što je za rat potrebno, pak pođe u gluho doba noći s nekolicinom drugova u Manlijev tabor. Ali Cetegu, Lentulu i ostalima, kojih je drzovitu spremnost upoznao, naloži, da na svaki mogući način stranku ojačaju, što prije na konzula navale i spreme sve za ubijanje, požar i druge ratne strahote; on da će za malo dana s vojskom doći ka gradu. — Dok se to u Rimu zbivalo, pošalje Gaj Manlije od svojih ljudi poslanike Marciju Reksu s ovim nalozima:

33.

»Bogove i ljude zovemo za svjedoke, vojvodo, da nismo oružja pograbili niti protiv domovine niti da druge do-

vedemo u pogibao, već da sebe osiguramo od zlostavljanja. Nevoljni i siromašni izgubili smo silovitošću i okrutnošću lihvara nas većina domovinu, a svi dobar glas i imutak. Nikomu od nas nije bilo dopušteno, da se po običaju djedova pozovemo na zakon ili da bar zadržimo osobnu slobodu, pošto smo izgubili imutak: tako su bili nemilosrdni lihvari i pretor. Često su se predi vaši smilovali na puk rimski te su svojim odlukama u pomoć pritekli njegovu siromaštvu; pak i u najnovije se doba, što se mi sjećamo, poradi velikih dugova uz privolju svih uglednih ljudi srebro [34]) bakrom isplatilo. Često se sam puk, potaknut ili željom za vladanjem ili obiješću oblasti, oružan odijelio od patricija. Nu mi ne tražimo niti vlasti niti bogatstva, radi čega se svi ratovi i kavge među ljudima zameću, nego slobodu, koju pošten čovjek gubi samo sa životom. Tebe i senat zaklinjemo, zauzmite se za nevoljne sugrađane, povratite zaštitu zakona, koju nam je otela krivičnost pretorova, i nemojte nas na to siliti, da gledamo, kako ćemo poginuti prodavši krv našu što skuplje.«

34.

Na to odgovori Gaj Marcije: ako što hoće da senat mole, neka polože oružje i skrušeni u Rim pođu. Senat naroda rimskoga da je bio uvijek tako blag i milostiv, da nije nitko nikada od njega uzalud pomoć tražio. — Međuto je Katilina s puta pisao većini konzulara, a osim toga i mnogim uglednim optimatima: kako nije mogao odoljeti neprijateljskoj stranci, budući da je pritisnut lažnim objedama, da se predaje udesu te ide u progonstvo u Masiliju, ne kao da se osjeća krivcem tolike opačine, nego da ima država mira te

---

[34]) L. Valerije Flak izdao je god. 86. kao konzul zakon, po kojem se za potpuno pokriće duga imala platiti četvrtina dužne svote. Budući da je srebrni sestercij vrijedio 4 (bakrena) asa, to se govorilo, da se srebro isplaćuje bakrom.

da ne nastane buna poradi njegove privatne raspre. Od ovoga sasvim različito pismo pročitao je u senatu Kvint Katul,[35] koje mu je bilo uručeno u ime Katilinino, kako je rekao. Evo mu prijepisa:

35.

»Lucije Katilina Kvintu Katulu. Osobita vjernost tvoja, dokazana činom i meni u teškim mojim pogiblima mila, daje pouzdanje mojoj preporuci. Stoga nijesam nakanio izraditi obrane tu, gdje se radi o prevratu, već sam, ne budući svjestan sebi nikakve krivnje, odlučio predložiti opravdanje, koje, tako mi boga, možeš istinitim držati. Razdražen krivicama i grdnjama, budući lišen ploda truda i radnje svoje, nijesam mogao održati čitavu predašnju čast svoju, uzeh po svojem običaju javno braniti nevoljnike; i to ne zato, kao da ne bih mogao od svojih dobara platiti duga na moje ime učinjena — jer bi darežljiva Orestila iz svojih i kćerinih dobara isplatila i tuđe dugove —, već što sam vidio, da se nevrijedni ljudi odlikuju častima, a za sebe sam osjetio, da me zbog netemeljite sumnje uklanjaju. U to sam se ime podao nadi, koja prilično dolikuje današnjemu momu stanju, da spasim ostanke poštenja. Hoteći još više pisati javiše mi, da se sila na me sprema. Sada preporučujem Orestilu i izručam je tvojoj zaštiti. Brani je od uvreda, tako ti djece tvoje. Zdravstvuj!«

36.

Sam pak nekoliko dana proboravi kod Gaja Flaminija[36]) području Aretinskom,[37]) dok nije opskrbio već prije pobunjeno

---

[35]) Katul, odlična roda, konzul god. 76., vrlo ugledan čovjek, neprijatelj Cezara, osobito poradi toga, što je Cezar postao pontifex maximus, za koju se čast i on natjecao.

[36]) Flaminij je kao i Manlije veteran Sulin.

[37]) U sjevernoj Etruriji.

susjedstvo oružjem, a onda pohiti s liktorskim sjekirama i drugim znakovima vojvodstva u tabor k Manliju. Kad se je to saznalo u Rimu, proglasi senat Katilinu i Manlija neprijateljima domovine; ostalomu mnoštvu odredi rok, do kojega bi mogli bez štete položiti oružje, osim onih, koji su već na smrt osuđeni. Ktomu odluči, da konzuli kupe vojsku, Antonije da pohiti s vojskom goniti Katilinu, Ciceron da grad brani. U ono je vrijeme, po mojem mnijenju, država rimska bila osobito jako kukavna. Premda joj je bilo sve od istoka do zapada sunca oružjem pokoreno i poslušno i premda je kod kuće mira i bogatstva u obilju bilo, što ljudi za najveće blago drže: bijaše ipak građana, koji su tvrdoglavo nastojali upropastiti sebe i domovinu. Jer na dvije senatske odluke nije se nijedan od tolike množine niti nagradom dao skloniti, da otkrije urotu, niti se maknuo iz Katilinina tabora. Tolika je bolest kao kuga obuzela bila srca većini građana.

37.

Ali nijesu samo oni bili neprijatelji domovine, koji su bili dionici urote, već je i uopće prosti puk težeći za promjenama odobravao osnove Katilinine. A to je on radio, kako se čini, prema svomu običaju; jer uvijek u državi oni, koji ništa nemaju, zavide mogućnicima, uzvisuju zle, mrze na staro i čeznu za novim pak iz mržnje na svoj udes nastoje, da se sve promijeni; nemirom se i bunama bez brige hrane, jer siromaštvo lako prolazi bez štete. Nu prosti puk u gradu, taj je iz mnogo uzroka posve hrlio u propast. Najprije se bjehu svi, koji su se bilo gdje najviše isticali sramotom i razuzdanošću, zatim drugi, koji su sramotnim djelima izgubili očinstvo, napokon svi, koje je opačina ili zločin istjerao iz domovine, svi se ti bjehu sletili u Rim kao u kanal. Zatim se mnogi, sjećajući se Sulinih pobjeda i videći, kako su neki od prostih vojnika postali senatori, a drugi tako obogatjeli, da su s kraljevskim raskošjem i sjajnošću provodili dane, nadahu, da će i oni, ako stupe pod oružje, pobjedom takovo

što steći. Osim toga cijenjaše mladež, koja je na selu uz ručno djelo podnosila siromaštvo, potaknuta darovima pojedinaca i države, više gradsku besposlicu od nezahvalnoga posla. Svi ovi i drugi življahu na trošak javne nesreće. Tim se manje valja čuditi, da su se siromašni ljudi, opaka srca i puni velikih nada, jednako zlo starali za sebe i za opće dobro. Osim toga su oni, kojima su poradi Suline pobjede bili roditelji ubijeni, dobra oteta, a pravo slobodna života umaljeno, s posve jednakim srcem očekivali uspjeh rata. Ktomu su svi, koji su pripadali drugoj stranci negoli senatskoj, voljeli, da se država buni, negoli da se njihov ugled umali. Tako se je to zlo poslije mnogo godina povratilo u državu.

38.

Jer pošto se je za konzulovanja Gneja Pompeja i Marka Krasa[38]) uspostavila tribunska čast, počeše mladi ljudi, stekavši najvišu tu oblast i budući prema dobi svojoj drzoviti, okrivljujući senat buniti puk, i onda ga potpaljivati sve to više darivanjem, obećavanjem, te tako sami postajati slavni i mogućni. Njima se iz svih sila opiraše veći dio plemstva, na izliku za korist senata, a uistinu za svoju veličinu. Jer, da ukratko kažem, svi su oni, koji su poslije onoga vremena bunili državu, radili pod poštenim izlikama: jedni, kao da brane prava naroda, drugi, da se što više digne ugled senata; svatko se je pod izlikom javnoga blagostanja za svoju moć borio; ali ne imađahu ni mjere ni načina u borbama; obje stranke okrutno izrabljivahu pobjedu.

39.

Nu pošto bi Gnej Pompej poslan u rat s gusarima i Mitridatom, onda oslabi moć puka, a naraste sila nekolicine. Ovi su časti, pokrajine i sve ostalo držali u rukama, sami su

[38]) God. 70. uspostavljena je tribunska vlast, koju je Sula za svoje diktature posve oslabio.

netaknuti i jaki bez straha provodili život, a ostale, koji su blaže postupali s pukom za svoga službovanja, plašili sudbenim osudama. Ali čim se je u opasnim prilikama pružila nada prevratu, uzruja stara raspra srca njihova. Da je u prvoj bici Katilina ili nadvladao ili se barem uz jednaku silu održao, državu bi bio doista velik poraz i nevolja pritisnula; ali je ne bi ni oni, koji bi bili stekli pobjedu, mogli duže izrabljivati, već bi njima utrudenima i istrošenima jači koji istrgnuo iz ruku vlast i slobodu. Bijaše ipak mnogo ljudi, koji su, premda nijesu bili pristali uz bunu, ipak spočetka pošli ka Katilini. Među ovima je bio Aulo Fulvij, sin nekoga senatora, koga je otac dao na putu uhvatiti i ubiti. U isto je vrijeme nastojao u Rimu Lentul, da po Katilininu nalogu što sâm što preko drugih pobuni sve one, za koje je držao da su po životu ili stanju svojem prikladni za prevrat, i to ne samo građane, nego i svakovrsne ljude, samo da su za rat sposobni.

40.

Zato naloži nekomu Publiju Umbrenu,[39]) da potraži poslanike Alobrožana,[40]) te ih, ako uzmogne, skloni na sudjelovanje u ratu, misleći, da će se oni opterećeni državnim i privatnim svojim dugovima, i povrh toga, što je narod galski po naravi ratoboran, lako dati nagovoriti na takvu odluku. Budući da je Umbren na veliko trgovao u Galiji, zato su ga mnogi glavari ondješnjih država poznavali, pak i on je njih poznavao. Čim je zato ugledao poslanike na foru, odmah ih zapita nešto o stanju njihove države, a onda ih, kao da žali njezinu bijedu, poče ispitivati, kako se nadaju da će doskočiti tolikoj nevolji. Pošto je opazio, da se tuže na lakomost oblasnikâ, da krive senat, što u njega nema nikakve pomoći, i da očekuju samo smrt, kao lijek svojim nevoljama, odgovori im: »Ali ja ću vam, ako samo hoćete biti ljudi, pokazati način, kako ćete se ukloniti tim tolikim nevoljama svojim.« Čim je to rekao, probudi najveću nadu u Alobrožanâ, koji ga stadoše moliti, da im se smiluje: da nije ništa tako mučno niti tako teško, čega ne bi veoma rado učinili, samo da to državu riješi dugova. On ih povede u kuću Decima Bruta, koja je bila blizu fora, a zbog Sempronije je znala za urotu: jer onda nije Bruta u Rimu bilo. Osim toga dozva Gabinija, da bude više vjere u njegovim riječima. Pred njim otkrije urotu, imenuje urotnike, zatim mnogo neupletenih lica svake ruke, da bude pouzdanje poslanikâ veće, pak pošto su mu oni obećali svoju pomoć, otpusti ih kući.

[39]) Umbren bijaše slobodnjak.

[40]) Alobrožane, narod u sjevernom dijelu Galije Narbonske, podložili su Rimljani g. 121. Rimski trgovci i lihvari, od kojih su neki bili i magistrati, svojim su lihvarskim poslovanjem (za veličinu kamata nije bilo zakona u provinciji!) i državu i pojedince zavalili u dug. Sad su bili poslanici u Rimu, da traže pomoć od senata.

41.

No Alobrožani bijahu dugo neodlučni, na što da se odluče: na jednoj strani bijahu dugovi, želja za ratom, velik dobitak u nadi na pobjedu; a na drugoj strani veća sredstva, bezopasna politika, mjesto neizvjesne nade izvjesne nagrade. Dok su to razmišljali, nadvlada napokon sreća države. Zato prokažu oni sve, kako su saznali, Kvintu Fabiju Sangi,[41]) na kojega se najvećma obraćala država, da je zagovara. Ciceron saznav od Sange za njihovu nakanu zapovjedi poslanicima, da se prividno jako zauzimaju za urotu, da druge pohađaju, mnogo im obećavaju i nastoje, da bi se krivnja onih što jasnije dokazala.

42.

Gotovo u isto vrijeme bilo je bune u Galiji s ove i s one strane, zatim u kotaru Picenskom, u Brutiju i u Apuliji. Jer

[41]) Nije inače poznat.

oni, koje bješe Katilina prije rasposlao, počeše bez razbora i kao u ludosti sve u jedan mah raditi; noćnim sastajanjem, donošenjem oružja za obranu i navalu, i svestranim žurnim radom zadaše više straha negoli pogibli. Od njih je mnoge pretor Kvint Metel Celer po senatskoj odluci poslije istrage dao baciti u tamnicu; isto učini u onostranoj Galiji Gaj Murena, koji je onom pokrajinom kao legat upravljao.

43.

Ali u Rimu bieše Lentul s ostalim poglavicama urote, pošto je, kako je mislio, sakupio mnogo ljudi, odredio, da će, kad Katilina dođe u Fezulsko područje s vojskom, Gaj Bestija, tribun pučki, sazvati skupštinu i potužiti se na Ciceronove odredbe i mržnju zbog preopasnoga rata baciti na vrloga konzula; na taj znak da će slijedeće noći ostala množina urotnika svaki svoj posao izvršiti. Poslovi su bili, kako se je govorilo, ovako porazdijeljeni: Statilij i Gabinij imali su s jakom četom u isti čas da zapale grad na dvanaest zgodnih mjesta, da se u smetnji tim laglje prokrči put k Ciceronu i ostalima, kojima se je radilo o glavi; Ceteg imao je da podsjedne Ciceronova vrata i na njega silom da navali, i tako ovaj na ovoga, onaj na onoga; a mladi ljudi porodica, od kojih je bilo najviše plemića, imali su poubijati svoje oce; pa dok bude s ubojstva i požara sve smeteno, neka svi u isti čas provale Katilini. Sred tih priprava i odluka tužio se je Ceteg uvijek na tromost urotnikâ, da neodlučnošću i odgađanjem od danas na sutra propuštaju najljepše prilike; čina, a ne vijećanja da treba u takovoj pogibli, on da će sâm navaliti na kuriju. Kako je bio od prirode bijesan, žestok i spreman na boj, nadao se je najboljemu uspjehu od brzine.

44.

Nu Alobrožani se po Ciceronovu naputku preko Gabinija sastanu s ostalima; od Lentula, Cetega, Statilija i Kasija

zahtijevali su prisegom i pečatom potvrđeno obećanje, da ga odnesu svojim sugrađanima, jer drukčije da se oni ne će lako dati skloniti na toliki posao. Drugi ništa ne sumnjajući, dadu to obećanje; Kasije obeća, da će skoro onamo doći, ter izađe malo prije poslanikâ iz grada. Lentul pošalje s njima nekoga Tita Volturcija Krotonjanina, da Alobrožani, prije negoli zapute kući, zadavši si međusobno vjeru, s Katilinom utvrde savez. Sam dade Volturciju list na Katilinu, kojega prijepis ovdje slijedi: »Tko sam, saznat ćeš od onoga, koga sam k tebi poslao. Ded pomisli, u kolikoj si nevolji, i pokaži se junakom; uvaži, što traži tvoj položaj, pomoć traži od svih, pak i od najnižih.« Ktomu mu dade usmeni nalog: Kad ga je senat proglasio neprijateljem domovine, s kojega razloga zabacuje robove? U gradu da je pripravljeno, što je zapovjedio; neka ne okliјeva sam bliže doći.

45.

Kad su to ugovorili i odredili noć za polazak,[42]) dade Ciceron, komu su bili poslanici sve prokazali, zapovijed pretorima Luciju Valeriju Flaku[43]) i Gaju Pomptinu,[44]) da na Mulvijevu mostu[45]) iz zasjede uhvate pratnju Alobrožana; on im otkrije potpunu stvar, s koje se šalju, i dade vlast, da ostalo prema potrebi urede. Kao vješti vojnici postave oni, kako je to bilo zapovjeđeno, bez buke straže, i posjednu tiho most. Pošto su na ono mjesto došli poslanici s Volturcijem, a s obje se strane u isti čas digla vika, predadu se Gali raspoznavši brzo osnovu

---

[42]) Misli se noć od 2. na 3. prosinca 63. g.

[43]) Bio je dobar vojnik. Kao propretor upravljao je provincijom Azijom. Bivši optužen g. 59. poradi globljenja branio ga je Ciceron govorom, koji je gotovo sav sačuvan.

[44]) God. 61. pobijedio je kao propretor u Galiji pobunjene Alobrožane.

[45]) Najsjeverniji most u Rimu, oko 4 km od staroga Rima, sada P o n t e M o l l e.

bez otezanja pretoru. Volturcij je spočetka poticao ostale i mačem se branio od mnoštva; ali ostavljen od poslanikâ uzme najprije jako zaklinjati Pomptina, jer se je s njim poznavao, da mu život spasi; napokon se predade, sav u strahu i ne nadajući se spasu, pretorima kao neprijateljima.

46.

Pošto se je to izvršilo, bi dojavljeno brzo po glasnicima sve konzulu. Ali njega obuzme ujedno i golema briga i radost. Radovaše se videći, da je otkrićem urote država spasena od pogibli; ali s druge mu strane bijaše tjeskobno, jer nije znao, što da radi s tako odličnim građanima, koji su u tolikom zločinstvu zatečeni; ako ih kazni, mišljaše, to će se njemu upisati u grijeh,[46]) ako im oprosti, da će to biti na propast državi. Zato obodriv se dade preda se pozvati Lentula, Cetega, Statilija, Gabinija, zatim Kvinta Ceparija Taracinjanina, koji se je spremao na put u Apuliju, da pobuni robove. Drugi dođu bez otezanja; Ceparije, koji je malo prije izašao iz kuće, pobjegao je iz grada, uvidjevši, da su izdani. Konzul povede Lentula, jer je bio pretor, sam za ruku u hram Sloge,[47]) ostale dade pod stražom onamo odvesti. Onamo sazove senat i uvede Volturcija s poslanicima u mnogobrojnu skupštinu toga staleža. Pretoru Flaku zapovjedi, da onamo donese kutiju s listovima, što ih bješe od poslanika dobio.

47.

Volturcije bi sada upitan za put, za listove, zatim, što je namjeravao i zašto, te uze najprije svašto izmišljati i graditi se nevieštim glede urote; ali kad su mu obećali pomilovanje i pozvali ga, da govori, očitova sve, kako se je zbilo, i kaza, da su ga prije malo dana Gabinije i Ceparije primili

[46]) I doista je smaknuće urotnika bilo glavni razlog, da je Ciceron morao kasnije u progonstvo.

[47]) Na brežuljku Kapitolinskom.

u društvo pa da ne zna više nego poslanici; samo da je od Gabinija često čuo, da je u toj uroti Publije Antonije, Servije Sula, Lucije Varguntej i mnogo drugih. Isto izjaviše i Gali ter dokažu Lentulu, koji je tajio, krivnju listovima i riječima, što ih je često govorio: da Sibilinske knjige namjenjuju trojici Kornelija vladu nad Rimom; pred njim da su bili Cina[48]) i Sula, a on da je treći, kojemu je suđeno zavladati gradom; osim toga da je to dvadeseta godina, otkako je Kapitolij bio zapaljen, za koji su često gataoci po znamenjima rekli, da će od građanskoga rata biti krvav. Pošto su dakle pročitani listovi, a svi su prije priznali svoje pečate, odluči senat, da se Lentul, pošto odloži svoju čast, isto tako i ostali metnu u časni zatvor. Zato se Lentul izruči Publiju Lentulu Spinteru,[49]) koji je onda bio edil, Ceteg Kvintu Kornificiju,[50]) Statilije Gaju Cezaru, Gabinije Marku Krasu, a Ceparije (jer njega su bili na bijegu uhvatili) senatoru Gneju Terenciju.

48.

Međutim je puk, koji je spočetka težeći za prevratom odviše prianjao uz rat, promijenio svoje misli, kad je urota bila otkrivena, te proklinjao Katilinine nakane a Cicerona u zvijezde kovao; kao da je oslobođen od ropstva, stane se radovati i veseliti. Jer od drugih se ratnih grozota nadaše više plijenu negoli šteti; ali požar držaše okrutnim, bez mjere i sebi najpogubnijim, jer sve njegovo bogatstvo bijaše u svagdanjoj hrani i siromašnom odijelu. Dan kasnije dovedoše pred senat nekoga Lucija Tarkvinija, za koga su pripovijedali da su ga na putu Katilini uhvatili. Budući da je rekao, da će otkriti urotu, ako mu vlada obeća pomilovanje.

[48]) Bio je četiri godine (od g. 87.) uzastopce konzul. Posljednje ga godine ubiše vojnici.

[49]) God. 59. radio je kao konzul oko toga, da se Ciceron pozove iz zatočenja.

[50]) Bivši pučki tribun, čestit čovjek.

pozva ga konzul, neka kaže, što znade, a on obavijesti senat otprilike, o čem i Volturcije: o pripravama za požar, o ubistvu plemićâ, o kretanju neprijateljâ; ktomu doda, da ga je poslao Marko Kras, neka javi Katilini, da se ne uplaši stoga, što su Lentul, Ceteg i ostali od urotnika uhvaćeni, već neka se što brže približi gradu, da druge obodri, da se i oni laglje iz pogibli istrgnu. Ali kad je Tarkvinij spomenuo Krasa, plemića jako bogata i veoma ugledna, držahu to neki za nevjerojatno, neki pak za istinito, ali im se u tako teškim prilikama činjaše shodnije, da se tako mogućan čovjek radije ublaži negoli razdraži; od ovih bijaše većina radi privatnih odnošaja ovisna o Krasu, stoga poviknuše, da onaj, koji je to kazao, laže, i zaiskaše, da se o tom stavi prijedlog. Zato zaključi mnogobrojni senat na pitanje Ciceronovo, da se Tarkvinijeva prijava čini neistinitom, neka se on drži u okovima i neka mu se ne dopusti dalje prijavljivati, dok ne imenuje onoga, po čijem je savjetu toliku laž izrekao. Bilo je u ono vrijeme ljudi, koji su mislili, da je tu prijavu ishitrio Publije Autronije, da Kras, ako se njegovo ime spomene, našavši se u istoj pogibli, tim laglje svojim ugledom zakloni ostale; drugi su kazivali, da je Ciceron na to naputio Tarkvinija, da ne bi Kras, preuzevši po običaju svojem na sebe obranu zlotvorâ, uzbunio državu; ja sam kasnije sam čuo Krasa pripovijedati, da je onu onoliku klevetu Ciceron na nj bacio.

49.

Ali u isto vrijeme ne mogahu Kvint Katul i Gnej Pizon[51]) niti mitom niti ugledom navesti Cicerona, da ili po Alobroža-

[51]) Gnej Kalpurnije Pizon, strastveni optimat; konzul god. 67. Neprijatelj Cezarov. God. 63. bi od Alobrožana optužen poradi globljenja. Bio je naime kao prokonzul dvije godine u Galiji. Tom ga je prilikom i Cezar tužio, što je nepravedno dao smaknuti jednoga Gala. Ciceron ga je branio i obranio.

nima ili po kojem drugom tužitelju dade krivo imenovati Gaja Cezara. Obadva življahu naime s ovim u velikom neprijateljstvu: Pizon, jer je bio tužen, da se dao podmititi, te da je dao krivo pogubiti nekoga Transpadanca; Katul, plamteći mržnjom na nj još odonda, kad se natjecao za pontifikat, pri čem ga je u visokoj starosti, pošto je obnašao najviše časti, mladahni Cezar nadvladao. Prilike se pak onda činjahu upravo zgodne, što se je Cezar kao privatan čovjek sjajnom darežljivošću, a kao javan činovnik velikim troškovima bio jako zadužio.[52]) Ali kad nijesu mogli konzula prinukati na toliku opačinu, počeše pojedince obilaziti i lagati, što su tobože čuli od Volturcija ili Alobrožana, pak pobudiše tako protiv njega toliku mržnju, da su neki rimski vitezovi, koji su okolo hrama Sloge zbog sigurnosti bili pod oružjem, natjerani ili veličinom pogibli ili nestalnošću Cezaru na izlasku iz senata prijetili mačem, da bude tim jasnija njihova ljubav k domovini.

50.

Dok se je to u senatu zbivalo i dok su se poslanicima Alobrožana i Titu Volturciju, što se je dokazala istinitost njihove prijave, određivale nagrade, nastojahu slobodnjaci i nekoliko Lentulovih štićenika raznim načinom po gradskim kotarima pobuniti zanatlije i robove po ulicama, da ga oslobode; neki tražahu zato vođe svjetine, koji su običavali za novce uznemirivati državu. Ceteg pak moljaše po glasnicima svoju čeljad i slobodnjake, izabrane i uvježbane, da se sakupe i s oružjem k njemu prodru. Čuvši konzul, da se to sprema, razmjesti straže, kako su zahtijevale prilike i vrijeme, sazove senat i upita, što ima da se učini s onima, koji su bačeni u zatvor. Ali malo prije bješe ih mnogobrojni senat proglasio za izdajice države. Onda predloži Decim Junije Silan, koga su zato prvoga pitali za mišljenje, što je bio izabran za konzula slijedeće godine, da se smrću kazne

[52]) Njegovi se dugovi računahu na 1300 talenata.

oni, koji su bili u zatvoru, povrh toga Junije Kasij, Publije Furije, Publije Umbren i Kvint Anije, ako se uhvate. No kasnije, sklonjen govorom Gaja Cezara, očitova, da će glasovati za prijedlog Tiberija Nerona,[53]) koji bješe predložio, da se straže uklone pak onda stvar opet raspravlja. Cezar, kad je došao red na njega te ga konzul upitao za mnijenje, reče ovakav govor:

51.

»Sakupljeni oci! Svi ljudi, koji o opasnim stvarima vijećaju, treba da budu prosti od mržnje, prijateljstva, gnjeva i milosrđa. Teško vidi duh istinu, kad ona čuvstva priječe; a nijedan čovjek nije ujedno udovoljio strasti i pobrinuo se za svoju korist. Kad napneš duh, onda je jak; ako strast zavlada, onda ona gospoduje, a duh ne može ništa. Mogao bih, sakupljeni oci, navesti mnogo primjera, kako su kraljevi i narodi poticani gnjevom ili milosrđem, zlo uradili; ali volim ono navesti, što su naši pređi, protiv želje srca svoga, dobro i u redu učinili. Za macedonskoga rata,[54]) koji smo vodili s kraljem Persejem, postade nam velika i odlična Rodska država, koja je bila pomoću naroda rimskoga ojačala, nevjernom i protivnom; no kad se je poslije rata stalo o Rođanima vijećati, ostaviše ih pređi naši bez kazne, da ne bi tko rekao, da se je rat zametnuo više zbog bogastva, negoli zbog uvrede njihove. Zatim za svih punskih ratova,[55]) premda su Kartažani i za mira i za primirja često počinili mnogo zločinačkih djela, nijesu oni sami, niti kad su imali prilike zato, učinili ništa takovo, jer su pitali više, što je za njih

[53]) Tiberije Klaudije Neron, otac prvoga muža Livijina, i potom djed potonjeg cara Tiberija. Njegov je prijedlog išao za tim, da se stvar odgodi.

[54]) Treći macedonski rat (171—168.), koji je svršio bitkom kod Pidne.

[55]) Uistinu su Rimljani vrlo ružno postupali s Kartažanima i mnogim ih nepravdama na otpor upravo izazivali.

dostojno, nego što bi se protiv onih pravično moglo uraditi. Tako isto treba i vama paziti, sakupljeni oci, da ne bude odlučnija kod vas opačina Publija Lentula i ostalih nego dostojanstvo vaše, i da se ne date toliko voditi gnjevom, koliko dobrim glasom svojim. Jer ako ima primjerene kazni za opačine njihove, onda ću glasovati za nov prijedlog; ali ako veličina opačine nadilazi svačije misli, onda predlažem, da se ono učini, što određuju zakoni.

Većina onih, koji su prije mene izrekli svoje mišljenje, umjetno su i kićeno požalili udes države; izbrojili su, što grozota rata za sobom donosi, što bi se pobijeđenima dogodilo: da bi se djevojke i dječaci grabili, djeca iz naručja roditelja trgala; matere obitelji morale bi podnositi, što bi se pobjednicima prohtjelo; hramovi bi se i kuće plijenile; ubijalo bi se i palilo; ukratko sve bi se napunilo oružjem, mrtvacima, krvlju i plačem. Ali tako mi besmrtnih bogova, kamo su smjerali ti govori? Zar da vas razjare protiv urote? Dakako, koga nije tako velika i tako grozna stvar uzdrmala, njega će govori raspaliti! Nije tako; nijednomu se čovjeku krivica, što je njemu učinjena, ne čini neznatna; mnogi su je teže primili, nego što je pravo. Ali nekomu je ovo, drugomu ono slobodno, sakupljeni oci. Tko u neznatnosti i tami život boravi, o njem malo ljudi saznade, ako što od ljutitosti pogriješi: glas mu je prema staležu; tko pak s velikom vlašću u visokim častima živi, njegove čine svi ljudi poznadu. Tako ima u najvećoj časti najmanje slobode; tu ne dolikuje niti ljubiti niti mrziti, a najmanje srditi se; što se kod drugih zove srditost, to se kod onih, koji su na vladi, zove oholost i okrutnost. Što se mene tiče, ja mislim, sakupljeni oci, da su sve muke manje negoli njihove opačine; ali većina se ljudi sjeća onoga, što se je najkasnije dogodilo, a kod zločinaca, zaboravivši na opačinu njihovu, govore o kazni, ako je nešto prestroga bila.

Za Decima Silana, hrabra i odvažna čovjeka, zaizvjesno znadem, da je, što je govorio, iz ljubavi k domovini govorio, te da se on u tako znamenitoj stvari ne obazire niti na lju-

hav niti na prijateljstvo; znam, da je u njega takav značaj i takva razboritost. Ali prijedlog mi se njegov čini ne okrutan — jer što bi se protiv takovih ljudi moglo okrutno učiniti? — nego protivan našim državnim ustanovama. Jer doista ili je strah, Silane, tebe kao izabranoga konzula ili zločin prinukao, da predložiš nov način kazne. O strahu je suvišno govoriti, dok je osobito nastojanjem našega dičnoga konzula toliko momčadi pod oružjem. Ali o kazni možemo ono reći, što stvar donosi: smrt je u tuzi i nevolji samo počinak od nevolja, a nije muka; ona dokida sva zla ljudska, preko nje nema niti brige niti radosti. Ali tako ti besmrtnih bogova, čemu nijesi svojemu prijedlogu dodao, da se prije šibama kazne? Zar zato, što to Porcijev zakon[56]) zabranjuje? Ali i drugi zakoni nalažu, da se osuđenim građanima ne uzima život, nego progonstvo dopusti. Ili zar što je šibanje teže od smrti? Ali što je preoštro ili prestrogo protiv ljudi, kojima je dokazan toliki zločin? Zar možda zato, što je to blaža kazan? Međutim kako se slaže u manje važnom poslu žapati se zakona, dok u važnijem nijesi na nj pazio?

Ali tko će koriti, što se protiv izdajica domovine odluči? Vrijeme, prilike i sreća, koja samovoljno vlada nad narodima. Njima će se s pravom dogoditi, što im se god dogodi; ali vi, sakupljeni oci, razmislite, što protiv drugih određujete. Svi zli primjeri potekli su od dobrih; ali ako vlast zapadne neznalice ili nepoštene ljude, onda upotrebljavaju onaj novi primjer za one, koji nijesu kazan zaslužili i kojima ne pristaje, isto onako, kao za one, koji su zaslužili i kojima pristaje. Lacedemonjani svladavši Atenjane[57]) postaviše trideset ljudi, da upravljaju njihovom državom. Ovi su najprije počeli najgore i svima mrske ljude bez istrage ubijati; tomu se je puk veselio i govorio, da se s pravom čini. Ali kasnije,

[56]) Taj zakon zabranjivaše rimskoga građanina ubiti ili šibati, kad bi ovaj prizvao na narodnu skupštinu.

[57]) Svladavši g. 404. Lacedemonjani Atenjane dokinuše demokraciju i dadoše im vladu od trideset tirana.

pošto je polagano njihova samovolja postala veća, ubijahu bez razlike dobre i zle, po miloj volji a druge zastrašivahu. Tako je država ropstvom pritisnuta teške kazni pretrpjela zbog ludoga veselja. Kad je za naših dana pobjednik Sula dao zaklati Damazipa i druge slične ljude, koji su po nevolji države postali veliki, tko nije hvalio njegova djela? Govorahu, da su oni opaki buntovnici, koji su urotama uzbunili državu, s potpunim pravom ubijeni. Ali to bijaše početak teškoga prolijevanja krvi; jer čim je tko poželio ili čiju kuću ili ljetovnik pače napokon ili posudu ili odjeću čiju, nastojaše, da onaj dođe u imenik prognanika. Tako su oni, koji su se veselili Damazipovoj[58]) smrti, bili kasnije sami na smrt vučeni, te nije bilo prije konca klanju, dok nije Sula sve svoje privrženike natrpao blagom. Toga se ja ne bojim kod Marka Tulija niti u današnje vrijeme; ali u velikoj državi ima mnogo i raznih ćudi. Može se u drugo vrijeme, pod drugim konzulom, koji također ima u pripravi vojsku, umišljena urota držati istinitom: ako prema ovomu primjeru konzul po zaključku senata trgne mač, tko će ga ograničiti, tko li uspregnuti?

Pređima našim, sakupljeni oci, nije nikad nedostajalo niti razbora niti odvažnosti, a nije ih ni oholost priječila, da nasljeduju tuđe ustanove, ako su samo valjane bile. Tako su najviše oružja za obranu i navalu u ratu uzeli od Samnićana, a znakova državnih oblasnika od Tuska; riječju, sve što se je gdje kod saveznikâ ili neprijateljâ činilo shodno, to su s najvećom revnošću kod kuće uveli: voljeli su dobro nasljedovati negoli mu zavidjeti. Ali u ono su se isto vrijeme povodili za grčkim običajem ter su šibama kaznili građane, a osuđenike su smrću kažnjivali. Pošto je ojačala mlada država te su se po mnoštvu građana razvijale

[58]) Damazip je pridjevak Marijeva pristaše Lucija Junija Bruta, koji je dao mnogo uglednih Sulinih pristaša poubijati. Bivši u bici kod Rima pobijeđen i uhvaćen dade ga Sula smaknuti.

stranke, počeše nedužne u mreže hvatati i drugo slično činiti. Onda su izdani Porcijev i drugi zakoni, po kojima se je osuđenicima progonstvo dopuštalo. Ovaj ja uzrok, sakupljeni oci, držim osobito znamenitim, da ne određujemo ništa novo. Jer je jamačno bilo više vrline i mudrosti u njima, koji su od malih početaka toliku državu stvorili, negoli u nama, koji jedva uzdržavamo ono, što su oni slavno stekli.

Zar dakle da se oni puste, pa tim vojska Katilinina umnoži? Nipošto; već predlažem ovo: da im se imetak zaplijeni, a oni da se drže u tamnicama u onim slobodnim gradovima, koji su najznatniji; o njima neka nitko ne predlaže kasnije ništa u senatu niti raspravlja s narodom; ako tko drukčije učini, neka ga senat proglasi neprijateljem domovine i općega blagostanja.«

52.

Pošto je Cezar dovršio govor, pristajahu ostali s malo riječi jedan uz ovoga, drugi uz drugoga. Ali Marko Porcije Katon,[59]) upitan za mnijenje, reče ovakav govor: »Ja sam posve drugoga mnijenja, sakupljeni oci, kad razgledam naše stanje i naše pogibli, i kad mišljenja nekojih sam sobom razmišljavam. Oni su, čini mi se, raspravljali o kazni onih, koji su spremili rat domovini, roditeljima, žrtveniku i ognjištu; a prilike nas opominju, da ih se više čuvamo negoli se dogovaramo, što ćemo protiv njih odlučiti. Jer ostala ćeš zločinstva onda kazniti, kad se učine; ako pak ovo ne osujetiš, uzalud ćeš zazivati pomoć sudova, kad se dogodi: kad se osvoji grad, onda ništa ne preostaje svladanicima.

Ali tako mi besmrtnih bogova, ja govorim vama, koji ste uvijek više cijenili kuće, ljetovnike, kipove i slike svoje negoli državu; ako to, bilo kakovo mu drago, što toliko cijenite, hoćete da zadržite i svoje raskošje mirno uživate, prenite se već jednom i zauzmite se za državu. Ne radi se

[59]) Katon je bio onda dezignirani pučki tribun; onda su mu bile 32 godine.

ovdje o prihodima niti o nepravdama, koje su saveznicima nanesene; sloboda je i život naš na kocki. Više sam puta, sakupljeni oci, mnogo govorio pred vama, često sam se tužio na raskošnost i lakomost naših građana, pak upravo zato i imam mnogo protivnika. Budući da nijesam ni sebi ni svojoj želji nikad dopustio nikakav prestupak, nijesam lako opraštao ni drugima, koji su od strasti činili zlo. Ali premda ste vi za to slabo marili, bila je ipak država jaka; njezina je snaga prkosila vašoj nemarnosti. Sad se pak ne radi o tom, hoćemo li živjeti čestito ili opako, niti kako je velika i kako sjajna vlast naroda rimskoga, nego hoće li sve ovo, bilo kakvo mu drago, ostati naše, ili će ujedno s nama prijeći u vlast neprijatelja naših.

Pa tu mi netko još spominje blagost i milosrđe! Davno smo mi izgubili prava imena stvarî: jer pokloniti tuđe dobro zovemo darežljivošću, drzovitost u opačinama hrabrošću, i tim je država na rub propasti dovedena. Neka slobodno budu, kad je već takav duh vremena, darežljivi s imutkom saveznikâ, neka budu milosrdni prema tatovima državne blagajne, samo neka ne poklanjaju krvi naše i ne upropašćuju svih poštenjaka opraštajući nekolicini zločinaca. Dobro je i kićeno malo prije pred vama govorio Gaj Cezar o životu i smrti držeći, čini mi se, bajkama ono, što se o podzemlju pripovijeda, da naime zli u drugom kraju negoli dobri stanuju u tamnim, pustim, gadnim i groznim mjestima. Stoga je predložio, da se njihov imutak zaplijeni, a oni sami da se po slobodnim gradovima u zatvoru drže, bojeći se očevidno, da ne bi, ako ostanu u Rimu, bili ili od urotnikâ ili od najmljenih četa silom oslobođeni. Kao da ima samo u gradu zlih i opakih ljudi, a ne i po svoj Italiji; ili kao da ondje ne može više učiniti drzovitost, gdje ima manje sila za obranu. Zato mu je prijedlog doista uzaludan, ako se pogibli od njih boji; ako li se pak pored tolikoga općenitoga straha sam ne boji, tim više treba da se ja za sebe i za vas bojim. Zato kad budete odlučivali o Publiju Lentulu i ostalima, budite sigurni, da ujedno odlučujete i o

vojsci Katilininoj i o svim urotnicima. Što budete odlučnije o tom radili, to će im više slabiti srčanost; ako vas samo malo mlitavije opaze, svi će bijesno navaliti.

Nemojte misliti, da su oružjem predi naši državu od malene velikom načinili. Da je tomu tako, mi bismo je imali još mnogo ljepše uređenu, jer imamo veće obilje saveznikâ i građana, povrh toga oružja i konja, negoli oni. Ali drugo je bilo, što je ih učinilo velikima, čega u nas više nema: doma radinost, vani pravična vlada, slobodan duh u vijećanju, koji nije bio u vlasti ni griješnoj savjesti ni strasti. Mjesto toga u nas je raskošnost i lakomost; država je oskudna, pojedinac bogat; hvalimo bogatstvo, služimo lijenosti; među dobrima i zlima nema nikakve razlike; sve je nagrade za vrlinu posvojilo slavohleplje. A nije ni čudo, kad svaki vas posebice za svoju korist stvara odluke; kad doma služite raskošju, ovdje novcu ili ugledu. Zato se događa, da se na zapuštenu državu navaljuje.

Ali pustimo to na stranu. Srotiše se najodličniji građani, da zapale rodni grad; galski narod, zakletoga neprijatelja rimskomu imenu, zovu na rat; vođa neprijateljâ s vojskom nam je na vratu: a vi još i sada oklijevate, što da učinite s neprijateljima uhvaćenima u gradu? A, treba da ih pomilujete, mislim — pogriješiše mladi ljudi od slavičnosti — pače i s oružjem da ih pustite. Ali će vam blagodat i milosrđe, ako pograbe oružje, nevoljom uroditi. Naše je stanje dakako teško; ali vi ga se ne bojite. Pače vrlo! Ali od tromosti i slaboće duha čekajući jedan na drugoga oklijevate, uzdajući se dakako u besmrtne bogove, koji su ovu državu često sačuvali i u najvećim pogiblima. Ni zavjetima niti babljim molitvama ne stječe se pomoć bogova: opreznosti, radinosti, mudru razmatranju ide sve srećno za rukom; čim se podaš nemarnosti i lijenosti, uzalud ćeš zazivati bogove: srditi su i ljutiti. Kod naših je pređa Tit Manlije Torkvat za galskoga rata dao ubiti svoga sina, što je protiv zapovijedi udario na neprijatelja, pa je onaj vrli mladić bio smrću kažnjen poradi prevelike hrabrosti. A vi još razmišljate, što da uradite s najokrutnijim izdajicama domovine! Ali možda se sav njihov prošli život protivi toj opačini. Ta slobodno štedite čast Lentulovu, ako je on stid, ako je glas svoj, ako je bogove ili ljude ikad štedio. Oprostite mladosti Cetegovoj, ako nije po drugi put digao rat na domovinu. Jer što da govorim o Gabiniju, Statiliju, Cepariju, koji ne bi bili gojili te nakane protiv domovine, da im je ikada bilo išto sveto. Napokon, sakupljeni oci, da ima, tako mi Herkula, još vremena za griješenje, lako bih podnio, da vas iskustvo bolje uputi, kad već riječi prezirete; ali odasvud smo opkoljeni. Katilina nam je s vojskom već na vratu; drugi su neprijatelji sred zidina, u samom krilu grada; ništa se ne može niti pripravljati niti dogovarati tajno: tim se više treba žuriti.

Zato ja predlažem ovo: budući da je država opakom nakanom zlotvornih građana dovedena u najveću pogibao, a ovima je izjavom Tita Volturcija i alobroških poslanika krivnja dokazana te su priznali, da su ubistva, požare i druge gadne i okrutne opačine namijenili građanima i domovini, neka se po običaju preda oni, koji su priznali, kao očevidni krivci najvećih zločina, smrću kazne.«

53.

Kad je Katon sio, pohvale svi bivši konzuli i velik dio senata njegov prijedlog: odvažnost mu dižu do neba, i jedan drugoga kori i zove plašivicom. Katon se smatra slavnim i velikim; odluka se senatska stvori, kako je on predložio. Ali čitajući ja mnogo i mnogo slušajući, što je narod rimski kod kuće i u ratu, morem i kopnom slavna učinio, slučajno mi se prohtjede razmišljati, što ih je osobito učinilo sposobnima, da izvrše tako velika djela. Znao sam, da se često mala šaka ljudi borila s velikim četama neprijateljâ; saznao sam, da su se s malim četama vodili ratovi protiv mogućih kraljeva; ktomu da su često podnijeli nemile udese; da su Grci riječitošću, Gali bojnom slavom natkriljivali Rimljane. Razmišljavajući tako mnogo osvje-

dočih se, da je sve to učinila osobita vrlina nekolicine građana, te se tako dogodilo, da je siromaštvo održalo pobjedu nad bogatstvom, nekolicina nad množinom. Ali pošto su se građani iskvarili raskošjem i neradom, opet je država poradi veličine svoje uzdržala pogrješke vojvodâ i oblasnika, pa kano da se je istrošila država, nije u Rimu za dugo vrijeme bilo nijednoga vrlinom velikoga čovjeka. Ali u moje su vrijeme bila dva čovjeka veoma velike vrline, ali razna značaja, Marko Katon i Gaj Cezar; nije mi bila nakana da ove mukom mimoiđem, kad me je već namjera na njih namjerila; pače obojice ću narav i značaj, koliko sam tomu dorastao, nacrtati.

54.

Ova su dva čovjeka bila gotovo jednaka rodom, doblju i rječitošću; veličinom srca bili su jednaki, isto tako i slavom, ali svaki na svoj način. Cezara držahu velikim radi dobrotvornosti i darežljivosti, a Katona radi neporočna života. Onaj se proslavio blagošću i milosrđem, ovoga je strogost učinila znamenitim. Cezar je stekao slavu dajući, pomažući i opraštajući, a Katon tim, što nije nikomu ni u čem popuštao. U jednoga je bilo utočište nesrećnicima, u drugoga propast zlotvorima; u onoga su hvalili uljudnost, u ovoga stalnost. Napokon je Cezar uzeo sebi za načelo: raditi, bdjeti; brinući se za dobro prijateljâ svoje bi zanemarivao; ničesa ne bi uskraćivao, što je bilo vrijedno dara; sebi je želio veliku vlast, vojsku, rat, kakvoga još nije bilo, gdje bi se mogla osvijetlati hrabrost njegova. Nasuprot je Katon težio za samozatajom, pristojnošću, a osobito strogošću; s bogatima se nije natjecao u bogatstvu niti sa strančarima u strančarstvu, već s odvažnim u junaštvu, s neporočnim u poštenju, s nepodmitljivim u nesebičnosti; volio je biti negoli se činiti dobar, zato čim je manje slavu tražio, tim ga je više ona slijedila.

55.

Pošto je senat, kako sam rekao, pristao uz Katonov prijedlog, držaše konzul za najshodnije ne čekati slijedeću noć, da se u to vrijeme ne dogodi kakov novi nemir, pa zapovjedi triumvirima, da priprave, što treba za smaknuće; sam pak namjestiv straže odvede Lentula u tamnicu; isto se učini s drugima po pretorima. Ima mjesto u tamnici, koje se Tulijan zove, po prilici dvanaest stopa duboko pod zemljom, kada se malko lijevo uspneš. Odasvud ga obuhvaćaju stijene, a nad njim je svod, vezan kamenitim lucima; nu vanjština mu je poradi nečistoće, tame i smrada gadna i strašna. Kad su onamo spustili Lentula, zadaviše ga uzicom oni ovršitelji smrtne osude, kojima je to bilo naloženo. Tako je taj patricij, rođen od preslavne porodice Kornelija, koji je u Rimu već obnašao konzulsku čast, zaglavio prema životu i djelima svojim. Ceteg, Statilije, Gabinije i Ceparije smaknuti su istim načinom.

56.

Dok se to u Rimu zbivalo, uredi Katilina od cijele vojske, što ju je sam sa sobom doveo i što ju je Manlije imao, dvije legije; kohorte popuni prema broju vojnikâ. Kad bi zatim koji od dobrovoljaca ili saveznika došao u tabor, porazdijelio bi ih razmjerno, ter u kratko vrijeme popuni legije vojnicima, dok ih u početku nije imao više od dvije tisuće. Ali od sve je te množine bio poprilici četvrti dio oružan ratnim oružjem; ostali su nosili, kako se je tko slučajno naoružao, sulice ili koplja, a drugi zaoštrene kolce. Ali kad se je Antonije približavao s vojskom, zaputi Katilina preko brda i vođaše vojsku sad prema gradu, sad prema Galiji ne dajući neprijatelju prilike za bitku: on se nadao, da će za nekoliko dana imati mnogo vojske, ako u Rimu urotnici izvedu nakanu. Međutim je odbijao robove, od kojih su spočetka velike čete k njemu dolazile, uzdajući se u jakost urotnikâ, a držeći ujedno za protivno svojim nakanama, ako bi pobjegle robove upleo u posao građana.

57.

No kad je u tabor prispjela vijest, da je u Rimu otkrita urota i da su smaknuti Lentul, Ceteg i ostali, koje sam gore

spomenuo, raziđe se najviše onih, koje je na rat bila privabila nada plijena ili želja za prevratom; druge odvede Katilina po strmim gorama velikim hodovima u Pistorijsku zemlju s tom nakanom, da stramputicama tajno umakne u transalpinsku Galiju. Ali Kvint Metel Celer bijaše s tri legije u Picenskoj zemlji te je mislio, da Katilina radi teškoga svoga položaja namjerava baš ono, što smo gore spomenuli. Čim je zato od prebjegâ saznao za njegovo kretanje, krene brzo na put te stane na dnu gora, kuda je on morao sići hiteći u Galiju. Ali ni Antonij ne bijaše daleko, jer ga je s jakom, na boj spremnom vojskom, gonio u bijegu preko ravnijih mjesta. Ali videći Katilina, da je zatvoren od gora i neprijateljskih četa, u gradu da je sve zlo uspjelo, te da nema nikakove nade ni za bijeg ni za pomoć ni od kuda, učini mu se najshodnije, da u tim prilikama pokuša ratnu sreću; zato odluči pobiti se što prije s Antonijem. Sazvav dakle vojnike reče im ovakov govor:

58.

»Dobro znadem, vojnici, da riječi ne daju hrabrosti, te da govor vojvode ne čini od lijene vojske radinu niti od plašljive hrabru. Koliko ima tko po naravi ili navici smjelosti u srcu, toliko se je običaje očitovati u ratu: Koga ne potiče niti slava niti pogibao, toga ćeš uzalud sloboditi: strah srca zatvara mu uši.

Ja sam vas pak sazvao, da vam nešto spomenem, a ujedno da vam otkrijem uzrok svoje odluke. Ta vi znate, vojnici, koliki je udarac Lentul tromošću i plašljivošću svojom i sebi i nama zadao i kako nijesam mogao prijeći u Galiju, dok sam čekao pomoć iz grada. U kakovu se položaju sada nalazimo, to svi vidite baš kao i ja. Dvije neprijateljske vojske, jedna od grada, a druga od Galije, stoje protiv vas. Da ostanemo duže u tim mjestima, brani nam, ma kako jako to željeli, nestašica i žita i drugih potreba. Kamogod hoćete da krenete, mačem treba da si put prokrčite. Zato vas opominjem, da budete hrabri i odvažni i da

se sjetite, kad zametnete bitku, da u desnicama svojim nosite bogatstvo, čast, slavu, ktomu i slobodu domovine. Ako nadvladamo, sve će nam biti sigurno, hrane u izobilju, slobodni gradovi i naseobine bit će nam otvorene; ako li od straha uzmaknemo, to će se dogoditi protivno: nikoje mjesto, nikoji prijatelj ne će zaštititi onoga, koga ne zaštiti oružje.

Povrh toga, vojnici, ne tišti nas i njih jednaka nužda: mi se borimo za domovinu, za slobodu, za život; njima nije potrebno boriti se za moć nekolicine. Stim smjelije navalite, sjećajući se stare hrabrosti. Prosto vam je bilo s najvećom sramotom živjeti u progonstvu; mogli ste neki, koji ste izgubili dobra, u Rimu čekati tuđu potporu; ali jer vam se ono činilo sramotno i za junake nesnosno, zato ste odlučili ovim putem udariti. Ako hoćete da ga opet ostavite, treba smjelosti: nitko osim pobjeditelja nije rat zamijenio mirom. Jer u bijegu se spasu nadati, kad si oružje, kojim se tijelo štiti, okrenuo od neprijatelja, to je prava ludost. U bici su uviek oni u najvećoj pogibli, koji se najviše boje; smjelost je kao zid.

Kad vas gledam, vojnici, i kad o vašim djelima razmišljam, velika me nada na pobjedu osvaja. Hrabrost, dob, junaštvo vaše sokole me, povrh toga nevolja, koja i plašivice čini junacima. Jer da nas množina neprijatelja ne uzmogne opkoliti, brane klanci. Ali ako sreća ne bude prijala hrabrosti vašoj, pazite, da neosvećeni ne izgubite života. Ne dajte, da vas kao zarobljenike poput marve sasijeku, nego boreći se kao junaci ostavite neprijatelju krvavu i žalosnu pobjedu.«

59.

Kad je to izrekao, stane malo, a onda zapovjedi, da se dade znak trubljom, te povede uređenu vojsku na ravnicu; zatim, pošto su bili uklonjeni svi konji, da budu izjednačenjem pogibli vojnici hrabriji, uredi sam pješice vojsku prema mjestu i broju vojnikâ. Jer budući da je ravnica bila zatvorena slijeva gorama, a zdesna strmim pećinama, zato

postavi osam kohorata na čelo, ostale čete namjesti gušće kao pričuvu. Od ovih povede centurione, sve po izbor momke, i stare vojnike, ktomu od prostih vojnika najhrabrije i valjano oružane u prvu vrstu. Gaju Manliju povjeri zapovjedništvo na desnom, nekomu Fezulancu na lijevom krilu; sam se pak namjesti sa slobodnjacima i prtljagašima do orla,[60]) što ga je, kako kažu, Marije za Cimbarskoga rata imao u vojsci. S druge pak strane prepusti Gaj Antonije, koji zbog bolesnih nogu nije mogao biti u bici, vojsku legatu Marku Petreju.[61]) Ovaj postavi kohorte veterana, koje je bio zbog nemira skupio, na čelo; za njima smjesti ostalu vojsku u pričuvu. Jašući sam okolo pozivaše svakoga pojedinoga po imenu te ih bodraše i moljaše neka se sjete, da se protiv neoružanih razbojnika bore za dom, za djecu, za žrtvenike i ognjišta svoja. Budući da je taj izvježbani vojnik, što kao prefekt, što kao legat, što kao pretor od trideset godina s velikom slavom služio u vojsci, poznavaše većinu njih osobno, a i hrabra im djela; spominjući ih rasplamćivaše srca vojnicima.

60.

Pošto je Petrej o svem skupio vijesti, dade znak trubljom i zapovjedi kohortama, da se polagano pomiču; isto učini i neprijateljska vojska. Kad su došli dotle, odakle bi strijelci mogli bili zametnuti bitku, obore se s urnebesnom vikom, okrenuvši zastavu protiv zastave, jedni na druge; koplja odbace i trgnu mačeve. Veterani, imajući na umu staru hrabrost, navaljivahu žestoko izbliza, ali neprijatelji se hrabro opirahu: svi se borahu s golemom silom. Međutim bijaše Katilina s lako oružanim vojnicima u prvoj vrsti: pomagaše pritisnute, dovođaše neranjene na mjesto ra-

———

[60]) Orao je od vremena Marijevih zastava legije.

[61]) Taj je Petrej bio poslije legat Pompejev te se u Hispaniji i Africi borio protiv Cezara. Poslije bitke kod Tapse sam se na bijegu ubije.

njenih, za sve se brinjaše, mnogo se sam boraše, često bi posjekao kojega neprijatelja; ukratko on ispunjavaše dužnosti hrabra vojnika i valjana vojvode. Videći Petrej, da Katilina, preko njegove nade, s velikom silom navaljuje, povede pretorsku kohortu sred neprijateljâ pa poremetivši ih posiječe sve, što mu se gdje opiralo; zatim navali na ostale s obje strane. Manlije i Fezulanac padnu boreći se u prvoj vrsti. Pošto je Katilina opazio, da mu je rastepena vojska, a sam da je tek s nekolicinom preostao, to on, sjećajući se roda i časti svoje, srne sred najgušćih neprijatelja, gdje ga u borbi probodu.

61.

Tek po dovršenoj bici mogao si vidjeti, koliko je bilo smjelosti, koliko li duševne snage u Katilininoj vojsci. Jer je gotovo svaki, kad je poginuo, svojim truplom pokrio ono mjesto, na kojem je boreći se živ stajao. Samo je malo njih, koje je pretorska kohorta bila sredinom rastepla, palo nešto više rastreseno, ali ipak svi od rana na prsima. Katilinu pak nađoše daleko od njegovih posred neprijateljskih trupala, još nešto duhata, ali je imao na licu biljeg divljega prkosa, što ga je živ pokazivao. Napokon od cijele množine ne bijaše zarobljen niti u bici niti u bijegu nijedan od građana: tako su jednako svi slabo štedjeli i vlastiti i neprijateljski život. Ali niti vojska naroda rimskoga ne steče vesele ili nekrvave pobjede, jer su uprav najhrabriji ili u bici poginuli ili teško ranjeni iz nje otišli. Mnogi pak, koji su od znaličnosti ili želje za plijenom došli iz tabora, nalažahu okrećući neprijateljska trupla neki kojega prijatelja, drugi kojega milogosta ili rođaka; bijaše i takovih, koji su raspoznavali svoje neprijatelje. Tako vladaše cijelom vojskom izmjenice radost i žalost, plač i veselje.

———

Rat s Jugurtom.

GAJA SALUSTIJA KRISPA
SPIS O RATU S JUGURTOM.

1.

Krivo se tuže ljudi na narav svoju, da je slaba i kratka vijeka pa da snjome više upravlja slučaj negoli vrlina. Jer nasuprot ne ćeš, ako budeš razmišljao, ništa veće niti odličnije naći i vidjet ćeš, da naravi više nedostaje revnosti ljudske negoli sile ili vremena. Ali vođa i vladar čovječjega života je duh. Ako on stupa k slavi putem kreposti, obilno je moćan, silan i slavan i ne manjka mu sreće — jer ona ne može nikome niti dati niti uzeti poštenja, marljivosti i ostalih dobrih svojstava. Ako li su ga ostavile griješne požude te se podade lijenosti i putenim slastima, onda se pokvari već nakon kratkog uživanja pogubne strasti; a kad se u mlitavosti razišla snaga, vrijeme i pamet, onda se diže tužba na slaboću naravi: svatko svoju krivnju svaljuje na poslove. Kad bi se ljudi toliko brinuli za dobro, s kolikom revnošću idu za tuđim i nekorisnim, pače često i pogubnim, ne bi njima upravljao slučaj, već bi oni njim upravljali te bi se popeli do tolike veličine, gdje bi mjesto smrtnika postali po slavi besmrtni.

2.

Jer kao što se čovjek sastoji od duše i tijela, tako i sve stvari i sve težnje naše jedne idu u područje tijela, druge u područje duše. Zato za kratko vrijeme nestaje krasne vanjštine, velikoga bogatstva, ktomu snage tjelesne i drugih takovih stvari; ali izvrsna djela duha besmrtna su kao i duša. Ukratko kao što dobra tijela i sreće imadu početak, tako imadu i svršetak, i sve, što je postalo, propada, što je do-

raslo, stari; duh neoštetljiv, viječan, upravljač ljudski ravna i ima sve pod sobom, a sam nije ni u čijoj vlasti. Tim se više treba čuditi opakosti onih, koji predani tjelesnim nasladama provode život u raskošju i neradu, a puštaju, da im duh, od kojega nema ništa bolje ni veće u ljudskoj prirodi, obumire u neznanju i besposlici, osobito kad ima toliko različitih duševnih posala, kojima se može velika slava steći.

3.

Ali od tih treba, čini mi se, u današnje vrijeme najmanje težiti za visokim službama u miru i ratu, ukratko za svakim nastojanjem oko državnih posala, jer niti se počasna služba daje vrlini niti su oni, koji su do nje prijevarom došli, sigurni ili zato više štovani. Jer silom vladati domovinom i podložnicima, ako je i moguće i ako možeš popravljati pogrješke, ipak je opasno, osobito jer svaki državni prevrat donosi sa sobom ubijanje, progonstva i druga neprijateljstva; a uzalud se truditi pak svojim radom samo mržnju stjecati, to je krajna ludost, osim ako je koga osvojila nepoštena i pogubna pohlepa, da moći nekolicine žrtvuje čast i slobodu svoju.

4.

A od ostalih poslova, koji se duhom obavljaju, osobito je od velike koristi pisanje povijesti. Ali jer su o njezinoj vrijednosti već mnogi govorili, mislim, da ja mogu to mimoići, ujedno i zato, da ne bi tko mislio, da ja od preuzetnosti hvalom uzvisujem svoje zanimanje. I ja mislim, da će se naći ljudi, koji će zato, što sam odlučio živjeti ne baveći se državnim poslovima, moj toliki i tako koristan rad nazivati neradom; to će biti dakako oni, kojima se čini, da je najznatniji posao pozdravljati puk i gozbama tražiti njegovu milost. Ako li razmisle, kakovi ljudi nijesu mogli postići državne službe u ono vrijeme, kad sam je ja postigao, i kakvi su ljudi poslije došli u senat, bit će zacijelo uvjereni,

da sam s pravom a ne od lijenosti promijenio svoje mišljenje, i da će država imati veću korist od mojega nerada negoli od rada drugih. Jer često sam slušao, da su Kvint Maksim, Publije Scipion[1]) i drugi odlični muževi naše države običavali govoriti, da im se vrlo rasplamćuje duša na vrlinu, kad gledaju likove[2]) predâ. Dakako, nema onaj vosak ni onaj lik tolike snage u sebi, već se uspomenom na djela raspiruje onaj plamen u srcima odličnih muževa i ne utaži prije, negoli su svojom vrlinom dostigli glas i slavu predâ. A nasuprot gdje je uz ovaj duh vremena samo jedan čovjek, koji se ne bi s predima svojim volio natjecati u bogatstvu i trošku, negoli u poštenju i marljivosti? Pače novajlije, koji su prije vrlinom obično nadvisivali plemstvo, teže sada više za vojvodstvima i častima kradomice i po razbojstvima negoli poštenim djelima: baš kao da je pretura i konzulat i sve ostalo te vrste samo po sebi slavno i veličajno, a da se ne cijeni samo toliko, kolika je vrlina onih, koji te časti obnose. Ali ja sam preslobodno i predaleko zašao, jer mi je duh vremena mrzak i oduran. Sad se vraćam k svojemu poslu.

5.

Hoću da opišem rat, što ga je narod rimski vodio s Jugurtom, kraljem numidskim, ponajprije, što je bio velik i krvav i promjenljiv u pobjedama, a zatim, što se onda prvi put na put stalo obijesti plemstva: a ta je borba uzdrmala

---

[1]) Misle se glasoviti protivnici Hanibalovi u drugom punskom ratu Kvint Fabije Maksim Kunktator i Publije Kornelije Scipion Afrički Stariji, koji je Hanibala kod Zame (202. g.) svladao.

[2]) U atriju odličnih Rimljana visjeli su na stijeni ormarići, u kojima su se čuvale voštane obrazine preda njihovih, koji su obnosili kakovu visoku službu u državi. Pod likovima bijahu učvršćene pločice, na kojima bijahu napisana imena, časti i slavna djela pokojnikâ.

sve božanske i ljudske prilike te je dotjerala do tolike mahnitosti, da je građanske razmirice završio tek rat i haranje Italije. Ali prije negoli ovako započnem, malo ću se natrag u povijesti povratiti, da bude sve jasnije i otvorenije za spoznavanje.

Za drugoga punskoga rata, u kojem je vođa kartaški Hanibal najviše oslabio moć Italije, otkako je Rim postao velika vlast, uzme Publije Scipion, koji je poslije dobio poradi svoje vrline ime Afrikanski, u prijateljski savez Masinisu,[3]) kralja numidskoga, te je ovaj izveo mnogo slavnih vojničkih djela. Zato mu je narod rimski svladavši Kartažane i zarobivši Sifaka, koji je u Africi imao jaku i prostranu državu, poklonio sve gradove i zemlje, koje bješe zauzeo. Tako nam je prijateljstvo Masinisino ostalo dobro i časno. Ali njegovo se vladanje svršilo zajedno sa životom. Zatim je zadobio vladu sin njegov Micipsa sâm, jer su mu braća Mastanabal i Gulusa od bolesti umrli. On je rodio Adherbala i Hijempsala, a Jugurtu, sina brata svoga Mastanabala, kojega je Masinisa ostavio bez prava na prijestolje, jer se rodio od suložnice, dao je u kući svojoj jednako odgajati kao sinove svoje.

6.

Čim je ovaj odrastao — kako je bio snažna tijela i lijepa lica i osobito jaka duha — nije se predao raskoši i neradu,

---

[3]) Masinisa, sin Galin, kralj istočnih Numiđana. Kad je Sifak, kralj zapadnih Numiđana, učinio s Rimljanima savez, ratovao je s njim uspješno mlađahni Masinisa po nalogu oca svoga, koji je bio saveznik Kartažana. Poslije je Sifak pristao uz Kartažane. Masinisa pak, bivši od njega prognan iz svoje zemlje, združio se nakon Scipionova dolaska u Afriku s Rimljanima. Kad je u jednoj bici bio Sifak zarobljen, dobije Masinisa cijelu Numidiju, koja je sezala na zapadu do granica Mauretanije. On je do konca svoga života ostao vjeran saveznik rimski. Umr'o je u 90. godini života g. 149., dakle na početku posljednjega punskoga rata.

da ga pokvari, nego je prema običaju onoga naroda jahao, strijeljao i s vršnjacima se utrkivao, pak premda je sve slavom nadvisivao, ipak je svima bio drag; ktomu je mnogo vremena u lovu provodio te je lavove i druge divlje zvijeri prvi ili među prvima ubijao; vrlo je mnogo radio, a veoma malo o sebi govorio. To je spočetka radovalo Micipsu, jer se nadao, da će vrlina Jugurtina biti njegovu kraljevstvu na diku. Ali kad je vidio, da taj mladić biva sve znamenitiji, dok se on sam približava kraju života, a djeca su mu još malena, veoma se stoga uznemiri te je mnogo o tom razmišljao. Plašilo ga je ljudsko srce, koje čezne za vlašću i koje je gotovo, da udovolji strastima, osim toga zgodna prilika, koju davaše njegova starost i mlađahnost sinova njegovih, što i obične ljude poradi nade na plijen zavodi na stramputice; ktomu ljubav Numiđana prema Jugurti, poradi koje se bojaše, da ne bi kakova buna ili rat nastao, ako bi takova čovjeka na prijevaru ubio.

7.

Videći u tim neprilikama, da se ne može niti silom niti iz zasjede ubiti čovjek, koji je tako mio svojim sugrađanima, odluči Jugurtu, kako je bio hrabar i željan bojne slave, izvrgnuti pogiblima i na taj način pokušati sreću. Kad je zato za rata Numantinskoga[4]) Micipsa slao narodu rimskom konjaničke i pješačke pomoćne čete, postavi ga na čelo onim Numiđanima, što ih slao u Hispaniju, nadajući se, da će lako zaglaviti ili isticanjem svoje hrabrosti ili od žestine neprijatelja. Ali to se svršilo sasvim drukčije, nego što je on mislio. Jer Jugurta, kako je bio neumoran i oštrouman, spoznavši ćud Publija Scipiona, koji je onda bio zapo-

---

[4]) Numantinski rat trajao je od god. 143. do 133. protiv celtiberskih plemena (u Hispaniji), kojima je bio vođa Virijat. Rat se zove po gradu Numanciji. Padom toga grada, što ga je Scipion zauzeo, svršio se napokon taj krvavi rat.

vjednik rimski, i način vojevanja neprijateljâ, doskora se je velikim naporom i brižljivošću, osim toga smjernom pokornošću i čestim srtanjem u pogibli tako proslavio, da je bio našima vrlo drag, a Numantincima na strah i trepet. I doista bijaše on, što je osobito teško, i hrabar u bici i valjan u vijeću: jer jedno od tih svojstava običava sa sobom donositi poradi brižljivosti strah, a drugo poradi smjelosti nepromišljenost. Zato je vođa gotovo sve teške poslove obavljao po Jugurti, s njim prijateljevao i svaki ga dan sve više ljubio, jer je svaki savjet i svako njegovo preduzeće uspjelo. Ktomu dolažaše još darežljivost i okretnost, čim je stekao pouzdano prijateljstvo mnogih Rimljana.

8.

U ono je vrijeme bilo u našoj vojsci mnogo novajlija[5]) i plemića, kojima bijaše preče bogatstvo nego krepost i poštenje, uplivnih kod kuće, moćnih kod saveznikâ, više uglednih negoli štovanih. Ovi su raspaljivali obećanjima Jugurtino i onako slavohlepno srce, da će sam zavladati Numidijom, ako kralj Micipsa umre: u njega da ima velikih vrlina, a u Rimu da je sve podmitljivo. Ali pošto je Publije Scipion razorivši Numanciju odlučio raspustiti pomoćne čete i sam se kući povratiti, nagradi i pohvali u skupštini veličajno Jugurtu pa ga onda odvede u vojvodski čador i ondje nasamo opomene, neka goji prijateljstvo naroda rimskoga, radije zaslugama za državu negoli za pojedine i neka se ne nauči koga potkupljivati, jer da je pogibeljno kupovati od nekolicine, što je svojina mnogih; ako se bude i nadalje dobro vladao, da će ga sama od sebe i slava i kraljevstvo zapasti; ako li se prenagli, da će se sa svojim novcima sam strmoglaviti.

---

[5]) Novajlije zove se ljudi, koji su prvi postigli u državi visoke, kurulske časti. Oni su početnici plemstva (nobiliteta) za svoju porodicu.

9.

Iza tih riječi otpusti ga s pismom, koje neka preda Micipsi. Sadržaj pisma bijaše ovaj: »Jugurta tvoj bio je za Numantinskoga rata vrlo hrabar, što zacijelo znam da će te radovati. Meni je poradi svojih zasluga drag; a da bude isto tako i senatu i narodu rimskomu, nastojat ću iz svih sila. Tebi u ime našega prijateljstva čestitam. Evo imaš čovjeka dostojna sebe i djeda njegova Masinise.« Kad je dakle kralj saznao iz pisma vođina, da je istinito ono, što je čuo, ublaži se ganut vrlinom i uslužnošću Jugurtinom te ga stane predobivati dobročinstvima. Odmah ga posini i u oporuci jednako sa svojim sinovima odredi za baštinika. Ali kad je sam poslije malo godina shrvan bolešću i starošću vidio, da mu se približava konac života,[6]) govorio je Jugurti, kako kažu, pred prijateljima i rođacima, nadalje pred sinovima Adherbalom i Hijempsalom ovako:

10.

»Ja sam tebe, Jugurta, još kao dijete, kad si izgubio oca, bez nade i bogatstva primio u svoju kraljevsku porodicu, misleći, da ti poradi dobročinstava ne ću biti manje drag, nego da sam te rodio; i u tom se nijesam prevario. Jer, da ne spominjem druga velika i dična djela tvoja, još si nedavno vraćajući se iz Numancije mene i kraljevstvo moje proslavio i svojom si nam vrlinom učinio Rimljane od prijateljâ najvećim prijatelja. U Hispaniji je obnovljeno[7]) ime porodice naše. Napokon, što je među ljudima najteže, slavom si mržnju svladao. Sad, kad mi priroda svršava život, opominjem te i zaklinjem ovom tvojom desnicom, zdušnošću tvojom prema kraljevstvu, da ljubiš ove, koji su ti po plemenu rođaci, a po dobročinstvu mojem braća, pa da

---

[6]) Micipsa je umr'o g. 118.

[7]) U drugom punskom ratu vojevao je u Hispaniji i Masinisa odlično uz Rimljane.

voliš prijateljevati s rođacima po krvi negoli družiti se s tuđincima. Nijesu vojske niti blago zaštita kraljevstvu nego prijatelji, kojih ne možeš niti oružjem siliti niti zlatom steći: uslužnošću se i vjernošću stječu. Tko je pak veći prijatelj negoli brat bratu? ili kojega ćeš tuđinca naći vjerna, ako budeš svojima neprijatelj? — Ja evo vama predajem kraljevstvo jako, ako budete čestiti, a slabo, ako budete zli. Jer slogom rastu male stvari, a neslogom i najveće propadaju. Ali više nego ovi treba da ti, Jugurta, koji si i po godinama i po pameti stariji, gledaš, da se što drukčije ne dogodi. Jer u svakoj se borbi čini, da onaj, koji je jači, upravo zato, što više može, čini krivicu, ako je i trpi. Vi pak, Adherbale i Hijempsale, štujte i cijenite ovoga takvoga čovjeka; ugledajte se u njegovu vrlinu i gledajte, da se ne bude činilo, da sam bolju djecu posinio negoli rodio.«

11.

Nato je Jugurta, premda je vidio, da kralj drugo misli nego govori, i premda je i sam sasvim drukčije mislio, odgovorio prema prilikama dobrostivo. Micipsa je malo dana izatoga umr'o. Pošto su oni po kraljevskom običaju veličanstveno kralja sahranili, sastanu se mladi kraljevi, da se o svim poslovima dogovore. Ali Hijempsal, koji bijaše najmlađi od njih, od naravi drzak i već otprije prezirući niski rod Jugurtin, jer im nije bio jednak po materi, sjedne ob desnu Adherbalu, da ne bude Jugurta u sredini od trojice, što se kod Numiđana drži za časno. Ipak zatim zamoljen od brata, da ustupi starosti, jedva prijeđe na drugu stranu. Kad su ondje mnogo govorili o upravi države, nabaci Jugurta među ostalim, da bi trebalo sve odredbe i naredbe od posljednjih pet godina dokinuti, jer da je već u to vrijeme od starosti shrvan Micipsa bio slabouman. Onda isti ovaj Hijempsal odgovori, da pristaje na to, jer da je Jugurta u posljednje tri godine došao u kraljevsku porodicu. Ta se riječ usjekla u srce Jugurtino dublje, nego što bi tko bio mislio. Zato je od toga doba uzrujan od gnjeva i straha

snovao i kovao te samo na to mislio, kako bi Hijempsala na prijevaru smaknuo. Ali kad mu je to prepolagano napredovalo, a bijesno se srce nije dalo ublažiti, odluči ma kako izvršiti nakanu.

12.

U prvom sastanku, što su ga, kako sam gore rekao, mladi kraljevi obdržavali, bilo je poradi nesloge odlučeno, da se razdijeli blago i svakomu odrede granice vlasti. Zato se odredi rok za oboje, ali prije za razdiobu novaca. Međutim odu mladi kraljevi, svaki u ono mjesto, gdje mu je bila blizu riznica. Ali Hijempsal[8]) je u gradu Tirmidi[9]) slučajno stanovao u kući onoga, koji je Jugurti bio najbliži liktor[10]) i uvijek mu drag i mio. Tomu čovjeku, na kojega se slučajno namjerio kao na oruđe, obeća zlatne kule i nagovori ga, da ide kući, tobože da pohodi svoje, i da si pribavi krive ključeve — jer se pravi donošahu Hijempsalu —; uostalom da će on, kad budu prilike zahtijevale, sam s velikom četom doći. Numiđanin izvrši za kratko vrijeme naloge i uvede, kako bijaše napućen, noću vojnike Jugurtine. Pošto su ovi provalili u kuću, stadoše na sve strane tražiti kralja i ubijati jedne u snu, druge u susretu, istraživati sve kutove, razbijati ključanice i sve uznemirivati vikom i bukom. Međutim nađoše Hijempsala sakrita u sobi neke sluškinje, kamo je u početku prestrašen pobjegao ne poznavajući mjesta. Numiđani donesu njegovu glavu, kako im je bilo naloženo.

13.

Ali glas o tolikom zločinstvu raznese se doskora po cijeloj Africi; Adherbala i sve, koji su bili pod vlašću Mi-

[8]) Što se u ovoj glavi dalje pripovijeda, dogodilo se g. 117.

[9]) Ne zna se, gdje je bio taj grad.

[10]) Pred rimskim činovnicima stupali su pojedince liktori; posljednji mu je najbliži, zato i naodličniji. Rimske se prilike ovdje prenose na tuđe.

cipsinom, obuzme strah, i Numiđani se rascijepaju u dvije stranke: većina ih pristade uz Adherbala, ali uz onoga drugoga bolji vojnici. Jugurta dakle naoruža što je više mogao vojske, pripoji svojoj vlasti neke gradove silom, druge milom i spremi se da zavlada cijelom Numidijom. Premda je Adherbal poslao poslanike u Rim, da obavijeste senat o umorstvu brata njegova i njegovu položaju, ipak se spremio za borbu uzdajući se u mnoštvo vojnika. Ali kad je došlo do bitke, bi Adherbal svladan te pobjegne iz bitke u provinciju[11]) i zatim ode u Rim. Izvršivši Jugurta svoje namjere i imajući u vlasti cijelu Numidiju, počne u miru razmišljati o svojem zločinstvu i bojati se naroda rimskoga ne uzdavajući se protiv njegove srdžbe ni u što drugo nego u lakomost plemstva i svoje novce. Zato pošalje za malo dana poslanike u Rim s mnogo zlata i srebra te im naloži, da ponajprije stare prijatelje obilno nadare, onda da steku nove, napokon neka ne oklijevaju mitom pribaviti sebi sve, što bude moguće. Ali kad su poslanici došli u Rim i po nalogu kraljevu poslali velike darove njegovim prijateljima i drugima, kojih je u senatu u ono vrijeme bio velik ugled, nastane tolika promjena, te se je vrlo velika mržnja na Jugurtu kod plemstva pretvorila u ljubav i naklonost. Jedni su od plemića potaknuti nadom, a drugi darovima pojedine senatore obilazili i nagovarali, da se ne bi prestrogo s njim postupalo. Kad su se dakle poslanici već dosta pouzdavali u svoju stvar, onda se na određeni dan obje stranke puste pred senat. Čuli smo, da je onda Adherbal ovako govorio:

14.

»Sabrani otci! Otac moj Micipsa naložio mi je na smrtnoj postelji, da smatram samo upravu kraljevstva numidskoga svojom, a da je pravo i vlast nad njim u vašim rukama;

---

[11]) T. j. u rimsku provinciju Afriku, bivšu kartašku državu.

ujedno neka nastojim da budem kod kuće i u ratu od najveće koristi narodu rimskomu. Vas neka držim za rođake i svojtu. Ako to učinim, da ću u vašem prijateljstvu imati vojsku, bogatstvo i potporu svoga prijestolja. Kad sam hotio da izvedem naloge oca mojega, onda je Jugurta, čovjek od svih, što ih zemlja nosi, najopačiji, prezreo vašu oblast te je mene, unuka Masinisina i već po rodu saveznika i prijatelja naroda rimskoga, prognao iz kraljevstva i svih imanja.

Ali kad mi je već bilo suđeno, sabrani oci, da zapadnem u tolike nevolje, volio bih da mogu tražiti pomoć od vas poradi svojih zasluga, negoli poradi zasluga mojih pređa, a osobito, da mi narod rimski duguje dobročinstva, kojih ne bih trebao; izatoga, ako bih ih morao tražiti, da bih se njima služio, kao da me idu. Ali budući da poštenje samo po sebi daje malo obrane i da nije do mene stajalo, kakav će biti Jugurta, utekoh se k vama, sabrani oci, kojima moram biti prije na teret negoli od koristi, što je za me vrlo žalosno. Drugi kraljevi ili su bili svladani u ratu i od vas primljeni u prijateljstvo ili su zatražili savez s vama, kad su bili u pogibli: naša je porodica započela gojiti prijateljstvo s narodom rimskim za ratova kartaških, kad se moglo tražiti od njega više obećanje pomoći negoli sreća. Nemojte dopustiti, sabrani oci, da ja, njihov potomak, unuk Masinisin, uzalud od vas tražim pomoći. Pa da nemam nikakva drugoga razloga, da je dobijem, osim žalosnoga svojega udesa, što moram ja, koji sam bio nedavno kralj moćan po rodu, glasu i bogatstvu, a sada nagrđen i siromašan, tuđu pomoć očekivati, ipak bi dolikovalo veličanstvu naroda rimskoga odbijati nepravdu i ne dopustiti, da ičije kraljevstvo raste zločinstvom. Ali ja sam iz one zemlje prognan, što ju je pređima mojima dao rimski narod, odakle su otac i djed moj zajedno s vama protjerali Sifaka i Kartažane. Vaš mi je dar otet, sabrani oci, vi ste prezreni u nepravdi meni nanesenoj.

Jao mene bijednika! Takovim li su plodom, oče Micipsa, urodila tvoja dobročinstva, da je baš onaj zatornik tvojega

roda, koga si ti izjednačio s djecom svojom i učinio ga dionikom kraljevstva. Ne će li dakle nikada naša porodica naći počinka? zar će se uvijek prebijati u krvi, ratu i progonstvu? Dok su Kartažani bili moćni, morali smo naravski sve strahote podnositi: neprijatelji nam bijahu s boka, vi prijatelji daleko, sva nada bijaše u oružju. Pošto je ona kuga bila iz Afrike izbačena, živjeli smo veselo u miru, jer nijesmo imali nikakvoga neprijatelja, osim ako ste nas vi na koga poslali. Ali eto iznenada Jugurta, baneći se nesnošljivom drzovitošću, zločinstvom i ohološću, ubivši brata moga a svoga rođaka, ponajprije je kraljevstvo njegovo učinio plijenom svoga zločinstva; a poslije je mene, kad me nije mogao uhvatiti u istu zamku, koji sam u vašoj oblasti sve prije negoli nasilje ili rat očekivao, prognao, kako vidite, iz domovine i kuće, učinio me siromašnim i pritisnuo bijedom tako, da sam svagdje sigurniji nego u svojem kraljevstvu.

Ja sam bio toga uvjerenja, sabrani oci, kako sam često čuo govoriti oca svoga, da oni, koji revno goje vaše prijateljstvo, uzimaju doduše na se mnogo posla, ali da su od svih najsigurniji. Što je bilo do naše porodice, to je učinila, da vam ide u svakom ratu na ruku: a da mi budemo u miru sigurni, to stoji do vas, sabrani oci. Otac nas je dva brata ostavio, za trećega, Jugurtu, mislio je da će ga svojim dobročinstvima sjediniti s nama. Jedan od njih je ubijen, a ja sam jedva izbjegao opakim rukama drugoga. Što da radim? Svi su stupovi roda moga oboreni: otac je, kako je moralo biti, umr'o od starosti; bratu je bližnji rođak, kojemu je to najmanje dolikovalo, zločinačkom rukom oteo život; svojtu, prijatelje i ostale moje rođake, svakoga je druga nesreća shrvala: bivši uhvaćeni od Jugurte jedni su pribiti na križ, drugi pred zvjerad bačeni; tek nekolicina, kojima je ostavljen život, zatvoreni u tamnici provode u žalosti i jadu život teži od smrti. Da imam sve neokrnjeno, što sam ili izgubio ili što mi je od povoljna postalo nepovoljno, ipak bih, kad bi mi se što zlo iznenada dogodilo, vas, sabrani oci, molio za pomoć, kojima prema veličini države vaše dolikuje da pazite na pravo i krivice svake ruke. A sada kao

prognanik iz domovine i kuće, sâm i lišen svega, što je potrebno za pristojan život, kamo da se utečem ili koga da molim? Zar narode i kraljeve? ti su svi našoj porodici neprijatelji poradi našega prijateljstva prema vama. Ili mogu li ikamo doći, gdje ne bi bilo vrlo mnogo neprijateljskih uspomena na naše pređe? Ili može li se tko na nas smilovati, koji je nekoć bio vaš neprijatelj. Napokon nas je Masinisa tako naučio, sabrani oci, da ni uz koga ne pristajemo do uz narod rimski i da ne prihvaćamo novih društava i saveza; da ćemo imati dosta veliku zaštitu u vašem prijateljstvu. Ako li se ovoj državi iznevjeri sreća, onda treba da i mi zajedno s njom propadnemo. Po svojoj vrlini i po božjoj volji vi ste veliki i moćni; sve vam je povoljno i sve vas sluša; stim lakše možete osvetiti nepravde nanesene vašim saveznicima.

Samo se toga bojim, da ne bi koga privatno prijateljstvo prema Jugurti, što ga slabo poznaju, zavelo na stramputice; čujem, da oni iz svih sila rade, obilaze i mole vas pojedince, da ne biste što odlučili o njemu izočnome ne ispitavši stvari; moje riječi da su izmišljene, a bijeg samo naoko, jer sam mogao u kraljevstvu ostati. Kamo sreće, da onoga, čijim sam bezbožnim zločinstvom bačen u ove nesreće, vidim gdje se isto tako pretvara i da se napokon u vas ili u besmrtnih bogova porodi briga za ljudske stvari: doista bi onda onaj, koji se sada diči i hvali svojim opačinama, bio izmučen svima nevoljama i teško kažnjen za nezahvalnost prema ocu, za ubijstvo brata moga i za nevolje moje Sada već, brate premili srcu momu, mislim, da se moram više veseliti negoli žalostiti poradi tvoje sudbine, premda ti je ugrabljen život prerano i to od onoga, kojemu je to najmanje dolikovalo; jer nijesi kraljevstvo, već bijeg, progonstvo, oskudicu i sve te nevolje, koje mene taru, izgubio zajedno sa životom. Ali ja nesretnik, strmoglavljen s očinskoga prijestolja u tolike nevolje, pružam prizor nestalnosti ljudske sreće. Ne znam, što da radim: da osvetim uvrede tvoje, a sam trebam pomoći, ili da se brinem za kraljevinu, kad mi vlast nad životom i smrti visi u tuđoj

moći. Kamo sreće, da je smrt častan svršetak moje nesreće, pak da me ne bi s pravom prezirali, kad bih shrvan nesrećom popustio krivici. Sada niti me je volja živjeti niti mogu bez sramote umrijeti.

Sabrani oci, tako vam vas samih, tako vam djece i roditelja vaših, tako vam veličanstva naroda rimskoga, pomognite meni nesretniku, doskočite krivici i nemojte dopustiti, da propadne opačinom i krvlju naše porodice numidska kraljevina, koja je vaša.«

15.

Pošto je kralj svršio govor, odgovore ukratko poslanici Jugurtini uzdajući se više u podmićivanje nego u pravednost stvari: Hijempsal da je od Numiđana ubijen poradi svoje okrutnosti; da je Adherbal sam započeo rat, a pošto je svladan, tuži se, što nije mogao činiti krivicu; Jugurta da moli senat, neka ga ne drže drukčijim, nego što su ga u Numanciji upoznali, i neka ne drže više do riječi njegova neprijatelja nego do njegovih djela. Zatim izađu obje stranke iz vijećnice. Senat stane odmah vijećati. Prijatelji poslanikâ, zatim vrlo mnogi zavedeni uslužnošću govorahu prijezirno o riječima Adherbalovim i kovahu u zvijezde vrlinu Jugurtinu; oni su radili svojim uplivom, glasom, ukratko na svaki način za tuđe zločinstvo i opačinu kao za svoju slavu. Ali nasuprot nekolicina, kojima bijaše pravo i pravica draže od bogatstva, predlagahu, da se pomogne Adherbalu i Hijempsalovu smrt strogo kazni; a nada sve Emilije Skauro,[12]) čovjek plemenita roda, radin, uplivan, željan moći, časti i bogatstva, ali koji je umio lukavo sakrivati svoje mane. Videći ovaj ozloglašeno i besramno podmićivanje kraljevo, pobojao se, kako obično u takim prilikama biva, da ne bi okaljana samovolja raspalila mržnju, pak se zato suspregnuo od obične lakomosti.

---

[12]) M a r k o E m i l i j e S k a u r o postade g. 115. konzu a iste godine i princeps senatus.

16.

Ipak pobijedi u senatu ona stranka, koja je više cijenila novac ili milost nego istinu. Odlučeno bi, da deset poslanika razdijeli između Jugurte i Adherbala kraljevstvo, što ga je Micipsa imao. Ovomu poslanstvu bijaše na čelu Lucije Opimije,[13]) čovjek slavan i onda u senatu moćan, jer je kao konzul nakon ubistva Gaja Grakha i Marka Fulvija Flaka vrlo okrutno izrabio pobjedu plemstva protiv puka. Premda mu je u Rimu bio neprijatelj, ipak ga Jugurta vrlo lijepo dočeka; dajući i obećavajući mnogo postigne, te je koristi kraljevoj žrtvovao poštenje, vjeru, ukratko cijeli svoj položaj. Ostale je poslanike istim putem zaokupio i većinu predobio; tek nekolicini bijaše draža vjera nego novci. U razdiobi dobije Jugurta onaj dio Numidije, koji graniči s Mauretanijom, bogatiji zemljom i ljudima; onaj drugi, više lijep nego unosan, koji imađaše više luka i ljepših zgrada, zapadne Adherbala.

17.

Čini se, da stvar zahtijeva, da se ukratko opiše položaj Afrike i pripadom spomenu oni narodi, s kojima smo ratovali ili prijateljovali. O onim mjestima i narodima, koje je malo tko polazio poradi vrućine ili neprohodnosti, isto tako i poradi pustara, ne ću lako što izvjesno pripovjediti; ostalo ću sa što manje riječi obaviti. Dijeleći zemlju većina je smatrala Afriku trećim dijelom, malo njih tvrdi, da ima samo Azija i Europa, a Afrika da je Europi. Ona imade za međe sa zapada tijesno Našega mora[14]) i Oceana, s istoga široku

---

[13]) Kao konzul g. 121. dobivši punomoć od senata, da brani državu, oružanom je rukom prolivši mnogo krvi uništio pučku stranku, kojoj je na čelu bio Gaj Grakho.

[14]) Naše more je Sredozemno more, tijesno toga mora je tijesno Gibraltarsko. E g i p a t je po mišljenju starih pripadao Aziji. Spomenuta nizbrdica čini među između rimske Afrike i Egipta.

nizbrdicu, koje mjesto stanovnici zovu Katabatmon. More je bijesno i bez luka; polje rodno žitom, prijatno za marhu, ali nerodno drvećem; nestašica vode vlada na nebu i na zemlji. Ljudi su zdrava tijela, okretni i ustrajni; većina ih umire od starosti osim onih, koji poginu od mača ili divlje zvjeradi; jer bolest rijetko kad koga shrva. Uzato ima mnogo grabežljive zvjeradi. — Ali koji su ljudi upočetku u Africi stanovali, koji su poslije došli ili kako su se izmiješali, to ću s nekoliko riječi kazati, kako nam je prevedeno iz Punskih knjiga, koje se pripisuju kralju Hijempsalu,[15]) i kako stanovnici one zemlje misle, da jest, premda se ne slaže s pričom, koja kod većine živi. Ali za vjerodostojnost toga neka jamče pisci.

18.

Upočetku su u Africi stanovali Getulci i Libijci, narod surov i neobrazovan, koji su se hranili divljačinom i travom kao marva. Njima ne vladahu ni običaji ni zakoni ni ičija vlast; skitajući se kojekuda noćili bi ondje, gdje bi ih noć zatekla. Ali pošto je u Hispaniji Herkul, kako Afričani misle, poginuo, onda se vojska njegova, sastavljena od različitih plemena, zakratko rastepe, jer je izgubila vođa i jer su se mnogi međusobno borili za vojvodstvo. Od njih su se Međani, Perzijanci i Armenci na lađama prevezli u Afriku i zauzeli krajeve najbliže našemu moru. Ali Perzijanci više prema Oceanu; oni su mjesto koliba imali isprevrnuta korita od lađa, jer nije bilo u zemlji građe niti se moglo od Hispanaca kupovati ili zamjenjivati: široko more i nepoznavanje jezika priječilo je trgovanje. Ovi su se pomalo ženidbama združili s Getulcima te su se sami nazvali Nomadi, jer su se često tražeći polja svaki čas drugamo selili. Uostalom još su i danas kuće numidskih seljaka, koje

---

[15]) Misli se H i j e m p s a l II. On je bio sin G a u d e kojega su Rimljani nakon smrti Jugurtine dali Numiđanima za kralja.

oni zovu m a p a l i j a, duguljaste, nakrivim daskama pokrite i slične hrpticama od lađa. S Međanima i Armencima združiše se Libijci — jer ti stanovahu bliže Afričkomu moru, a Getulci više pod suncem, nedaleko od žarkoga pojasa. — Oni su već rano imali gradova, jer rastavljeni samo tijesnom od Hispanije naučili su se izmjenjivati međusobno robu. Ime su njihovo pomalo Libijci pokvarili nazivajući ih barbarskim jezikom Maurima mjesto Međanima. Ali država se Perzijanaca doskora osili; a poslije su pod imenom Numiđana, iselivši se poradi prenapučenosti iz svoje djedovine, posjeli ona mjesta, koja su najbliža Kartagi te se zovu Numidija. Zatim su oba naroda, uzdajući se jedan u drugoga, susjede svoje oružjem ili strahom pod svoju vlast spravili te si tako stekli ime i slavu, i to više oni, koji su prodrli do našega mora, jer su Libijci manje ratoborni nego Getulci. Napokon su najveći dio donje Afrike zauzeli Numiđani; sva svladana plemena stopiše se s gospodarima u narodu i imenu.

19.

Poslije su Feničani, jedni da umanje kod kuće mnogobrojno pučanstvo, a drugi od želje za vlašću pobunivši puk i druge ljude željne prevrata, sagradili Hipon, Hadrumet, Leptidu[16]) i druge gradove na obali morskoj. Ti su se gradovi za kratko vrijeme vrlo osilili te su bili svojoj materi zemlji jedni na zaštitu, a drugi na diku, jer o Kartagi mislim da je bolje šutjeti nego premalo kazati, kad me vrijeme opominje, da drugamo pohitim.

Dakle kod mjesta Katabatmona, koji rastavlja Egipat od Afrike, prva je uz more Kirena, kolonija terska,[17]) zatim po

---

[16]) Misli se L e p t i d a M a n j a u provinciji Africi.

[17]) T e r a n i su stanovnici otoka T e r e u Egejskom moru.

redu dvije Sirte[18]) i među njima Leptida, onda žrtvenici Filenâ, mjesto, što su ga imali Kartažani prema Egiptu za granicu vlasti svoje, onda drugi punski gradovi. Ostala mjesta sve do Mauretanije numidska su; najbliže Hispaniji jesu Mauri. Više Numiđanâ, kako čujemo, stanuju Getulci, koje u kolibicama koje još surovije bez stalnih obitavališta, iza njih su Etiopljani, zatim krajevi spaljeni od sunčanoga žara. Za rata dakle s Jugurtom upravljaše narod rimski po svojim činovnicima većinom punskih gradova i zemljama kartaškim,[19]) što su ih oni u posljednje vrijeme držali; velik dio Getulaca i Numiđana sve do rijeke Mulukhe bijahu pod vlašću Jugurtinom; svima Maurima vladaše kralj Bokho, koji osim imena nije za rimski narod ništa znao, a isto tako nijesmo ga ni mi prije ni u ratu ni u miru poznavali. O Africi i njezinim stanovnicima dosta je rečeno, koliko stvar zahtijeva.

20.

Pošto su poslanici nakon razdiobe kraljevstva otišli iz Afrike, i Jugurta vidio, da je pored svega svoga straha još i nagradu za svoj zločin stekao, bio je uvjeren, da je istina, što bijaše od prijateljâ kod Numancije čuo, naime da se u Rimu može sve kupiti. Kako je ujedno bio potaknut obećanjima onih, koje je nedavno bogato nadario, svrati svoju pažnju na kraljevstvo Adherbalovo. Sam je bio žestok i ratoboran, a onaj, na koga je smjerao, miran, neratoboran, blage ćudi, slabo zaštićivan od nepravde, više plašljiv nego strašan. Zato navali iznenada s velikom vojskom na njegove zemlje, zarobi mnogo ljudi sa stadom i drugim plijenom, popali zgrade, opustoši mnogo mjesta s konjaništvom, a zatim se s cijelim tim mnoštvom vrati u svoje kraljevstvo misleći, da će Adherbal obuzet boljom osvetiti uvrede njemu nanesene oružanom rukom, i to da će biti uzrok ratu. Ali ovaj misleći, da mu nije ravan u oružju, i uzdajući se više u prijateljstvo naroda rimskoga nego u Numiđane, posla poslanike k Jugurti, da se potuži na nepravde. Premda su ovi uvredljiv odgovor kući donijeli, odluči on ipak prije sve pretrpjeti nego zametnuti rat, jer mu je predašnji pokušaj zlo pošao za rukom. Ali tim se nije umanjilo lakomstvo Jugurtino, jer bješe već u duši navalio na čitavo njegovo kraljevstvo. Zato nije kao prije s četom pljenjačicom, nego s velikom sakupljenom vojskom počeo ratovati i tražiti otvoreno vlast nad cijelom Numidijom. Uostalom, kudagod bi prolazio, pustošio bi polja i gradove, i tim u svojih dizao srčanost, a neprijateljâ strah.

[18]) V e l i k a i M a l a S i r t a, dva velika zatona. Ovdje se misli V e l i k a L e p t i d a. Žrtvenici Filena leže zapravo istočno od Leptide.

[19]) Kao provincijom Afrikom.

21.

Kad je Adherbal vidio, da je dotle došlo, da mu valja ili ostaviti kraljevinu ili je oružjem zadržati, sakupi prisiljen vojsku i izađe nasusret Jugurti. Međutim se utaboriše obje vojske nedaleko od mora blizu grada Cirte,[20]) a jer je bio dan na izmaku, nije se bitka započela. Ali kad je prošao veći dio noći, navale još za sumraka vojnici Jugurtini na dani znak na tabor neprijateljski te ih jedne još u polusnu, a druge, kad su se hvatali oružja, razbiju i rastepu. Adherbal s nekolicinom konjanika pobjegne u Cirtu, i da nije bilo mnoštva rimskih građana, koji su Numiđane u proganjanju odbili od zidova, bio bi u jedan dan između dva kralja rat započet i svršen. Zato Jugurta podsjedne grad te ga stane biti krovovima, tornjevima i svim mogućim ratnim spravama, osobito se žureći, da preteče poslanike, za koje je čuo da ih je Adherbal prije bitke poslao u Rim. — Ali kad je senat čuo za njihov rat, pošlje kao poslanike u Afriku tri mlada čo-

[20]) C i r t a bijaše glavni grad Numidije počevši od Sifaka i Masinise. Grad leži na pećini, koja se sa svih strana strmo ruši te je samo na istočnoj strani u svezi s jednim brijegom

vjeka, da pohode oba kralja i da im u ime senata i naroda rimskoga jave, da je njihova volja i odluka, neka polože oružje, a svoje razmirice neka riješe radije sudbenim putem negoli ratom: tako da je časno za Rim i za njih.

22.

Poslanici dođu brzo u Afriku i to stim više, što se u Rimu, dok su se spremali na odlazak, pronošahu glasovi o bici i podsjedanju Cirte; ali taj glas bijaše još blag. Čuvši Jugurta njihove riječi odgovori, da njemu nije ništa ni draže ni veće od ugleda senatova; da je od mladosti uvijek nastojao, da ga hvale baš najbolji; da se vrlinom, a ne zločom dopao odličnom mužu Publiju Scipionu; poradi istih svojstava, a ne poradi nestašice djece, da ga je Micipsa posinio; uostalom, što je više dobrih i dičnih djela izveo, to mu srce manje podnosi nepravde; Adherbal da mu je iz prijevare radio o glavi; kad je to saznao, da se opr'o njegovoj zločinačkoj namjeri; rimski narod da ne će ni pravo ni dobro učiniti, ako mu uskrati uporabu međunarodnoga prava; napokon da će on o svem tom za kratko vrijeme poslati u Rim poslanike. Tako se obje stranke raziđu. Govoriti s Adherbalom nije im bilo moguće.

23.

Kad je Jugurta mislio, da su poslanici otišli iz Afrike, a ne mogući poradi prirodnoga položaja Cirtu na juriš uzeti, okruži zidove nasipom i jarkom, sagradi tornjeve i utvrdi ih posadama; osim toga nastojaše po danu i po noći, da grad ili silom ili na prijevaru uzme, braničima bedemâ sad obećavaše nagrade sad im prijećaše strahom, a svoje poticaše nagovaranjem na hrabrost: ukratko s najvećim je naporom sve uređivao. Kad je Adherbal vidio, da se nalazi u najvećoj pogibli, da je neprijatelj bijesan, nade na pomoć da nema nikakve, a rat da se ne može zavlačiti poradi nestašice potrebitih stvari, odabere od onih, koji su zajedno

s njim pobjegli u Cirtu, dva najodvažnija te ih velikim obećanjima i tužbom na svoju nesreću skloni, da pođu kroz utvrde neprijateljske noću do bližnjega mora, a odanle u Rim.

24.

Numiđani izvrše nalog za malo dana; pismo Adherbalovo bi u senatu pročitano, a sadržaj mu je bio ovaj:

»Nije moja krivnja, što često poslanike s molbama k vama šaljem, sabrani oci, ali me tjera nasilje Jugurte, koga je obuzela takova želja ubiti me, da ne mari ni za vas ni za besmrtne bogove te da voli moju krv nego išto drugo. I tako sam ja saveznik i prijatelj naroda rimskoga, već peti mjesec vojskom podsjednut, te mi ne pomažu niti dobročinstva moga oca Micipse niti vaše odluke. Ne znam, da li me teže progoni mač ili glad. Udes me moj odvraća, da više pišem o Jugurti, a i prije sam iskusio, da se malo vjeruje nesretnicima. Nu to uviđam, da on teži za višim nečim, nego što sam ja, i da se ne nada ujedno vašemu prijateljstvu i mojoj kraljevini. Što od toga dvoga drži više vrijednim, to nije nikomu tajno. Jer upočetku je ubio Hijempsala, moga brata, zatim je mene protjerao iz očinske kraljevine; nu dopustimo, da se ta krivica učinila nama, a vas da se ništa ne tiče. Ali sad vašu kraljevinu vojskom drži; mene, koga ste vi postavili za vođu Numiđanima, zatvorena podsjeda; koliko je cijenio riječi vaših poslanika, pokazuju moje pogibli. Što ga može drugo maknuti, nego sila vaša? Jer ja bih volio, da je i ovo, što pišem, i ono, na što sam se prije tužio u senatu, netemeljito, nego da mi nevolja pribavlja riječima vjeru. Ali kad sam se već zato rodio, da budem vidljiv dokaz Jugurtinih opačina, ne molim više, da se oslobodim smrti i nevoljâ, nego samo neprijateljeve vlasti i tjelesnih muka. Za numidsku kraljevinu, koja je vaša, odredite, kako vas je volja; mene istrgnite iz opakih ruku, tako vam veličanstva vlasti vaše, tako vam prijateljske vjere, ako se još iole sjećate moga djeda Masinise.«

25.

Kad se je list pročitao, neki su predlagali, da treba vojsku u Afriku poslati i Adherbalu što prije pomoći; o Jugurti da se međuto vijeća, što nije hotio da sluša poslanikâ. Ali oni isti kraljevi zaštitnici nastojahu iz svih sila, da se ne učini takova odluka. Tako je nad općim dobrom, kako to u mnogim stvarima biva, održala pobjedu privatna korist. Pošalju se ipak u Afriku stariji plemići, koji su bili u visokim častima; među njima je bio Marko Skauro, kojega smo gore spomenuli, bivši konzul i onda glava senata.

Ovi se, što je stvar pobudila (kod puka) veliku ogorčenost, pa ujedno što su ih molili Numiđani, za tri dana ukrcaju, pristanu kod Utike i pošalju list Jugurti, da čim prije dođe u pokrajinu, njih da je senat poslao k njemu. Začuvši on, da su odlični ljudi, za koje je čuo da im je velik ugled u Rimu, došli oprijeti se njegovoj namjeri, upočetku se prepađe te se stade kolebati između straha i lakomosti: bojao se gnjeva senatova, ako ne posluša poslanike; onda ga je opet srce zaslijepljeno lakomošću vuklo na započetu opačinu. Ali u lakomom srcu održa pobjedu opaka nakana. Zato opasavši Cirtu vojskom nastojaše sa svom snagom provaliti u nju uzdajući se ponajviše u to, da će razdijeliti neprijateljsku vojsku te ili silom ili prijevarom naći priliku za pobjedu. Kad mu to nije pošlo za rukom te nije mogao izvršiti nakane, da prije uhvati Adherbala, nego što bi se sastao s poslanicima, zaputi s nekoliko konjanika u pokrajinu, da otezanjem ne raspali Skaura, kojega se je najviše bojao. I premda mu se u ime senatovo teško prijetilo, što ne će da odustane od podsade, to se ipak poslanici, pošto se je mnogo riječi uzalud potrošilo, kući povrate ne obavivši ništa.

26.

Kad se je to pročulo u Cirti, svjetovaše Italjani,[21]) koji su

[21]) Misle se u glavi 21. spomenuti rimski građani, kojih je mnogo bilo u Cirtu.

svojom hrabrošću branili bedeme, u nadi, da će predavši se radi veličine naroda rimskoga biti pošteđeni, Adherbalu, da sebe i grad predade Jugurti; život samo da si od njega priuzdrži, za ostalo da će se senat brinuti. Premda je on u sve više vjerovao nego u Jugurtino poštenje, to se on ipak, budući da su ga Italjani, ako bi se opirao, mogli i prisiliti, predade, kako su oni željeli. Jugurta udari najprije Adherbala na muke i onda ga ubije; a zatim dade posjeći sve odrasle Numiđane i trgovce bez razlike, kako bi kojega u oružju sreli.

27.

Kad se je za to u Rimu doznalo i stvar se počela raspravljati u senatu, onda nastojahu isti oni pomoćnici kraljevi da prekidanjem, često uplivom svojim, kadšto i opadanjem protivnikâ zategnu vrijeme i tako ublaže grozovitost čina. Pak da nije Gaj Memije,[22]) izabrani pučki tribun, čovjek žestok i kivan na moć plemstva, uputio rimski narod, da se o tom radi, da se s pomoću nekolicine uplivnih ljudi Jugurti zločinstvo oprosti, jamačno bi bilo nestalo sve mržnje otezanjem vijećanja: tolika bijaše sila upliva i novca kraljeva. Ali budući da se senat svjestan svoje krivnje bojao naroda, biše po zakonu Sempronijevu[23]) budućim konzulima određene za provincije Numidija i Italija. Za konzule biše izabrani Publije Scipion Nazika i Lucije Bestija[24]; Kalpurnija

[22]) Gaj Memije bio je poslije pretor. Kad se g. 100. natjecao s Glaucijom za konzulat, bi ubijen od čete pučkoga tribuna Saturnina.

[23]) Zakon Sempronijev, što ga je izdao god. 123. Gaj Grakho, određivaše, da senat ima već prije izbora konzulâ odrediti, koje će biti konzularske provincije.

[24]) Scipion je sin onoga Scipiona, koji je ubio Tiberija Grakha. Umr'o je kao konzul. — Lucije Kalpurnije Bestija je kao tribun god. 121. izradio, te je bio iz progonstva pozvan neki optimat (Popilije), i tim je ušao u volju optimatima. — Obadvojica bili su konzuli g. 111.

zapadne Numidija, Scipionu Italija. Zatim se stane kupiti vojska, koja se imala prevesti u Afriku; odrede se novci i druge ratne potrebe.

28.

Ali Jugurta, koji si je zabio u glavu, da je u Rimu sve potkupljivo, začuvši vijesti, kojima se nije nadao, pošalje sina svojega i s njim dva prijatelja k senatu kao poslanike te im naloži kao onima, što ih bješe poslao nakon ubivstva Hijempsalova, neka svakoga nastoje predobiti novcima. Kad su se približavali Rimu, zapita Bestija senat, je li mu po volji, da se poslanici Jugurtini puste u grad. Senat zaključi, da imadu u roku od deset dana ostaviti Italiju, ako nijesu došli da predadu kraljevstvo i kralja. Konzul dade Numiđanima javiti zaključak senata; i tako se oni povrate kući ne obavivši ništa. — Kad je međutim Kalpurnije sabrao vojsku, uzme sebi za legate uplivne plemiće, kojih se ugledom nadao da će svoje grijehe, koje će možda počiniti, obraniti; među ovima bijaše Skauro, čiji smo značaj i vladanje gore opisali. Naš je naime konzul imao mnogo i tjelesnih i duševnih vrlina, ali je lakomstvo svima oduzimalo snagu; on bijaše ustrajan, oštrouman, dosta oprezan, vješt ratovanju, veoma siguran protiv pogibli i zasjeda. Ali legije biše prevezene kroz Italiju u Regij, i odanle na Siciliju, onda iz Sicilije u Afriku. Kalpurnije je dakle spremivši hranu napao upočetku žestoko na Numidiju te je mnogo ljudi zarobio i nekoliko gradova na juriš osvojio.

29.

Ali čim ga je Jugurta počeo preko poslanika novcima mititi i dokazivati mu teškoću rata, što ga vođaše, lako mu se preokrene bolesno od lakomosti srce. Ali za druga i pomoćnika u svim osnovama uzme Skaura. Premda je ovaj spočetka, kad je već većina njegove stranke bila potkupljena, vrlo žestoko navaljivao na kralja, ipak se za veliki novac od poštenja i pravičnosti dade na zlo zavesti. Ali Jugurta je hotio spočetka samo da kupi odgodu rata nadajući se, da će međutim u Rimu nešto novcima ili uplivom svojim izraditi. No kad je dobio Skaura za pomoćnika u svojem poslu, uvelike se ponada, da će opet zadobiti mir, te odluči s njima glavom raspravljati o svim uvjetima. Međutim pošalje za jamstvo konzul kvestora Sekstija u grad Jugurtin Vagu; izlika zato bijaše primanje žita, što ga je Kalpurnije javno zahtijevao od poslanika, jer vladaše primirje poradi odgode predaje. Kralj dakle, kako bijaše odlučio, dođe u tabor i rekavši nekoliko riječi pred ratnim vijećem o mrskom svojem činu pak zamolivši, da mu prime predaju, uredi ostalo potajno s Bestijom i Skaurom; zatim se drugi dan bez reda pitalo za mnijenja i njegova se predaja primila. Ali kvestoru se predade, kako bijaše naloženo pred vijećem, trideset slonova, mnogo marve i konja s malo novaca. Kalpurnije ode u Rim, da vodi izbore. U Numidiji i našoj vojsci vladaše mir.

30.

Pošto se je razglasilo, što se dogodilo u Africi i kako se pri tom postupalo, raspravljalo se na svim mjestima i sastancima o činu konzulovu. Kod puka plane strašna mržnja, a senatori bijahu zabrinuti; nijesu znali, hoće li odobriti toliku opačinu ili dokinuti odredbu konzulovu. A najviše ih odvraćaše od poštenja i dužnosti moćni ugled Skaurov, jer se za nj govorilo da je bio savjetnik i drug Bestijin. Ali Gaj Memije, o čijoj smo slobodoumnosti i mržnji na moć plemstva govorili, počne, dok je senat sumnjao i oklijevao, u pučkim skupštinama narod na osvetu pozivati i opominjati, neka ne zanemari države i slobode, te iznošaše mnoga okrutna i ohola djela plemstva; ukratko na svaki je način revno raspaljivao puk. — Ali jer je u ono doba bila u Rimu Memijeva rječitost slavna i moćna, mislim, da je zgodno da napišem jedan od njegovih vrlo mnogih govora; a baš ću ono kazati, što je u skupštini poslije Bestijina povratka ovim riječima govorio:

31.

»Mnogo bi me odvraćalo od vas, sugrađani, kad ne bi moje domoljublje sve nadvisivalo: premoć jedne stranke, vaša strpljivost, nikakva zakonitost, osobito pak što neporočnost donosi više pogibli negoli časti. Jer me mrzi govoriti, kako ste ovih petnaest godina bili igračkom obijesti nekolicine; kako su sramotno i neosvećeni poginuli vaši branitelji; kako vam je od nemara i mlitavosti oslabila stalnost, kad se ni sada, kada su vaši neprijatelji u stisci, ne dižete, već se i sada bojite onih, koje biste imali plašiti. Ali premda je to tako, ipak me srce potiče, da se oprem premoći jedne stranke. Barem ću se poslužiti slobodom, koju sam baštinio od oca; ali hoću li to učiniti zaludu ili uspješno, to je u vašim rukama, sugrađani!

Ne nagovaram ja vas, kako su često činili pređi vaši, da se dignete na nepravde s oružjem u ruci. Ne treba sile, ne treba strančarenja; samo ih postupanje njihovo mora strmoglaviti. Po ubistvu Tiberija Grakha, za koga govorahu da se je hotio učiniti kraljem, povedene su istrage protiv puka rimskoga. Po smaknuću Gaja Grakha i Marka Fulvija[25]) isto su tako ubijeni u tamnici mnogi vašega staleža; oba puta nije prolijevanja krvi obustavio zakon već samo volja njihova. — Ali neka je bila težnja za kraljevanjem, kad se puku vraćahu njegova prava; što se god ne može kazniti bez građanske krvi, neka je s pravom učinjeno. Prošlih ste godina s tihim gnjevom gledali, gdje se robi državna blagajna, gdje kraljevi i slobodni puci plaćaju danak nekolicini plemića, gdje oni uživaju i najveću slavu i najveće bogatstvo. Pak im ipak nije bilo dosta, što su bez kazne počinili takova zločinstva; zato biše napokon zakoni, prava veličanstva vašega, sve božansko i čovječansko predani

[25]) Fulvije prijetio je tužbom (g. 132.) Scipionu Naziki, što je ubio Tiberija Grakha. Kasnije je živo pristajao uz Gaja Grakha, te je bio u boju na Aventinu g. 121. ubijen Grakho je umakao istoj sudbini tim, što se sam ubio.

neprijatelju. Ali oni, koji su to počinili, niti se stide niti kaju, već stupaju pred vašima očima ponosno, veličajući se što svećeničkim službama i konzulstvom, što svojim triumfima, kano da im je to dika, a ne plijen. Novcem kupljeni robovi ne podnose krivična silništva gospodara svojih; a vi, građani, rođeni za vladanje, zar da ravnodušno podnosite ropstvo. Ali tko su ovi, koji su posvojili vladu? Najveći zločinci, krvavih ruku, grozne lakomosti, najveći krivci i ujedno najobjesniji ljudi, koji trguju vjerom, čašću, domoljubljem, ukratko svačim poštenim i nepoštenim. Nekojima služi za obranu, što su poubijali tribune pučke, drugima, što su vodili krivične istrage, većini, što su počinili ubistva među vama. Tako što je tko gore radio, to je sigurniji. Ti zločinci svalili su strah od sebe na vas kukavice. Njih je sve u jedno sastavilo to, što isto žele, na isto mrze, istoga se boje: ali to se među dobrima zove prijateljstvo, među opakima strančarenje. Da se vi tako brinete za slobodu, kako oni plamte za silništvom, onda se doista ne bi domovina, kako sada, pustošila, a vaše bi časti zapadale najvaljanijim, ne najdrzovitijim ljudima. Pređi vaši, da sebi prava steku i veličanstvo utemelje, dva se puta odijeliše i oružani posjedoše Aventin,[26]) a vi se za slobodu, koju sve od njih baštinili, ne ćete iz svih sila boriti? i to stim žešće, što je veća sramota stečeno izgubiti nego uopće ne steći.

Reći će tko: Što dakle misliš? Treba da se kazne oni, koji su neprijatelju izdali domovinu — ne šakom niti silom, što bi manje dolikovalo vama da ste učinili, negoli njima da su podnesli, već parnicama i priznajom samoga Jugurte. Jer ako se ovaj doista predao, slušat će jamačno vaše zapovijedi; ako li ih prezire, onda ćete dakako uvidjeti, kakav je to mir ili predaja, po kojoj je Jugurtu zapao oprost kazne za zločinstva, nekolicinu mogućnika vrlo veliko bogatstvo, a

[26]) Prvi put g. 494., kad je puk dobio pučke tribune, a drugi put g. 449., kad se puk digao protiv nasilja decemvira, koji su nato bili skinuti sa svoje časti.

državu šteta i sramota. Osim ako se nijeste možda još zasitili njihova silništva, te vam se manje mile ova negoli ona vremena, kad su kraljevstva, pokrajine, zakoni, prava, sudovi, rat i mir, ukratko sve božanske i čovječansske stvari bile u rukama nekolicine; a vi, to jest narod rimski, nesavladani od neprijateljâ, gospodari svih naroda, bili ste zadovoljni, da životarite; jer tko se je od vas smio protiviti ropstvu? Pak i sada bih ja, premda je po mojem mnijenju najveća sramota za muža ne osvetiti se za nanesenu krivicu, mirno podnosio, da opraštate najvećim zločincima, jer su ipak građani, kad se ne bi milosrđe moralo izvrći u propast. Jer im je — kako su bezobzirni — malo, što su bez kazni zlo počinili, ako im se za buduće ne oduzme prilika zlo tvoriti; a i vam će ostati vječna briga, kad uvidite, da vam je ili robovati ili slobodu oružanom silom čuvati. Jer kakve ima nade za vjeru ili slogu? Vladati žele oni, vi pak slobodni biti; oni činiti, vi odbijati krivice; napokon sa saveznicima vašim postupaju oni kano s neprijateljima, a s neprijateljima kano sa saveznicima. Može li kod tako raznih težnja opstati mir ili prijateljstvo?

Zato vas molim i pozivam, da tolikoga zločinstva ne ostavite bez kazne. Nije se porobila državna blagajna, niti su se silom oteli novci saveznicima; jer premda su to teški grijesi, drže se već ipak po običaju za ništa. Najljućemu je neprijatelju izdan ugled senata, izdano veličanstvo vaše: u miru i u ratu prodaje se opće dobro. Ako se to ne istraži, ako se ne kazne krivci, što će nam preostati, nego da živimo poslušni onima, koji su to počinili? Jer bez kazni učiniti, što je koga volja, to znači kraljevati. Ovim vas ne pozivam, sugrađani, da radije gledate, kako vaši građani čine zlo negoli dobro, nego da opraštajući zločincima ne upropastite dobrih. Osim toga mnogo je shodnije u državi zaboravljati zasluge negoli zločinstva: poštenjak samo popušta, ako ga zanemariš, ali zločinac biva sve to gori. Ktomu, ako nema krivicâ, onda ti ni ne treba često pomoći.«

32.

Govoreći često ovo i slično nagovori Memije puk, da se Lucije Kasije,[27]) koji je onda bio pretor, pošalje k Jugurti i da ga na vjeru države dovede u Rim, da se stim lakše po prijavama kraljevim otkriju grijesi Skaura i ostalih, koje je zbog primanja mita hotio da tuži. Dok se ovo u Rimu zbivalo, dotle počiniše oni, koje je bio Bestija ostavio u Numidiji za vođe vojsci, slijedeći primjer vojvode svoga, vrlo mnogo najsramotnijih opačina. Nekoji su podmićeni zlatom predali Jugurti slonove; drugi su prodavali prebjege, a neki su plijenili mirne: tolika je lakomost kano pošast zavladala srcem njihovim. — Ali pošto je Gaj Memije prodr'o sa svojim prijedlogom, a plemstvo se stoga uplašilo, otputova Kasije k Jugurti te ga zaplašena i od grješne savjesti malodušna nagovori, kad se je već predao narodu rimskomu, neka radije iskusi milosrđe negoli moć njegovu. Povrh toga zada mu od svoje strane vjeru, koju on nije manje cijenio negoli državnu, tako je bio onda Kasije na glasu.

33.

Tako dakle dođe Jugurta protiv pristojnosti kraljevske što kukavnije odjeven s Kasijem u Rim. Premda je on bio jaka duha, to je ipak obodren od svih onih, kojih je moćnom zaštitom ili zločinačkom pomoću bio počinio sve ono, što smo gore rekli, podmitio teškim novcem Gaja Bebija, tribuna pučkoga, da ga njegova besramnost obrani od zakona i svih uvreda. Ali Gaj Memije sazove skupštinu, i premda je puk bio tako kivan na kralja, da su neki tražili, da se baci u tamnicu, drugi pak, da se po običaju pređa neprijatelj na smrt osudi, ako ne prokaže sukrivaca, to se ipak on dao voditi više dostojanstvom negoli osvetom pak stane zato utišavati nemir i miriti ih; napokon izjavi, da će zadata

---

[27]) Kasije Longin kasnije (g. 107.) je kao konzul u Galiji bio od Tigurinjana potučen i ubijen.

vjera države, koliko do njega stoji, ostati neoskvrnuta. Pošto je nato sve ušutjelo, izvede Jugurtu i stane govoriti: spomene njegove opačine u Rimu i Numidiji; dokaže zločinstva protiv oca i braći; premda narod rimski uviđa, tko mu je u tom pomagao i služio, hoće ipak da to jasnije od njega saznade; ako prizna istinu, da se može potpuno uzdati u vjeru i milost naroda rimskoga; ako li je zašuti, da tim ne će spasiti svoje ortake, već upropastiti i sebe i svoje nade.

34.

Kad je zatim Memije svršio i Jugurti se naložilo, da odgovori, zapovjedi Gaj Bebije, tribun pučki, za koga smo gore spomenuli da je bio podmićen, kralju da šuti; pa premda ga je množina svijeta, koja je bila u skupštini, vrlo raspaljena plašila vikom, šakama, često navalom i svačim drugim, što se u srdžbi obično događa, nadvlada ipak bestidnost. Tako puk ismijan izađe iz skupštine; Jugurta, Bestija i drugi, koje je uznemirivala ta istraga, opet se ohrabre.

35.

Bijaše u ono vrijeme u Rimu neki Numiđanin po imenu Masiva, sin Gulusin,[28]) unuk Masinisin, koji je nakon predaje Cirte i ubistva Adherbalova pobjegao iz domovine, jer je u razmirici kraljeva bio protiv Jugurte. Njega nagovori Spurije Albin,[29]) koji je slijedeće godine iza Bestije s Kvintom Minucijem Rufom bio konzul, neka zatraži od senata kraljevstvo numidsko, jer je od koljena Masinisina, a Jugurta je poradi svojih zločinstva omražen i u strahu. Konzul željan ratovanja volio je, da se sve stavi u gibanje nego da zaspi; njega bješe zapala provincija Numidija, a Minucija Macedonija.[30]) Kad je počeo Masiva o tom raditi, a Jugurta nije nalazio dosta sigurnosti u prijateljâ, jer je od njih jedne zla savjest a druge zao glas ili strah priječio, to on naloži Bomilkaru, najvjernijem svojem pouzdaniku, neka novcem, kako je već mnogo toga obavio, kupi ubojice Masivi, pa neka potajno, ako pak to ne bi pošlo za rukom, na kojigod način Numiđanina ubije. Bomilkar izvrši brzo naloge kraljeve te ispita kroz ljude vješte takovu poslu, kuda ide i kad izlazi, ukratko sva mjesta i prilike, a zatim, kad se pružila zgoda, postavi mu zamke. Jedan dakle od onih, koji su bili najmljeni za ubistvo, navali nešto previše neoprezno na Masivu; njega doduše ubije, ali bi sam uhvaćen te učini prijavu, jer su ga mnogi nato nukali, a osobito konzul Albin. Odmah bi optužen više po pravu i pravičnosti negoli po međunarodnom pravu Bomilkar, drug onoga, koji bješe u Rim došao na vjeru države. Ali Jugurta, očiti krivac tolikoga zločinstva, nije prije prestao raditi protiv istine, negoli je opazio, da je mržnja poradi toga djela jača nego prijateljstvo ili novci. Zato premda je kod prve suđene rasprave dao pedeset od svojih prijatelja za taoce, ipak zabrinut više za kraljevstvo negoli za taoce pošalje potajno Bomilkara u Numidiju bojeći se, da ne bi ostale njegove zemljake obuzeo strah njemu se pokoravati, ako bi ovaj bio smaknut. I sam otputuje za nekoliko dana kući, jer mu je senat zapovjedio, da ostavi Italiju. Ali kad je iz Rima izišao, često se je tiho na nj obazirao, kako kažu, i napokon rekao: »Podmitljiva li grada, koji će doskora propasti, ako nađe kupca!«

36.

Međutim dade Albin, pošto je rat ponovo buknuo, žurno u Afriku prevesti živež, novce i ostalo, što će vojnici trebati; i odmah je i sam otputovao, da prije izbornih skupština,

[28]) Gulusa je bio brat Micipsin (v. gl. 5.).

[29]) Potpuno mu je ime Spurije Postumije Albin, konzul g. 110

[30]) U Macedoniji je kao prokonzul svladao Skordiske, koji su više godina prije sretno ratovali s Rimljanima.

koje više nijesu bile daleko, oružjem ili predajom ili na kojigod drugi način svrši rat. Ali nasuprot Jugurta je sve zavlačio te je sad ove, sad one razloge za odgađanje navodio: obećavao, da će se predati, onda opet hinio, da se boji; uzmicao bi, kad bi konzul na nj navaljivao, a malo kasnije sam navaljivao, da mu njegovi ne klonu duhom; tako je konzula zavaravao zatežući sad rat, sad mir. Nekoji su onda mislili, da je Albin dobro znao za namjeru kraljevu, te su držali, da se rat nakon tolike žurbe više zatezao prijevarom nego lijenošću. Ali pošto je prošlo vrijeme i približavao se dan izbornih skupština, ostavi Albin brata svoga Aula u taboru kao propretora[31]) i otputuje u Rim.

37.

U ono je vrijeme u Rimu bila žestoko uznemirivana država nemirima, što su ih uzrokovali tribuni. Pučki tribuni Publije Lukul i Lucije Anije nastojahu produljiti svoju službu,[32]) čemu su se protivili njihovi drugovi; ta je raspra zapriječivala izbore cijele godine. To je zatezanje pobudilo u Aulu, za kojega smo gore rekli da je kao propretor bio ostavljen u taboru, nadu, da će ili završiti rat ili dobiti od kralja novaca plašeći ga vojskom, te zato pozove vojnike iz zimovišta na vojnu i velikim hodovima za žestoke zime dođe do grada Sutula,[33]) gdje bijaše riznica kraljeva. Premda se taj grad i poradi nevremena i poradi čvrsta položaja svoga nije mogao ni na juriš uzeti niti podsjedati — jer se oko

[31]) t. j. kao svoga namjesnika. Kad bi naime vojvoda morao ostaviti provinciju ili vojsku, izabrao bi sebi zamjenika, na kojega bi prenio svu svoju vlast. To je bio ili koji legat (general) ili kvestor.

[32]) U ono vrijeme bijaše zakonom zabranjeno, da se isti tribun pučki bira i za slijedeću godinu. — Poradi tih nemira mogli su se izbori za druge činovnike (konzule, pretore itd.) istom koncem godine obaviti.

[33]) Sutul je mjesto nepoznata položaja.

zida, sagrađena na rubu strme gore, bila na močvarnoj ravnini od zimske vode načinila bara —, ipak stane on, ili samo naoko, da kralja zastraši, ili zaslijepljen lakomošću, da zauzme grad poradi bogatstva, primicati štiteće krovove, graditi nasipe i brzo pripravljati sve, što bi moglo biti od koristi.

38.

Ali Jugurta spoznavši taštinu i nespretnost legatovu stade lukavo njegovu zaslijepljenost povećavati, pošiljati mu poslanike, da ga mole za mir, i vodati vojsku po šumovitim krajevima i stramputicama, kao da mu se uklanja. Napokon skloni Aula, koji se nadao, da će doći do nagodbe, da ostavi Sutul te da njega, koji je tobože uzmicao, slijedi u zabitne krajeve. Međutim je nastojao danju i noću po lukavim ljudima, da mu zavede vojsku; centurione i vođe konjaničke podmićivaše jedne, da k njemu pribjegnu, drugi pak da na dani znak uzmaknu. Uredivši to po volji opkoli u gluho doba noći iznenada s množinom Numiđana tabor Aulov. Rimski vojnici uplašeni neobičnom bukom jedni pograbe oružje, drugi se sakriju, treći opet stanu hrabriti zaplašene, a svi trčahu u strahu amo tamo. Neprijateljâ bijaše sila, nebo od noći i oblaka zastrto, pogibao s obje strane; napokon se nije znalo, je li sigurnije bježati ili ostati. Ali od onih, za koje smo malo prije kazali da su podmićeni, prijeđe kralju jedna kohorta Liguraca sa dva odjela konjanikâ i nekolicinom prostih vojnika, a centurion prvoga manipula treće legije[34]) dade priliku neprijateljima, da uniđu kroz bedem, koji mu bijaše za obranu povjeren, i tuda provale svi Numiđani. Naši sramotno bježeći, većina bacivši oružje, posjednu bližnji brežuljak. Noć i plijenjenje tabora zadrži neprijatelje, da se nijesu, kako valja, okoristili pobjedom. Sutradan reče Jugurta na sastanku Aulu: Premda je i njega samoga i vojsku mu tako pritisnuo, da bi ga mogao uništiti gladom i mačem, da će ipak obazi-

[34]) To je po časti najviši centurion u vojsci.

ruči se na nestalnost sreće dati, da prođu svi zdravi ispod jarma, ako s njim ugovor sklopi; povrh toga da ima za deset dana otići iz Numidije. Premda su ti uvjeti bili teški i sramotni, ipak se prema volji kraljevoj mir utanači, jer im je bila smrt pred očima.

39.

Ali kad se je to saznalo u Rimu, obuzme strah i žalost građanstvo. Jedni žaljahu za slavom države, drugi nevikli nestalnosti ratnoj, bojahu se za slobodu, svi se ljućahu na Aula, a osobito oni, koji su se često odlikovali u ratu, što je s oružjem u ruci volio sramotom tražiti spas negoli desnicom. Zato predloži konzul Albin bojeći se poradi prestupka bratova mržnje, pa onda i pogibli, senatu pitanje o tom ugovoru, ali je međutim popunjavao vojsku novacima, pozivao pomoćne čete od saveznikâ i Latinâ, riječju u svačem se pokazivao poslenim. Senat odluči, kano što je bilo pravo, da se bez zapovijedi njegove i naroda nije smio učiniti nikakav mir. Konzul, kojemu su pučki tribuni zabranili odvesti sa sobom one čete, što ih bješe sabrao, otputova za nekoliko dana u Afriku; jer je sva vojska bila po ugovoru iz Numidije odvedena te je u pokrajini zimovala. Došavši onamo, plamtio je doduše željom progoniti Jugurtu i ublažiti mržnju na brata; ali videći, kakvi su vojnici, koje bješe osim bijega po raspustu stege iskvarila još razuzdanost i raskoš, odluči prema prilikama, da će mirovati.

40.

Međutim proglasi u Rimu Gaj Mamilije Limetan, tribun pučki, narodu prijedlog,[35]) da se povede istraga protiv onih, koji su svjetovali Jugurti, te je prezreo odluke senata, koji su kao poslanici ili vojvode od njega novaca uzeli, koji su slonove i prebjege predali; isto tako i protiv onih, koj su o miru ili ratu s neprijateljem ugovore sklopili.

[35]) Taj je prijedlog postao zakonom g. 109.

Ovomu se prijedlogu jedni zato, što su bili svjesni svoje krivnje, a drugi, što su se bojali pogibli poradi mržnje pučke stranke, nijesu mogli javno opirati, a da ne bi priznali, da odobravaju te i slične stvari; zato su nastojali, da mu tajno po prijateljima, a osobito po Latinima i saveznicima italijanskim, stavljaju na put zapreka. Ali ne bi vjerovao, kako se je bio puk uzrujao i s kolikom je jednodušnošću glasovao za prijedlog i to više od mržnje na plemstvo, komu se je namjenjivao taj udarac, negoli od brige za državu: tolika je strast bila zavladala strankama. Dok su se dakle drugi panjili od straha, bješe Marko Skauro,[36]) za kojega smo gore kazali da je bio legat Bestijin, učinio, te su u veselju puka i uzmaku njegovih privrženika, dok su još trajali nemiri u gradu, njega izabrali u istražni odbor, za koji bjehu po Mamilijevu prijedlogu određena tri istražitelja. Istraga se vodila strogo i silovito po glasu i strasti puka: kako je često plemiće, tako je u ono doba puk sreća učinila obijesnim.

41

Ali neredi sa stranaka pučkih i plemićkih i potom sa svih pletaka nastali su u Rimu prije malo godina od mira i obilja onih stvari, koje ljudi za najveće dobro drže. Jer prije razorenja Kartage dijelili su narod i senat rimski među sobom mirno i bestrasno upravu države; među građanima ne bijaše borbe niti za slavu niti za gospodstvo: strah od neprijateljâ uzdržavao je dobar duh u državi. Ali čim je nestalo toga straha iz srdaca, zavladalo je nažalost ono, što se rado spaja sa srećom, razuzdanost i obijest. Tako je mir, što ga bjehu u nesreći poželjeli, urodio još gorčijom i ljućom nevoljom, pošto su ga stekli. Jer plemstvo je počelo obraćati u samovolju svijest dostojanstva svojega, puk pak svijest slo-

[36]) M. Skauro nije samo utekao kazni, već je pače bio izabran sucem u toj stvari. Osim Bestije bila su osuđena još tri bivša konzula Gaj Katon, Spurije Albin i Lucije Opimije (v. gl. 16.).

bode; svatko je k sebi vukao, grabio i otimao. Tako se je sve razdvojilo, a država u sredini rastrgla. Uostalom plemstvo je bilo stranačkom slogom jače, puk pak rastavljen i rascijepan bijaše uza svu svoju mnogobrojnost slabiji. Po volji se je nekolicine radilo i u ratu i u miru; u rukama istih bila je državna blagajna, pokrajine, službe i prilike za slavu i triumfe; puk je tištila vojnička služba i siromaštvo. Plijen bi ratni vojvode s nekolicinom razgrabili; a međutim su se roditelji ili nejaka djeca vojnikâ, kako je tko graničio s mogućnijim susjedom, tjerala sa selišta svojih. Tako je s moću navalila beskrajna i neumjerena lakomost, sve je oskvrnila i opustošila, i ništa nije držala za časno i sveto, dok se nije sama strmoglavila. Jer čim se našlo među plemstvom ljudi, koji su pravu slavu više cijenili od nepravične moći, stane se buniti država i nastane razdor građanski, nalik na komešanje česti zemaljskih.

42.

Jer pošto su Tiberije i Gaj Grakho, kojih su pređi i u punskom i u drugim ratovima mnogo zemalja privalili državi, počeli oslobađati puk i otkrivati opačine nekolicine, usprotivi se krivo i zato uplašeno plemstvo sad s pomoću saveznikâ i Latinâ, a kadšto sudjelovanjem vitezova rimskih, koje bješe nada saveza (s plemstvom) otrgla od puka, prijedlozima Grakha, te je zajedno s Markom Fulvijem Flakom ubilo najprije Tiberija, a poslije malo godina i Gaja, koji je pošao istim putem, jednoga kao tribuna, a drugoga kao triumvira za uređivanje naseobina. Priznati valja, da Grakhi pohlepni za pobjedom, nijesu bili dosta umjereni· ali dobru čovjeku je bolje svladanu biti nego kričnim načinom nepravdu svladati. Tom se pobjedom samovoljno poslužilo plemstvo, te je množinu ljudi uklonilo s puta, koje ubistvom, koje progonom, i tako se za budućnost učinilo više strašnim negoli mogućnim. Takav postupak upropašćuje obično i velike države, dok jedni hoće da na svaki način druge svladaju i svladanima se preljuto svete. Ali kad bih

htio o nastojanju stranaka i o duhu cijele države pojedince ili prema znamenitosti raspravljati, prije bi mi nestalo vremena negoli gradiva; zato se vraćam k svomu predmetu.

43.

Poslije ugovora Aulova i sramotnoga bijega naše vojske bjehu Kvint Metel i Marko Silan[37]) kano izabrani konzuli međusobom razdijelili pokrajine: Numidija zapade Metela, čovjeka odlučna, koji je doduše bio protivnik pučkoj stranci, ali ipak zato opće štovan i neporočna glasa. Čim je on nastupio službu, mislio je, da mu sve ostalo valja raditi suglasno s drugom, ali na rat, što ga je imao voditi, svrati sam svu svoju pozornost. Zato ne uzdajući se u staru vojsku stane novačiti, pomoćne čete odasvud dozivati i pripravljati oružje za navalu i za obranu, konjâ i druge ratne sprave, ktomu dosta hrane, napokon svega, česa obično treba u ratu, koji je tako zamršen i koji mnogo sredstava zahtijeva. Ali da se to izvede, o tom je radio senat tim, što je dao vojvodi punomoćje, saveznici i Latinci i kraljevi tim, što su dragovoljno šiljali pomoćnih četa; sva napokon država nastojaše oko toga iz svih sila. Pošto je tako bilo sve po volji pripravljeno i priređeno, otputuje on u Numidiju praćen velikom nadom sugrađana, koje radi svojih dobrih svojstava, koje osobito, što ga nikakovo blago nije moglo uzdrmati u načelima, i baš je prije toga lakomošću oblasnikâ u Numidiji naša moć oslabila, a neprijateljska ojačala.

44.

Ali kad je u Afriku došao, predade mu prokonzul Spurije Albin vojsku tromu, kukavnu, koja nije umjela podnositi ni pogibli ni napora, okretnijega jezika negoli desnice, koja

[37]) Kvint Cecilije Metel, poslije nazvan Numidski, i Marko Junije Silan (prvi iz svoje porodice, koji je postao konzul), konzuli g. 109.

je plijenila saveznike, a sama je bila plijen neprijateljâ, bez posluha i stege. Tako novomu vođi zadavaše više briga raspuštenost, negoli mu mnogobrojna vojska pružaše potpore ili nade. Ipak odluči Metel, premda je zatezanje izbora umanjilo vrijeme zgodno za ratovanje[38]) i premda je mislio, da građani teško očekuju uspjeh, ne započinjati rata prije, negoli vojnike po staroj ratnoj stezi prisili na podnošenje napora. Albin je naime, smeten porazom brata svoga Aula i vojske, otkako bješe odlučio, da ne će izlaziti iz provincije, probavio sve vrijeme ljeta, što je bio vojvodom, većinom u stalnom taboru, osim kad bi ga smrad ili nestašica paše prisilila, da promijeni mjesto. Ali niti se utvrđivahu niti se po običaju vojničkom razmještahu straže; svatko se odaljivao od zastava, kako se komu prohtjelo; živežari smiješani s vojnicima skitali su se danju i noću pak su na sve strane pustošili polja, osvajali ljetovnike, zapljenjivali stado i roblje, što su više mogli, i zamjenjivali to kod trgovaca za dovezeno vino i druge takve stvari. Nadalje su žito, što im ga je država davala, prodavali, a kruh sebi svaki dan kupovali; ukratko sva kukavština, raskoš i sramota, koja se samo izreći ili zamisliti može, bijaše u toj vojsci, i još mnogo više drugoga.

45.

Ali znadem, da je u tim teškim prilikama isto tako, kao i pred neprijateljem, bio Metel velik i mudar: tolika je bila njegova umjerenost, kojom je pogodio pravu sredinu između laskave blagosti i okrutne strogosti. Najprije je naime proglasom uklonio potpore kukavštine: nitko ne smije u taboru prodavati kruha niti drugoga kuhanoga jela; živežari ne smiju pratiti vojske, prosti vojnik ne smije ni u taboru ni na hodu imati roba ili blašče; i druge zloporabe je znatno ograničio. Međutim je stramputicama svaki dan vodao vojsku i utvrđivao tabor nasipom i grabom, baš kao da je neprijatelj blizu, postavljao nagusto straže i sam ih obilazio s legatima. Nadalje bio je na hodu sâm sad među prvima, sad među posljednjima, često i u sredini pazeći, da ne bi tko iz reda izlazio, da nagusto stupaju uz zastave i da vojnici nose hranu i oružje. Tako je za kratko vrijeme utvrdio vojsku više tim, što je zaprečivao prestupke, nego što ih je kažnjivao.

———

[38]) Velike ratne priprave, što se spominju u 43. glavi, zahtijevale su mnogo vremena te se nijesu mogle svršiti do 1. ožujka, kad je započinjao vojnički imperij, jer su izbori za konzule u prošloj godini obavljeni poradi nemira tek u prosincu umjesto usred ljeta.

46.

Kad je međutim Jugurta saznao po glasnicima, što je Metel radio, i bio ujedno iz Rima obaviješten o njegovoj nepodmitljivosti, poče zdvajati te je onda istom pokušao doista se predati. Zato pošalje poslanike konzulu sa znakovima mira i pokore, da njemu i djeci njegovoj samo život izmole, a sve drugo da predadu narodu rimskomu. Ali je Metel već otprije iz iskustva znao, da su Numiđani nevjerni, nestalni i željni novotarija. Zato je zaokupio poslanike svakoga napose te ih pomalo kušao, a kad je vidio, da su skloni njegovoj želji, nagovori ih velikim obećanjima, da mu predadu Jugurtu živa, ako li to ne bude moguće, onda mrtva; uostalom im naloži, da jave kralju, što će mu biti po volji. — Zatim provali sam za malo dana s vojskom spremnom i gotovom na boj u Numidiju, gdje bijahu protiv ratnoga običaja kolibe pune ljudi, a stada i težaci na poljima; iz gradova i koliba dolažahu mu ususret zapovjednici kraljevi spremni, da daju žita, prenose ratne potrebe, ukratko da sve čine, što im se zapovjedi. Uza sve to je Metel, baš kao da su neprijatelji blizu, hodao sa zaštićenom vojskom, nadaleko i široko sve istraživao sluteći, da su ti znakovi predaje samo naoko, a da se traži prilika za zasjede. Zato je on sam s kohortama za boj spremnima i sa izabranom četom praćarâ i strijelaca bio kod prednje straže; zadnjoj straži zapovije-

daše legat Gaj Marije[39]) s konjanicima; na obje strane bješe porazdijelio pomoćne konjanike legijskim tribunima i zapovjednicima savezničkih kohorata, da s njima izmiješani čarkaši odbijaju navalu neprijateljskoga konjaništva, gdjegod bi se primaklo. Jer Jugurta bijaše tako lukav i tako vješt krajevima i ratovanju, da se nije pravo znalo, je li pogibeljniji, kad je izočan ili nazočan, kad miruje ili ratuje.

47.

Bijaše nedaleko od puta, kojim je Metel stupao, numidski grad po imenu Vaga,[40]) najznatnije trgovište cijeloga kraljevstva, gdje je i stanovalo i običavalo trgovati mnogo ljudi italskoga podrijetla. Ovamo je konzul postavio posadu jedno zato, da kuša, hoće li mu dopustiti, a drugo poradi zgodna položaja; osim toga zapovjedi, da se žito i ostale ratne potrebe donesu u grad nadajući se, na što su ga i prilike upućivale da će mu množina trgovaca pomagati vojsku dovoženjem živeža i zaštićivati sve ono, što je već nabavljeno. — Za tih priprava još je Jugurta revnije slao poslanike s molbom, molio za mir i nudao Metelu sve osim života svoga i djece svoje. Te je isto tako kao i pređašnje konzul premamio na izdajstvo i poslao ih kući; traženi mir niti je uskraćivao kralju niti ga obećavao, već je za toga zatezanja očekivao, da poslanici ispune svoja obećanja.

48.

Poredeći Jugurta riječi Metelove s njegovim djelima i videći, da ga bije vlastitim oružjem, jer mu se riječima javljaše mir, a uistinu bijaše strašan rat, najveći grad u neprijateljskim rukama, zemlju da mu neprijatelji istražuju i napastuju vjernost podložnikâ — zato on prisiljen nuždom odluči pokušati bojnu sreću.

---

[39]) O pređašnjem životu Marijevu vidi gl. 63.

[40]) Za V a g u v. gl. 29.

Izvijestivši se zato o putu neprijateljâ i nadajući se pobjedi poradi prikladnosti mjesta, spremi što više može vojske svake vrste, te tajnim stramputicama preteče Metelovu vojsku. — Bila je u onom dijelu Numidije, što ga je u diobi dobio Adherbal, rijeka, koja je dolazila s juga, po imenu Mutul[41]); otprilike dvadeset tisuća koračaja od nje protezaše se u istom pravcu gora, pusta od prirode i neobrađena čovječjom rukom. Gotovo iz sredine dizao joj se je brežuljak protežući se u nepreglednu daljinu, posut divljim maslinama i mrčićima i stablima drugih vrsta, koja rastu u suhoj i pjeskovitoj zemlji. U sredini je ravnica, pusta zbog nestašice vode, osim mjestâ blizu rijeke, gdje je raslo šikarje i gdje su boravila velika stada i mnogo ratara.

49.

Ono dakle brdašce, što je, kao što smo kazali, poprijeko ležalo, posjede Jugurta rastegnuvši svoje bojne vrste; slonove i jedan dio pješaka povjeri Bomilkaru[42]) pak ga uputi, što ima raditi; sam pak s cijelim konjaništvom i izabranim pješacima namjesti svoje bliže gori. Zatim zareda oko pojedinih konjaničkih i pješačkih odjela pa ih stane nagovarati i zaklinjati, neka imadu na umu pređašnju svoju hrabrost i pobjedu pak neka obrane njega i kraljevstvo mu od lakomosti Rimljana; da im se je boriti s onima, koje su prije svladali i pod jaram potjerali; voda da im se je promijenio, a ne mišljenje; on da je svojima sve učinio, što se traži od vojvode, uzvišenije mjesto, da zametnu boj pripravni s nepripravnima, a ne manjina s većinom, niti nevješti ratu s izvježbanijima. Zato neka budu spremni i pripravni, da na dano znamenje navale na Rimljane; taj će dan ili uspjehom ovjenčati sve napore i pobjede njihove, ili će biti početak golemim nevoljama. Zatim stane pojedinima, kako je koga zbog junačkoga kojega čina odlikovao novcem ili čašću, na-

---

[41]) Za rijeku M u t u l ne zna se, gdje je.

[42]) Za B o m i l k a r a v. gl. 35.

pominjati svoja dobročinstva i pokazivati ih drugima za uzor, napokon stane svakoga prema njegovoj ćudi, a svakoga drugačije, obećavanjem, grožnjama i zaklinjanjem podjarivati. Međutim se Metel ne znajući za neprijatelja ukaže silazeći s brda vojskom. Spočetka nije pravo znao, što znači taj osobiti prizor, jer su se među šikarjem bili utaborili Numiđani s konjima, te premda nijesu bili sasvim sakriveni od niskoga stabalja, ipak se nije pravo znalo, što je to, kad su se i sami i bojni im znakovi što od prirodnoga položaja, što od lukavosti tek nazirali. Ali opazivši brzo, da je pao u zasjede, obustavi malko vojsku.[43]) Sad promijeni red četa i postavi na desnom krilu, koje je bilo najbliže neprijatelju, vojsku u tri reda, među manipulima porazmjesti praćare i strijelce a cijelo konjaništvo namjesti na krila; zatim opomene ukratko, kako je vrijeme donosilo, vojnike i okrenuvši čelo vojske, kako ju je bio svrstao, povede je na ravnicu.

50.

Ali čim je opazio, da su Numiđani mirni te da ne silaze s brdašca, poboja se, da mu vojska u toj dobi godišta i zbog nestašice vode ne pogine od žeđe, pak pošalje zato

[43]) Metel je silazio s brda s onako poređanom vojskom, kako je to opisano u gl. 46. potkraj, ali je još na obronku stao. Pred sobom je imala vojska ravnicu i dalje rijeku, desno brežuljak, na kojem je Jugurta bio u zasjedi. Sada uredi Metel iz vojske na maršu bojni red i to s trostrukom pričuvom, s frontom nadesno, što se tako izvelo, da su svi odjeli izveli z a v o j d e s n o. Konjaništvo dobije mjesto na oba krila, a praćari i strijelci u razmacima, koji rastavljahu pojedine manipule. Sad je čitava vojska učinila okret lijevo te se stala pomicati prema rijeci, tako da je prednja četa imala neprijatelja na desnoj strani, a konjica lijevoga krila da je bila na čelu vojske.

naprijed k rijeci legata Publija Rutilija[44]) s jakim kohortama i jednim dijelom konjaništva, da prije neprijatelja osvoji mjesta za tabor; mislio je naime, da će ga neprijatelji čestim navalama i bitkama s boka obustavljati na putu, ter da će ne uzdajući se u oružje računati na umornost i žeđom uzrokovanu klonulost vojnika. Zatim počne sam prema prilikama i mjestu, kao što bješe sišao s brda, lagano naprijed stupati; Marija postavi za prvim vrstama, sam pak stupi na čelo lijevomu krilu konjanikâ, koji su u hodu došli na prvo mjesto. — Ali čim je Jugurta opazio, da je stražnja Metelova straža prešla mimo njegove prednje vojske, posjede posadom od gotovo dvije hiljade pješaka brdo ondje, gdje je bio Metel sišao, da se ne bi protivnici na uzmaku onamo utekli i poslije utvrdili. Zatim dade iznenada znak boju i navali na neprijatelja. Od Numiđana jedni ubijahu stražnje, drugi navaljivahu slijeva i zdesna, svi bijesno provaljivahu i potiskivahu te napokon na svim stranama pometu bojne vrste Rimljana. Od ovih su i oni, koji su smjelijega srca navaljivali na neprijatelja, draženi neizvjesnom borbom bili sada ranjavani izdaleka, a sami niti su mogli ranjavati niti do šaka doći, jer konjanici, već prije upućeni od Jugurte, nijesu, kada bi ih god stala tjerati rimska četa, uzmicali u gustim redovima niti na jedno mjesto, već su se razilazili što dalje, jedan ovamo, drugi onamo. Budući brojem pretežniji opkoljivahu rastepene neprijatelje otraga i sa strana, ako ih nijesu mogli odvratiti od proganjanja. Ako se je pak moglo lakše pobjeći na brdo negoli poljem, tada se numidski konji, vikli tomu, lako provlačahu onuda između šikarja; naše pak zaustavljaše neprohodno i neobično mjesto.

[44]) P u b l i j e R u t i l i j e (konzul god. 105.) bio je vrlo obrazovan čovjek. On je napisao rimsku povijest u grčkom jeziku i svoj životopis. Živi i jasni opis ove bitke dokazuje, da je uzet iz izvješća kojega svjedoka, a to ne može biti drugi nego Rutilije.

51.

Uostalom lice cijele te borbe bijaše promjenljivo, neizvjesno, grozno i plačno: rastavljeni od svojih jedni uzmicahu, drugi navaljivahu; niti se uz zastave stajalo niti u redu; gdje je koga zahvatila pogibao, ondje se protivio i borio, navalno i obrambeno oružje, konji i ljudi, prijatelji i neprijatelji, sve je bilo ispremiješano; ništa se nije radilo po osnovi i zapovijedi: svuda je vladao samo puki slučaj. I tako bješe prošao velik dio dana, a uspjeh bijaše još i onda neizvjestan. Napokon su se svi umorili od truda i žege; videći sad Metel, da Numiđani manje navaljuju, sakupi polagano na jednom mjestu vojnike, uredi opet vojsku i postavi četiri legijske kohorte protiv pješaštva neprijateljskoga. Njih je pak velik dio umoran polegao po višim mjestima. Sada stade Metel moliti i nagovarati vojnike, neka ne klonu duhom i neka ne dadu, da bježeći neprijatelji pobijede; oni da nemaju niti tabora niti ikakve utvrde, kamo bi se uzmičući sklonili; sve da stoji do oružja. Ali ni Jugurta ne stajaše međutim prekrštenih ruku, već obilažaše, nagovaraše, obnavljaše bitku i sam navaljivaše s odabranim vojnicima; svojima dolažaše u pomoć, napadaše na smetenoga neprijatelja, a sustavljaše izdaleka one, za koje je vidio da su hrabri.

52.

Tako se međusobno borahu dvije glasovite vođe: osobno premci, ali uz nejednaka ratila; jer Metel imađaše hrabre vojnike, a nezgodno mjesto; Jugurti pak bijaše sve drugo osim vojnika prikladno. Čim su napokon Rimljani uvidjeli, da nemaju kamo da se sklone, a neprijatelj da ne daje prilike boju — a već bijaše večer — provale, kako im bješe zapovjeđeno, uz brežuljak. Potisnuti s mjesta biše Numiđani potučeni i rastepeni: malo ih pogine, a najviše njih zaštiti brzina i nepoznana neprijatelju okolica. — Međuto je Bomilkar, kojemu je Jugurta, kako smo gore kazali, bio povjerio upravu slonova i dio pješaštva, poveo polagano svoje na ravno polje, čim je Rutilije mimo njega prošao; pak dok je legat brzao k rijeci, kamo je bio otpravljen, svrsta on mirno, kako su prilike zahtijevale, vojsku, a nije ni propustio uhoditi, što gdje neprijatelj radi. Dočuvši, da se je već Rutilije utaborio i da je nezabavljen, pak da dolazi sve to jača vika odanle, gdje se je Jugurta borio, poboja se, da ne bi legat začuv to svojima u nevolji priskočio u pomoć, pak raširi vojsku, koju je bio ne uzdajući se u hrabrost vojnikâ stegnuo, da tako zakrči put neprijatelju; tako se stane približavati Rutilijevu taboru.

53

Rimljani opaze iznenada velik oblak praha; jer je vidik bio zaklonilo šikarom zaraslo polje. Najprije mišljahu, da vjetar raznosi suhu zemlju, ali opazivši, da se ne mijenja, već da se, prema kretanju vojske, sve to više primiče, dosjete se jadu pa brzo pograbe oružje i stanu po zapovijedi pred tabor. Kad su zatim došli bliže, navale s jedne i s druge strane s velikom vikom. Numiđani odolijevahu samo dotle, dok su se uzdavali u pomoć slonova; ali opazivši, da se ovi zapleću u grane stabala, pak da njih tako razdružene opkoljavaju, dadu se u bijeg; većina se njih bacivši oružje spasi zaklonjeni brdom ili noću, koja se spuštala. Od slonova biše četiri uhvaćeni, a svi ostali četrdeset po broju ubijeni. Ali premda su Rimljani bili od hoda, udaranja tabora i bitke vrlo umorni, ipak pođu u redu i oprezno ususret Metelu, što je preko očekivanja kasnio; jer lukavost Numiđana ne dade biti tromu i mlitavu. I kako je bila tamna noć, a oni nijesu bili daleko jedni od drugih, dignu ponajprije buku, kao da se približava neprijatelj, te tako jedni drugima zadadu strah; i gotovo bi se s nesmotrenosti bilo dogodilo zlo, da nijesu ispitali stvar konjanici, koji su bili s jedne i druge strane naprijed poslani. Zato se sada iznenada strah pretvori u veselje: vojnici stanu pozivati jedan drugoga po imenu i stanu pripovijedati i slušati, što se je dogodilo: svak je svoja hrabra djela kovao u zvijezde. Jer ljudi su već

takvi: u pobjedi može se dičiti i kukavica, a nesreća čini, da se i junaci kude.

54.

Metel ostade tri dana u istom taboru te ranjenike brižljivo izvida, obdari po vojničkom običaju one, koji su se u bitkama odlikovali, a nekolike u skupštini pohvali i zahvali im se; zatim ih opomene, neka pokažu istu srčanost i kod ostaloga, što je lako; za pobjedu da su se dosta borili, ostali napori da će biti za plijen. Ali međutim je poslao prebjege i druge prikladne ljude, da uhode, gdje je Jugurta i što radi, da li ima uza se samo nekolicinu ljudi ili vojsku, i kako se pobijeđen vlada. No on se bješe povukao u planine utvrđene od prirode te je ondje skupljao vojsku veliku po broju ljudi, ali slabu i nejaku, prikladniju za ratarstvo i stočarstvo nego za vođenje rata. To se zato dogodilo, što osim kraljevih konjanika nijedan Numiđanin uopće ne prati kralja nakon bijega: kuda koga srce vuče, onamo se razilaze, i to se ne drži vojničkim prestupkom; takovi su običaji. — Videći dakle Metel, da je kralj još i sada prkosan, da obnavlja rat, koji se ne bi mogao voditi, da nema njegove samovolje, nadalje da ga čeka nejednaka borba s neprijateljima, pa da oni manje stradaju kao pobijeđenici nego njegovi kao pobjeditelji, odluči ne više ratovati u otvorenim bitkama, već sasvim drukčije. Krene dakle u najbogatije krajeve Numidije, pohara polja te zauzme i zapali mnoge utvrde i tvrđave, koje su bile na laku ruku utvrđene ili bez posade; odrasle dade poubijati, a sve ostalo prepusti kao plijen vojnicima. Od straha pred tim mnogi se ljudi predadoše kao taoci Rimljanima, koji dobiše u obilju žita i ostalih potrebnih stvari i ponamjestiše posade, gdjegod su to prilike zahtijevale. To je kralja mnogo više plašilo negoli poraz njegovih, jer je morao sada on, koji se uzdavao samo u bijeg, tražiti Rimljane i voditi rat na nezgodnim mjestima, a nije mogao braniti zgodnih mjesta. Ipak prema prilikama odluči, što mu se činilo najzgodnije: zapovjedi, da većina vojske čeka na istim

mjestima, a sam je pratio Metela s odabranim konjanicima; nakon hodova po noći na stramputicama neočekivano navali iznenada na Rimljane, koji su se bili razišli. Njih većina, budući bez oružja, padne, mnogi biše uhvaćeni, a nijedan ne pobjegne neranjen. Numiđani se raziđu po susjednim brežuljcima, kako im je bilo zapovjeđeno, prije negoli je iz tabora došla pomoć.

55.

Međutim nastade u Rimu golemo veselje, kad se začulo za Metelove uspjehe, kako se sam vlada i kako vojsku drži u zaptu po starom običaju, kako je na nezgodnom mjestu ipak hrabrošću ostao pobjednik, kako osvaja zemljište neprijateljsko i kako je prisilio Jugurtu, ohola s nemara Aulova, da traži spas u pustinjama ili u bijegu. Zato odredi senat poradi tih uspjeha molitve besmrtnim bogovima, građanstvo, prije u strahu i zabrinuto za uspjeh rata, stane se veseliti i ime Metelovo slaviti. — Stoga je on stim upornije radio oko pobjede, na svaki je način napredovao, ali se ipak čuvao, da ne pruži gdje neprijatelju zgodnu priliku za navalu: imao je na umu, da iza slave dolazi zavist. Tako je, što je više bio slavljen, postajao to više plah i oprezan te nije više poslije zasjede Jugurtine plijenio rastrkanom vojskom. Kad je trebalo žita ili paše, stražahu kohorte s cijelim konjaništvom, jedan dio vojske vodio je sam, ostale Marije. Ali zemlje se pustošahu više vatrom nego plijenjenjem. Na dva su mjesta, nedaleko jedno od drugoga, udarali tabor; kad je trebalo navaljivati, bijahu svi na okupu; inače su rastavljeno radili, da se bijeg i strah što dalje raširi. U to ih je vrijeme Jugurta po brežuljcima slijedio i tražio priliku i mjesto za bitku; kuda bi čuo da će proći neprijatelj, ondje bi kvario pašu i izvore, kojih je bilo malo; sad bi se pokazao Metelu, onda opet Mariju, navaljivao bi na posljednje u povorci i odmah bi uzmicao na brežuljke; opet bi sad ovima, onda drugima prijetio; niti je bitke zametao niti je mirovao, samo je neprijatelje od njihove nakane uzdržavao.

56.

Videći rimski vojskovođa, da ga neprijatelj varkama muči i da mu ne daje prilike za boj, odluči na juriš uzeti grad velik i znamenitu tvrđavu u onom kraju, gdje je bio, po imenu Zamu,[45]) nadajući se, da će Jugurta svojima u nevolji, što su i prilike zahtijevale, priskočiti u pomoć i tako da će ondje doći do bitke. Ali on upućen po prebjezima o pripravama preteče velikim hodovima Metela te stane nagovarati građane, da brane bedeme, pak im za obranu ostavi prebjegâ, što su ti ljudi bili najpouzdaniji u svoj kraljevoj vojsci, jer nijesu smjeli krenuti vjerom,[46]) osim toga im obeća, da će im u zgodno vrijeme s vojskom u pomoć priskočiti.

Urediv to tako povuče se u najudaljenija skrovišta. Malo zatim saznade, da je Marije s malo kohorata s puta poslan po žito u Siku,[47]) a taj je grad bio prvi poslije poraza otpao od kralja. Onamo krene noću s izabranim konjaništvom pa zatekavši na vratima Rimljane, kad su već izlazili, zametne s njima bitku; ujedno stane glasno nagovarati Sičane, da straga opkole kohorte: da im sreća daje priliku za slavno djelo; ako to učine, da će on zatim na prijestolju, oni pak u slobodi bez straha provoditi život. Pak da se nije Marije požurio, da navali i izmakne iz grada, jamačno bi svi ili barem veći dio Sičana bili vjerom preokrenuli: tako su nestalni Numiđani. Ali vojnici se Jugurtini, samo časak ustavljeni od kralja, razbjegnu izgubivši malo svojih, čim je neprijatelj počeo jačom silom navaljivati.

---

[45]) Misli se Z a m a r e g i a, gdje je bila i poznata bitka s Hanibalom (g. 202.).

[46]) Prebjezi bi se uz najgroznije muke smaknuli, kad bi došli Rimljanima u ruke.

[47]) S i k a je grad, koji je ležao kakovih 50 klm sjeverozapadno od Zame.

57.

Marije pade pod Zamu. Taj grad, što je na ravnini ležao, bijaše više rukom ljudskom negoli od prirode utvrđen, pun svih potrebnih stvari, dobro providen oružjem i vojskom. Zato Metel uredi sve prema vremenu i mjestu pak opkoli vojskom bedeme sa svih strana a legatima odredi, gdje će koji zapovijedati. Zatim se na dano znamenje podigne odasvud u isto vrijeme urnebesna vika, ali to ne uplaši Numiđana: ljuti i pripravni ostanu svi mirni. Bitka se započne. Rimljani se borahu svaki prema svojoj ćudi, jedni izdaleka tanetima ili kamenjem, drugi dolažahu pod bedeme i nastojahu sada potkopati zid, sada po ljestvama navaljivati želeći da dođe do šaka. Nasuprot valjahu građani na najbliže kamenje i bacahu kolje, koplja, zatim smolu smiješanu sumporom i zapaljenu lučima.[48]) Ali ni onih, koji su daleko ostali, ne zaštićivaše strah dovoljno; jer najviše njih ranjavahu strijele, bacane iz strojeva ili iz ruke; ista pogibao ali nejednaka slava zapadaše i hrabrima i plašljivima.

58.

Dok se kod Zame tako borilo, navali iznenada Jugurta s velikom silom na tabor neprijateljski. Budući da je posada bila bezbrižna ter se svemu prije nadala negoli bici, provali on na vrata. Ali naši iznenada zaplašeni nastojahu svaki na svoj način sebi pomoći: jedni bježahu drugi hvatahu za oružje, mnogo ih bude ranjeno i posječeno. No od sve množine nije ih bilo više od četrdeset, koji su sjećajući se imena rimskoga ščetivši se zauzeli nešto uzvišenije mjesto nego ostali, pa se odanle nijesu dali niti s najvećom silom potjerati, već su strijele iz daleka na njih bacane vraćali, i tako njih malo kod više njih bolje gađali. Ako bi se Numiđani primaknuli, onda bi se istom hrabro borili pa ih

---

[48]) Tekuća smola u posudama zapalila bi se gorućom smolom i lučima i lijevala onda na napadače.

s najvećom silom sjekli, razbili i u bijeg nagnali. Ali kad se je Metel najljuće borio, čuje međutim otraga viku neprijateljsku; zatim okrenuv konja opazi, da se k njemu bježi, što je naznačivalo, da su to njegovi zemljaci. Zato pošalje brzo cijelo konjaništvo k taboru i namah zatim Gaja Marija s kohortama savezničkim; njega stane plačući prijateljstvom i domovinom zaklinjati, neka ne da, da sramota ostane na pobjedničkoj vojsci i da neprijatelj nekažnjen izmakne. Ovaj izvrši naloge u kratko vrijeme. Jugurta pak zapriječen utvrdama tabora uzmakne u utvrđena mjesta izgubivši mnogo svojih, jer su se jedni preko nasipa strmoglavljivali, a drugi u tijesnim mjestima brzajući jedan drugomu smetali. Metel ne izvedavši svoje nakane vrati se u tabor s vojskom, kada se je suton hvatao.

59.

Zato sutradan prije nego je izašao jurišati zapovjedi, da se cijelo konjaništvo smjesti pred taborom na onoj strani, odakle je imao kralj doći; vrata i najbliža mjesta povjeri tribunima, a zatim pođe sam ka gradu pa navali na bedeme kao jučer. Međutim napadne Jugurta iz zasjede iznenada na naše. Koji su bili najbliže namješteni, smetu se malko uplašeni, ali ostali brzo priskoče. Numiđani ne bi bili mogli odolijevati, da nijesu njihovi pješaci pomiješani s konjanicima prolili u sukobu mnogo naše krvi; poduprti ovi od pješaka nijesu, kako to obično u konjaničkoj bici biva, navaljivali pak onda uzmicali, nego su se na konjima srazili čelom u čelo, u našu se vojsku zaplitali i stavljali je u nered; i tako su s pomoću svoje lake pješadije gotovo pobijedili neprijatelja.

60.

U isto se vrijeme s velikom žestinom borilo kod Zame. Gdje je zapovijedao koji legat ili tribun, ondje se vrlo žestoko borilo, i nitko se nije pouzdavao više u drugoga negoli u samoga sebe; jednako su radili i građani: navaljivali su ili spremali se na svim mjestima, željnije su jedni druge ranjavali negoli sebe zaklanjali; do neba dopiraše vika izmiješana poticanjem, radosnim usklicima i uzdisajima, a isto tako i zveket oružja; s jedne i s druge strane lećahu strijele. Ali oni, koji su branili zidove, gledahu pozorno konjaničku bitku, čim bi neprijatelji samo na čas prekinuli boj; prema tomu, kako se mijenjala Jugurtina sreća, mogao si ih vidjeti sada vesele, sad ustrašene, pak kao da ih njihovi mogu čuti ili vidjeti, jedni su ih opominjali, drugi hrabrili, ili rukom davali znakove ili se nagibali tjelesima i micali ih ovamo i onamo, kao da se uklanjaju strijelama ili ih bacaju. Kad je Marije to opazio — jer on je na toj strani zapovijedao — stane se navlaš slabije boriti i pokazivati, da se ne nada uspjehu, te pusti, da Numiđani neuznemirivani gledaju kraljevu bitku. Dok su oni tako bili obuzeti silnim zanimanjem za svoje, navali on iznenada s velikom silom na zid; i već su vojnici uspevši se na ljestvama gotovo na vrhu bili, kadli se građani slete te stanu bacati kamenje, vatru i drugo strijelivo. Naši se spočetka opirahu; a zatim kad su se jedne ljestve za drugima slomile, a oni, koji su na njima stajali, strmoglavili se, uzmaknu, i to malo njih neoštećeni, većina teško ranjena. Napokon s jedne i druge strane prekine borbu noć.

61.

Videći Metel, da mu je preduzeće uzaludno, da se ne može grad osvojiti, a Jugurta da se bori samo iz zasjeda ili na zgodnom mjestu, i nadalje da je već ljeto na izmaku, ode od Zame i razmjesti posade u onim gradovima, koji su bili k njemu prešli i bili dosta utvrđeni položajem ili zidovima; ostalu vojsku smjesti na zimovanje u onom dijelu provincije, koji je najbliži Numidiji. — Ali to vrijeme[49]) nije po običaju ostalih sproveo u miru i raskošju, već je odlučio, da će kralju razapeti mreže po prijateljima njegovim i njihovo

[49]) t. j. zimi g. 109/108.

vjerolomstvo upotrijebiti kao oružje, jer je oružjem rat slabo napredovao. Zato zaokupi velikim obećanjima Bomilkara, koji je bio u Rimu s Jugurtom te je ondje izmakao osudi poradi ubistva Masivina tim, što je taoce dao, jer je ovaj imao poradi najvećega prijateljstva najveću priliku, da ga prevari. I ponajprije postigne, da je potajno došao k njemu na dogovor; a kad mu je zatim Metel zadao vjeru, da ga senat ne će kazniti i da će mu ostaviti sve njegovo imanje, ako mu predade Jugurtu živa ili mrtva, lako predobije Numidanina, koji je bio od naravi nevjerne ćudi a uzato se bojao, da ne bi, ako bi došlo do mira s Rimljanima, sam po uvjetima mira bio predan na smrt.

62.

Čim mu se pružila zgodna prilika, pohodi on Jugurtu, koji je bio u strahu te se žalio na hudu svoju sreću; on ga stane opominjati i sa suzama u očima zaklinjati, neka se napokon počne brinuti za sebe i djecu svoju i za mnogo zaslužni narod numidski: oni da su u svim bitkama svladani, polja opustošena, mnogi ljudi zarobljeni ili poubijani, sredstva kraljevstva umanjena; dosta često da je već kušana hrabrost vojnika i sreća; neka se čuva, da se Numidani ne bi sami za se pobrinuli, dok on oklijeva. Ovim i sličnim riječima prinuka kralja na predaju. K vojvodi se pošalju poslanici, koji su imali reći, da će Jugurta izvršiti, što mu se naloži, i predati na njegovu vjeru bez ikakve pogodbe sebe i kraljevstvo svoje. Metel dade brzo sve senatore iz zimovišta dozvati, pak sastavi od njih i drugih, koje je držao sposobnima, ratno vijeće. Tako prema običaju pređa po odluci vijeća zatraži od Jugurte po poslanicima dvije stotine tisuća funti srebra,[50]) sve slonove i priličan broj konja i oružja. Kad se to bez oklijevanja izvršilo, zapovjedi, da mu se svi prebjezi svezani dovedu. Njih se velik dio dovede, kako je

[50]) 200.000 rimskih funti srebra = 67,200.000 sesteraca t. j. oko 15 milijuna kruna.

bilo zapovjedeno; samo nekolicina bješe pobjegla kralju Bokhu u Mauretaniju, čim se počelo raditi o predaji. Kad je dakle Jugurta, bivši lišen oružja, ljudi i novaca, bio pozvan u Tisidij[51]) da primi zapovijedi, nanovo se počne skanjivati i bojati se kazni poradi grješne savjesti. Napokon potrošivši mnogo dana u neodlučnosti, jer je sad od zlovolje sa svoje nesreće držao sve probitačnije od rata, sad opet razmišljao u sebi, kako bi težak bio pad s prijestolja u ropstvo, stane nanovo ratovati, pošto je mnoga velika pomoćna sredstva uzalud izgubio. A u Rimu dosudi senat, zapitan za provincije, Numidiju Metelu.[52])

63.

Kada je uisto vrijeme Gaj Marije u Utici slučajno prinosio žrtve u zahvalnost bogovima, reče mu svećenik, da mu se naviješta sjajna i čudnovata budućnost; zato neka ono, što snuje, uzdajući se u bogove izvrši, neka sreću što češće kuša, pa da će mu sve za rukom poći. Ali njega već odavno mučaše neobična pohlepa z konzulovanjem, a da tu čast postigne pomagahu ga obilno sva druga svojstva osim starosti obitelji: radinost, poštenje, temeljito poznavanje vojništva i silan ratni duh; u domaćem životu bijaše jednostavan, nepristupan raskošju i bogatstvu, i samo slave željan.

No on se rodio i proveo svoje djetinjstvo u Arpinu; ali čim mu je dob dopustila, da se lati vojništva, vježbao se je u vojevanju, a ne u grčkoj rječitosti ili u gradskoj uglađenosti. Tako mu je nepokvareni duh ukratko dozrio u plemenitm poslovima. Čim je dakle molio od puka čast vojničkoga tribuna[53]) izabraše ga svi kotari, premda ga mnogi nijesu osobno poznavali, ipak kano dobra znanca po djelima

[51]) Nepoznati grad.

[52]) I za slijedeću t. j. 108. godinu.

[53]) Vojničke tribune biraše od g. 362. djelomice narod dok je neke imenovao vojvoda. Odgovaraju otprilike štopskim časnicima u modernim vojskama.

Zatim je poslije te časti stjecao sve jednu za drugom,[54]) pa se u tim državnim službama uvijek tako vladao, da su ga držali vrijednim veće, nego što ju je uprav vršio. Ali ipak ne smjede taj do onda takav čovjek — jer kasnije ga je slavohleplje strmoglavilo — tražiti konzulstva. Još je uvijek druge časti puk, a konzulat plemstvo među sobom iz ruke u ruku predavalo; od novajlija nije bio nitko tako glasovit i tako sjajnim djelima proslavljen, da ga ne bi bili držali one časti nevrijednim i kano okaljanim.

64.

Videći dakle Marije, da svećenikove riječi uprav onamo smjeraju, na što ga je želja nukala, zamoli dopust od Metela da se pođe natjecati. Premda je u ovoga bilo u obilju hrabrosti, slave i drugih svojstava, koja si pošten čovjek ima željeti, ipak mu bijaše srce prezirno i oholo, što su obične mane plemstva. Zato se lecne s neobične molbe, te se stane spočetka čuditi njegovoj nakani i opominjati ga tobože prijateljski, da se ne prima tako pogubne osnove i da se ne uznosi preko svoga staleža; da ne moraju svi sve željeti; da se on mora zadovoljiti svojim položajem; napokon neka se čuva od naroda rimskoga tražiti ono, što mu se s pravom krati. Pošto je to i drugo slično rekao i Marija nije mogao skloniti, odgovori, da će mu ispuniti prošnju, čim bude od državnih poslova mogao. A kad ga je ovaj poslije često isto molio, veli se, da mu je rekao, neka se ne žuri otići; da će se on dosta rano s njegovim sinom natjecati za konzulat. Ovaj u dvadesetoj poprilici godini svoga života, vojevaše u ono doba u pratnji očevoj. To raspali jako Marija i za čast, za kojom je težio, i osobito protiv Metela. Tako se dade pohlepom i srdžbom, tim najgorim savjetnicima, u svem voditi, te se nije uzdržavao od nikakva djela niti riječi, samo

[54]) Marije postade najprije kvestor, zatim g. 119. pučki tribun; kod natjecanja za edilitet je propao; 115. g. bi izabran pretorom, a kao propretor bio je u onostranoj Hispaniji.

si je tim mogao steći omiljelost; kod vojnika, kojima je preko zime bio na čelu, poče više nego prije raspuštati stegu; pred trgovcima, kojih je bila velika množina u Utici, govorio je prijekorno a ujedno i hvastavo o ratu: ako mu se odstupi polovica vojske, da će za nekoliko dana Jugurtu u okovima dovesti; vojvoda da navlaš zateže, jer se taj tašti i poput kralja oholi čovjek odviše naslađuje vojvodstvom. Njima se sve to tim istinitije činjaše, što im se dugotrajnim ratom umanjio imutak, pa i srcu željnu čega ništa dosta brzo ne biva.

65.

Osim toga bijaše u našoj vojsci neki Numiđanin, imenom Gauda, sin Mastanabalov,[55]) a unuk Masinisin, koga bješe Micipsa oporukom učinio baštinikom na drugom mjestu, bolešljiv pa zato i nešto tupoglav. Kad je ovaj umolio Metela, neka mu dopusti, da svoju stolicu po običaju kraljeva primakne k njegovoj i da mu dade za počasnu stražu četu konjanika rimskih, uskrati mu on oboje: čast zato, što se ona samo onima iskazuje, koje bi narod rimski priznao za kraljeve, a stražu zato, što bi za njih bilo sramotno, da se konjanici rimski kano pratioci predadu Numiđaninu. Njega, koji je bio tim ražalošćen, zaokupi Marije i ponuka, da se s njegovom pomoću osveti vojvodi za tu sramotu. Toga od bolesti slaboumnoga čovjeka uzvisi laskavim riječima: da je on kralj, premogućan čovjek, unuk Masinisin; ako bude Jugurta zarobljen ili smaknut, da će on bez otezanja zadobiti kraljevstvo numidsko; to se može jako brzo dogoditi, ako bude on kano konzul poslan u taj rat. Zato skloni što sam, što pak nada u mir i njega i vitezove rimske i vojnike i trgovce, da u Rim svojim znancima pišu oštro o ratu protiv Metela, Marija pak da ištu za vojvodu. Tako je za njega mnogo ljudi vrlo odličnim preporukama tražilo konzulat, a puk je u isto doba, jer je bilo plemstvo zakonom Mamili-

[55]) Kao sin Mastanabalov bio je Gauda brat Jugurtin.

jevim[56]) poraženo, uznosio novajlije. Tako je Mariju sve za rukom išlo.

66.

Pošto je međutim Jugurta zabacio misao o predaji i započeo nanovo rat, stade s velikom marljivošću sve pripravljati i pospješivati, vojsku skupljati, gradove, koji su bili otpali od njega, strahom ili obećavanjem nagrada predobivati i mjesta, što su mu ostala, utvrđivati; zatim dade oružje i drugo, što je bio nadajući se miru izgubio, iznova praviti ili kupovati; napokon stane rimske robove mamiti, pače i one, koji bijahu u posadama, podmićivati: ukratko ništa ne ostavi netaknuto i mirno, već je sve stavio u gibanje. Zato se u Vagi, kamo je bio Metel spočetka za ugovaranja s Jugurtom o miru stavio posadu, urote među sobom najugledniji građani neprestano moljeni od kralja a i otprije mu privrženi: jer kako je svjetina gotovo svuda, tako su osobito Numiđani bili nestalni, buntovni i svadljivi, željni promjena, miru i redu protivni. Čim se među sobom o svem dogovoriše, odrede za pobunu treći dan, što se je kano blagdan slavio po svoj Africi, te se čovjek mogao više nadati igrama i raskošju, negoli strahu i trepetu. Na urečeno vrijeme pozovu centurione i tribune vojničke, pače i istoga gradskoga zapovjednika Tita Turpilija Silana, svaki po kojega u svoju kuću, pak ih sve osim Turpilija kod gozbe posijeku; zatim navale na vojnike, koji su se dakako na takav dan neoružani i bez vođa skitali. Isto tako učini i svjetina, što napućena od plemstva, što pak potaknuta željom za takovim prizorima, jer se njima, koji nijesu znali ni za ono, što se dogodilo, ni za osnovu, već sama buka i buna sviđaše.

67.

Vojnici rimski od nenadanoga straha neodlučni i ne znajući, što bi najprije učinili, stanu bježati na sve strane; od

---

[56]) Za zakon Mamilijev v. g. 40.

kule gradske, gdje bijahu bojni znakovi i štitovi, odbijaše ih posada neprijateljska, a vrata već prije zatvorena branila su im bijeg. Ktomu su i žene i djeca sprijeda s krovova kuća bacali na njih kao za okladu kamenje i drugo, čega je ondje bilo. Tako se ne mogaše izbjegavati dvostrana pogibao, niti mogahu najhrabriji junaci odolijevati najkukavnijoj svjetini; jednako biše dobri i zli, srčani i plašljivi ljudi neosvećeni posječeni. U toj golemoj nevolji uteče od svih Italjana jedini Turpilije, premda su i Numiđani bjesnili i grad odasvud bio zatvoren. Da li se to tako dogodilo od milosrđa njegova domaćine ili po ugovoru ili slučajno, nijesam mogao sigurno doznati; svakako se čini, da je bio opak i nepošten čovjek, što mu je u tolikoj nesreći bio miliji sramotan život od poštena glasa.

68.

Pošto je Metel saznao ono, što se u Vagi dogodilo, ukloni se za kratko vrijeme ljudima ljuto rascviijeljen; ali zatim, čim se žalost pomiješala sa srdžbom, pohiti s osobitom brigom osvetiti uvredu. Zato izvede, kad je sunce zalazilo, legiju, s kojom je zimovao, i što više mogaše konjanika numidskih sve bez prtljage, te dođe sutradan oko treće ure u neku dolinu, okruženu niskim brežuljcima. Kad su se tu vojnici umoreni od dugoga puta već ustručavali slušati zapovijedi, predoči im, da grad Vaga nije više od tisuću koraka daleko; da im mora biti čast mirno podnositi ostale napore, dok ne osvete hrabre ali nesrećne svoje sugrađane; osim toga obeća im obilje plijena. Ohrabriv ih tako zapovjedi, da konjanici sprijeda što šire, a pješaci što uže stupaju i bojne znake sakrivaju.

69.

Opazivši Važani, da se prema njima kreće vojska, mislili su spočetka, kako je to doista i bilo, da je to Metel, pak zatvoriše vrata; videći zatim, da se ne pustoše polja, pače da su oni, koji su se prvi približavali, numidski konjanici, po-

misliše opet, da je to Jugurta, pa mu s velikim veseljem izađu ususret. Ali konjanici i pješaci na dano iznenada znamenje stanu jedni sjeći narod, koji je povrvio iz grada, drugi pohitiše k vratima, drugi opet zauzeše kule: srdžba i nada plijena bijahu jači nego umor. Tako se Važani samo dva dana radovahu s izdajstva; građanstvo velikoga i bogatoga grada bi cijelo što smrću kažnjeno, što zarobljeno. Turpilije, za kojega zapovjednika gradskoga smo gore rekli da je jedini od svih utekao, bi od Metela pozvan pred sud, pa pošto se slabo obranio, bi smrću kažnjen bivši osuđen i šiban; on je naime bio građanin iz Lacija.[57])

70.

U isto vrijeme stane Bomilkar, na čiji je nagovor započeo Jugurta raditi o predaji, koju je kasnije od straha zabacio, sumnjiv kralju i sam na njega sumnjajući, težiti za prevratom, plesti pletke na njegovu propast i danju i noću o tom misliti. Napokon kušajući sve združi se s Nabdalsom, čovjekom plemenita roda, bogatim, uglednim i milim kod svojih zemljaka, koji je većinom rastavljeno od kralja zapovijedao vojsci i vršio sve, što je Jugurti bilo previše, kad je bio umoran ili zapriječen većim. Otuda mu poteče slava i bogatstvo. Zato po dogovoru urekoše obojica dan za izvedenje osnove; ostalo odlučiše prema prilikama pripraviti, kako bude stvar zahtijevala. Nabdalsa otputuje k vojsci, s kojom je po zapovijedi stajao među rimskim zimovnicima, da ne bi neprijatelji nekažnjeno pustošili polja. Pošto ovaj potresen veličinom zločinstva nije za vrijeme došao te je strah priječio preduzeće, pošalje mu Bomilkar po vjernim ljudima

[57]) T u r p i l i j e bio je građanin rimski iz Lacija, pak prema tomu nije bio potpuno ravnopravan rimskomu građaninu s potpunim pravom. Zakon Porcijev štitio je potpune rimske građane od batinanja i u taboru. Tako je u rimskoj vojsci mogao dobiti batina viši časnik saveznički kao građanin s manjim pravom, dok prosti vojnik nije smio biti šiban, ako je bio potpuni građanin.

pismo, budući da je bio željan izvršiti osnovu i zabrinut poradi straha druga svoga, da ne bi ovaj ostavivši se stare osnove tražio novu. U tom se pismu tužaše na nejunaštvo i mlitavost njegovu, zaklinjaše ga bogovima, kojima se zakleo, i opominjaše ga, neka nagrade Metelove ne obraća na svoju nesreću: Jugurti da je propast blizu; uostalom da se radi samo o tom, da li ima poginuti od njegove ili Metelove hrabrosti; zato neka dobro u sebi razmisli, da li voli nagrade ili muke.

71.

Ali kad je to pismo stiglo, slučajno je Nabdalsa umoran od tjelesnog napora počivao na krevetu, gdje ga je, kad je proučio Bomilkarove riječi, obuzela najprije briga, a zatim san, kako to već biva kod zabrinuta srca. Imađaše pak on za poslovođu nekoga Numiđanina, koji mu je bio drag i mio i znao je sve njegove osnove osim najnovije. Pošto je ovaj čuo, da je prispjelo pismo, to misleći, da po običaju treba tu njegova posla ili savjeta, uđe u čador te, dok je Nabdalsa spavao, uzme pismo,koje je on nesmotreno bio nad glavu stavio na vanjkuš, i pročita ga, a zatim brzo pohiti ka kralju, kad je saznao za urotu. Malo se poslije Nabdalsa probudi, ali ne našavši pismo i saznavši, kako se cijela stvar zbila, pokušao je ponajprije prestići tužitelja, ali pošto je to bilo uzaludno, pođe k Jugurti, da ga ublaži; on mu reče, da ga je nevjernost sluge pretekla u onom, što je sam hotio da učini; plačući ga zaklinjaše prijateljstvom i pređašnjim svojim vjernim činima, neka ne sumnja u njega poradi takova zločinstva.

72.

Nato kralj odgovori dobrostivo, drugačije nego što je ćutio. Smaknuvši Bolmikara i mnoge druge, za koje je saznao da su sukrivci izdajstva, zatomi svoj gnjev, da iz toga ne bi nastala kakova urota. — Od onoga vremena nije Jugurti nijedan dan ili noć bila mirna: ne uzdavaše se ni u mjesto ni u čovjeka kojega ni u vrijeme, sugrađana i nepri-

jateljâ jednako se bojao, plaho se obazirao na sve i kod svakoga bi se štropota prepao, noću bi počivao sad na jednom sad na drugom mjestu, često i protiv kraljevskoga dostojanstva, kadšto bi se prenuo od sna te bi pograbio oružje i digao viku: tako ga je strah mučio kao mahnitost.

73.

Kad je dakle saznao Metel po prebjezima za sudbinu Bomilkarovu i otkritu urotu, poče iznova kao za nov rat sve žurno pripravljati. Marija, koji mu je dosađivao poradi odlaska, a ujedno držeći ga kao čovjeka, koji ostaje preko volje i koji se na nj ljuti, slabo prikladnim, otpusti kući.[58]) — A saznavši u Rimu puk za pisma, koja su bila poslna za Marija i Metela, primi s radošću vijesti o obojici. Vojvodi je plemeniti rod, koji mu je prije bio na diku, postao sada uzrokom mržnje; nasuprot onaj drugi je poradi svojega niskoga roda još više omilio: ali kod obojice je više odlučivala stranačka strast negoli njegova dobra ili zla svojstva. Osim toga su buntovni oblasnici bunili puk; Metela su na svim skupštinama tužili na smrt, a Marijevu vrlinu pretjerano hvalili. Napokon se puk tako raspali, da su svi rukotvorci i seljaci, kojima je imutak i veresija stajala do rada njihovih ruku, ostavivši poslove polazili Marija i njegovoj slavi žrtvovali svoje potrebe. Pošto je plemstvo bilo tako zaplašeno, bi podijeljeno konzulstvo poslije dugo vremena[59]) novajliji, pa kad je kasnije tribun Manlije Mancin upitao puk, koga želi imati za vođu u ratu protiv Jugurte, to on s mnogo glasova zaiska Marija. Senat bješe malo prije Metelu dosudio Numidiju; to se sada osujeti.

---

[58]) I to samo dvanaest dana prije izbora. Marije je putovao dva dana i jednu noć iz tabora u Utiku, a odanle je došao za 4 dana u Rim (po Plutarhu).

[59]) God. 130. bio je posljednji novajlija (homo novus) konzul, i to Marko Perpena. Marije je bio izabran konzulom za g. 107.

74.

U isto vrijeme[60]) Jugurta izgubiv prijatelje, kojih je najnajviše sam ubio, a ostali su od straha koje k Rimljanima, koje ka kralju Bokhu[61]) prebjegli, živio neodlučan i neodvažan, jer se rat nije mogao voditi bez pomagačâ, a sam je za pogibeljno držao kušati vjeru novih kod tolike nevjere starih prijatelja. Nijedna mu se naredba niti odluka ili čovjek ne sviđaše više dosta; svaki dan mijenjaše i put i vojvode; sada kretaše protiv neprijateljâ, kadšto opet u pustinje; često se uzdavaše u bijeg, a malo kasnije u oružje; nije pravo znao, bi li se manje oslanjao na hrabrost ili na vjeru svojih zemljaka: kamo bi se god okrenuo, sve mu bi jaše protivno. Ali u toj se neodlučnosti iznenada pokaza Metel s vojskom. Jugurta pripravi Numiđane i uredi, kako su mu prilike dopuštale; zatim se boj zametne. Na kojoj je strani kralj bio u bici, ondje se je neko vrijeme borilo; svi ostali njegovi vojnici biše u prvom sukobu potučeni i rastepeni. Rimljani zaplijene nekoliko zastava i oružja, ali malo neprijateljâ; jer Numiđane su gotovo u svim bitkama više štitile noge negoli oružje.

75.

Od ovoga se bijega poče Jugurta još manje uzdavati u svoju sreću te s prebjezima i dijelom konjaništva zaputi u samoće, zatim dođe u Talu,[62])grad velik i bogat, gdje je imao najviše blaga i gdje su mu se mlađahni sinovi sjajno othranjivali. Za to je Metel saznao. Premda je znao, da među Talom i bližom rijekom ima u prostoru od pedeset milja izgorjela pustara, nadajući se ipak završiti ratovanje ako taj grad osvoji, upne se, da sve teškoće nadjača i istu prirodu svlada. Zato zapovijedi, da se svoj marvi skine prt-

[60]) Salustije vraća se nešto natrag te pripovijeda sada drugu vojnu Metelovu god. 108.

[61]) Za Bokha vidi gl. 19. potkraj.

[62]) Položaj grada Tale je nepoznat.

ljaga osim žita za deset dana, a da se natovari samo mješinama i drugim za vodu prikladnim posuđem. Osim toga sakupi po selima, što je više mogao pitome marve, pa je natovari sudovima svake vrste a najviše drvenima, što su ih pokupili po kolibama numidskim. K tomu naloži najbližim stanovnicima, koji su se poslije kraljeva bijega predali Metelu, da svatko donosi, što više može, vode, pa im naznači dan i mjesto, gdje da se sastanu. Sam natovari marvu vodom iz rijeke, koja je bila, kako smo gore kazali, najbliže onomu gradu. Tako spremljen pođe k Tali. Kada su zatim došli na ono mjesto, kamo je pozvao Numiđane, i kad se je tabor postavio i učvrstio, pala je iznenada, kako kažu, tako silna kiša, da bi već te bilo preko dosta vojsci. Osim toga i hrane mu se preko nade privezlo, jer su Numiđani, kako to većinom čine ljudi, koji su istom svladani, postali revniji. Uostalom vojnici smatrahu kišu više s nabožne strane, pa ih je to tako jako ohrabrilo, jer su mislili, da se besmrtni bogovi za njih brinu. Zatim padnu sutradan preko Jugurtina očekivanja pod Talu. Građani koji su prije mislili, da ih dovoljno štite neprohodna mjesta, makar su bili uplašeni velikim i neobičnim pothvatom, ipak se revno počeše spremati na rat; isto učiniše i naši.

76.

Ali kralj osvjedočen, da nema više ništa, čega ne bi Metel mogao učiniti, jer je djelatnošću svojom svladao sve navalno i obrambeno oružje, mjesta, vremena, napokon istu prirodu, koja zapovijeda svemu ostalome, pobjegne noću iz grada s djecom i s velikim dijelom novaca. Poslije toga nije više ni na jednom mjestu boravio dulje od jednoga dana ili jedne noći, izgovarajući se, da mu se radi posla žuri, a uistinu se bojao izdaje, kojoj se je mislio hitnjom oteti; jer da se takove osnove snuju u besposlici i zgodi. Ali videći Metel, da su građani spremi za boj, a grad da je utvrdama i prirodnim položajem utvrđen, opkoli zidove nasipom i grabom. Zatim zapovijedi, da se na dva mjesta od svih najprikladnija namjeste krovovi, podigne nasip, a na nasipu

stave tornjevi za obranu poslu i poslenicima. Protiv toga radili su građani iz svih sila: riječju, s obje se strane činilo sve, što se je moglo. Napokon osvoje Rimljani, umoreni prije dugim poslom i bitkama, nakon četrdeset dana od njihova dolaska, grad, ali samo grad, jer plijen su bili prebjezi uništili. Kad su oni naime vidjeli, da se zid bije ovnovima i da im nema pomoći, zgrnu zlato i srebro i ostalo, što se smatra najdragocjenijim, u kraljevsku palaču; ondje se opiju i pogoste, pak i ono i zgradu i sebe spale, i tako dragovoljno podnesu kazan, koje su se kano pobjeđenici od neprijateljâ bojali.

77.

U isto vrijeme, kada je bila osvojena Tala, bjehu došli poslanici iz grada Leptida[63]) Metelu moleći, da onamo pošalje posadu i zapovjednika; jer da ondje neki Hamilkar, čovjek plemenita roda i uplivan radi o prevratu, a protiv njega da nemaju moći niti zapovijedi oblasnikâ niti zakoni; ako li se ne požuri, da će u najveću opasnost doći njihov spas i oni sami, rimski saveznici. — Leptitanci naime bjehu namah spočetka Jugurtina rata poslali poslanike konzulu Bestiji, a kasnije u Rim, da mole za prijateljstvo i savez. A zatim, kad su to zadobili, ostaše vazda privrženi i vjerni te su sve, što su im Bestija, Albin i najposlije Metel naložili, revno izvršili. Stoga lako dobiše od vojvode, što su molili. Onamo se poslaše četiri kohorte Liguraca i zapovjednik Gaj Anije.

78.

Onaj su grad sagradili Sidonjani, koji su, kako se pripovijeda, zbog građanskih razmirica dobrodili u ona mjesta; uostalom leži među dvije Sirte, kojima je to ime nadjenuto

[63]) Misli se velika Leptida, koja se ojačala i obogatila istom za rimskoga gospodstva, jer ju je Kartaga iz zavisti prije jako pritiješnjavala.

prema naravi njihovoj. Jer imaju dva zaliva gotovo na kraju Afrike, nejednake veličine, ali jednake naravi; tik kraja vrlo su duboki, drugdje, kako gdje, sad su duboki, a sad plitki. Jer kad more počne rasti i bješnjeti od vjetrova, vuku valovi sa sobom kal, pijesak i goleme stijene, pa tako se vjetrovima mijenja i lice mjestu. Sirte se zovu, što onako vuku.[64]) Tomu se je gradu samo jezik promijenio ženidbama s Numiđanima, zakoni pak i običaji najviše su sidonski, pa to su tim lakše zadržali, što su živjeli daleko od kraljevske vlade. Među njima i napučenom Numidijom bijaše mnogo pustara.

79.

Ali kad su nas poslovi Leptitanaca doveli u ove krajeve, ne će biti zgorega navesti slavan i divan čin dvojice Kartažana; nato nas je opomenulo mjesto. U vrijeme, kada su Kartažani vladali većim dijelom Afrike, bili su i Kirenjani[65]) veliki i moćni. Zemljište je među njima bilo pjeskovito i jednolično; niti je bilo rijeke niti brda, koji bi im razlučivali zemljišta; pa to ih je zaplelo u velik i dugotrajan rat. Pošto su s obje strane kopnene vojske i brodovlja često bili potučeni i rastepeni, pak su jedni druge prilično oslabili, poboje se, da tko drugi ne navali doskora na oslabljene pobjednike i pobijeđenike, ter se za primirja obvežu, da će na urečeni dan poći od kuće poslanici s obje strane, pa gdje se sretnu, ondje da bude zajednička međa objema narodima. Zato se iz Kartage pošalju dva brata, po imenu Fileni, koji su brzo putovali; Kirenjani išli su polaganije. Da li se to dogodilo od mlitavosti ili slučajno, nijesam mogao pravo saznati. Uostalom običaje po onim mjestima nevrijeme smetati putovanja kao i na moru. Jer kad na ravnim i nezaraslim krajevima

[64]) Salust i drugi izvode ime S i r t a m a od grčkoga glagola s y r e i n, vući. Ali po svoj prilici je to kriva etimologija.

[65]) Za K i r e n u vidi gl. 19 na početku.

nastane vjetar i digne s tala pijesak, onda velikom silom uzvijen obično napuni usta i oči: tako se putniku pogled zapriječi i put otegne. Videći Kirenjani, da su prilično zaostali i bojeći se kod kuće kazni, što su pokvarili posao, stanu kriviti Kartažane, da su se prije vremena digli od kuće, pa tako zamrse posao voleći sve negoli se vratiti svladani. Ali kad su Punjani tražili drugi, ali samo pravični uvjet, ostave Grci Kartažanima izbor, da se ili oni živi zakopaju ondje, gdje traže da bude međa njihovu narodu, ili da će oni sami uz isti uvjet poći tako daleko, dokle im se bude svidjelo. Fileni primivši uvjet žrtvuju i sebe i život domovini: tako budu živi zasipani. Kartažani su na onom mjestu posvetili braći Filenima žrtvenike, a kod kuće im odrediše druge časti.[66]) Sada se vraćam k stvari.

80.

Izgubiv Jugurta Talu mišljaše, da mu nije ništa dosta sigurno od Metela, zato zaputi kroz velike pustare s malo svojih vojnika i dođe Getulima, ljudima divljim i surovim koji u ono vrijeme nijesu ni znali za rimsko ime. Njih skupi množinu na jednom mjestu pa ih pomalo priuči u redu ići uz zastave biti, zapovijedi slušati i druge vojničke stvari obavljati. Osim toga predobije za se velikim darovima i još većim obećanjima pratnju kralja Bokha, pa njihovom pomoću zaokupi kralja i prinuka ga, da zametne rat s Rimljanima. To je zato bilo lakše i uspješnije, što je Bokho na početku ovoga rata poslao u Rim poslanike, da mole za savez i prijateljstvo; pak premda bi to bilo vrlo zgodno u započetom ratu, prepriječi to ipak nekoliko njih zaslijepljenih lakomošću, koji su običavali sve, i poštenje i sramotu, prodavati. Osim toga bješe se već prije kći Bokhova udala za Jugurtu. Do takova saveza doduše malo drže Numiđani i Mauri; jer svatko može prema imutku imati što više žena, pa neki ih imaju deset, drugi više, a kraljevi najviše. Tako

[66]) Priča, koja nema historičke podloge.

se ljubav podijeli među mnoge; nijedna ne dobije položaj kao družica; sve se jednako malo cijene.

81.

Vojske se dakle sastanu na mjestu obojici povoljnu. Zavjerivši se ondje međusobno rasplamti Jugurta govorom srce Bokhu: da su Rimljani krivični, beskrajne lakomosti, općeniti neprijatelji svih; oni da imadu jednaki povod ratu s Bokhom, koji imaju s njim i s drugim narodima, to jest pohlepu za vladanjem; njima da su sva kraljevstva mrska. Sada da je on neprijatelj Rimljanima, prije su bili Kartažani, isto tako i kralj Persej,[67]) poslije će biti svaki, kako im se bude činio koji najmoćniji. Iza tih i drugih sličnih riječi odrede put prema gradu Cirti,[68]) što je Metel ondje spravio plijen, zarobljenike i prtljagu. Jugurta mišljaše ovako, da će ili trud sebi naplatiti, ako osvoji grad, ili ogledati se u boju, ako Rimljani dođu svojima u pomoć. Jer kako je bio lukav, samo je o tom revno radio, kako bi Bokhu poremetio mir,[69]) da ne bi otežući drugo što volio negoli rat.

82.

Saznav vojvoda za savez kraljeva nije nasumce niti je, kako je običavao, pošto je već često svladao Jugurtu, davao im na svakom mjestu priliku za boj; već je nedaleko od Cirte u utvrđenom taboru dočekao kraljeve držeći za probitačnije, da prije spozna Maure, u kojima mu je nov neprijatelj došao, pak onda da u zgodno vrijeme započne boj. — Međutim sazna iz Rima pismeno, da je pokrajina Numidija

---

[67]) Persej je makedonski kralj, kojega je g. 168. pobijedio L. Emilije kod Pidne. Makedonija posta onda rimska provincija.

[68]) Nigdje se ne pripovijeda, kako i gdje je Cirta, taj znameniti i jaki tvrdi grad, došla u vlast Metelovu.

[69]) Naime s Rimljanima

podijeljena Mariju; jer da je postao konzulom, to bješe već prije čuo. Te ga se vijesti više dojmiše, nego što je bilo pravo i pošteno, pa ne mogaše niti držati suze niti obuzdati jezika; taj drugim svojstvima tako odličan čovjek previše se nemuževno podao žalosti. To odbijahu neki na oholost,drugi govorahu, da mu je ta sramota raspalila plemenito srce, mnogi opet, što mu se stečena već pobjeda otima iz ruku. Mi pak znamo sasvim dobro, da ga je više mučilo odlikovanje Marijevo nego uvreda njemu nanesena, te ne bi bio tako teško podnosio, da se je oteta njemu pokrajina podijelila drugomu nego Mariju.

83.

Stoga zapriječen tom žalošću pak i što mu se činilo ludo, da radi za tuđu stvar uz vlastitu pogibao, posla poslanike Bokhu, da ga pozovu, neka bez uzroka ne bude neprijatelj narodu rimskomu; sada da ima lijepu zgodu sklopiti savez i prijateljstvo, što je korisnije od rata; ako se i može uzdati u svoju moć, ne treba ipak da zamijeni sigurno za nesigurno: nije u vlasti istoga čovjeka početak i dočetak rata; početi ga može svatko, pa i plašivica, ali dočeti tek, kad se pobjeditelju svidi. Zato neka se brine za sebe i za kraljevstvo svoje, ter svoje cvatuće sreće neka ne miješa s Jugurtinom krajnom nesrećom. Nato je kralj odgovorio dosta uljudno, da on želi mir, ali da žali nesreću Jugurtinu; ako se i ovomu ista prilika dade, da će se u svem nagoditi. Opet posla vojvoda poslanike s primjedbama protiv Bokhovih zahtjeva; on nešto primi, drugo odbije. Tako čestim pošiljanjem i vraćanjem poslanikâ s obje strane vrijeme prolazilo, a rat se po Metelevoj želji bez ratovanja zavlačio.

84.

Ali Marije je, kako smo gore kazali, bio uz najvruće želje puka izabran za konzula. Pošto mu je narod dosudio Numidiju za pokrajinu, poče, kako je bio već prije razjaren

na plemstvo, sad neumorno i bijesno na nj navaljivati. Sad napadaše na pojedine, sad na sve zajedno; govoraše, da je konzulat stekao rano ratni plijen nakon pobjede nad njima, i mnogo još toga za sebe hvalisavo, a za njih uvredljivo, Međutim je najviše nastojao oko onoga, što mu je bilo za rat potrebno: zaište, da se popune legije, pozove pomoćnu vojsku od narodâ i kraljevâ; osim toga digne iz Lacija sve najhrabrije junake, od kojih je većinu poznavao po vojničkom službovanju , a malo njih po glasu, te potakne nagovaranjem i islužene vojnike, da snjim pođu. Premda mu je senat bio protivan, ipak se nije usudio nijednoga zahtjeva odbiti, pače je rado odredio, da se vojska popuni, jer je mislio, da puku nije draga vojnička služba pak da će tako Marije izgubiti ili ratne potrebe ili ljubav svjetine. Ali tomu su se uzalud nadali; tolika je strast bila većinu obuzela, da idu s Marijem. Svatko si je umišljao, da će od plijena obogatiti, da će se kući povratiti kao pobjednik, i drugo slično. A njih je Marije i govorom svojim nemalo zanio Jer kad mu je bilo dopušteno, što je zahtijevao, te je hotio da novači vojsku, sazove narod u skupštinu, jedno da ga potakne a drugo da posvojem običaju udari na plemstvo. Zatim je ovako govorio:

85.

»Znadem ja, sugrađani, da se većina ne vlada jednako, kad traži od vas vojvodsku čast i kad je obavlja, pošto su je stekli: spočetka su radini, smjerni i čedni, a zatim žive u lijenosti i oholosti. Ali ja mislim baš protivno: jer što više vrijedi cjelokupna država nego li konzulat ili pretura, to većom brižljivošću treba onom upravljati nego li ove tražiti. I ja dobro znadem, kolik posao preuzimam po vašoj vrlo velikoj naklonosti. Spremati se na rat a ujedno i državnu blagajnu štedjeti, siliti na vojničku službu one, koje ne bi hotio uvrijediti, brinuti se za sve kod kuće i vani, i to sve raditi sred zavidnikâ, protivnikâ i ljudi uplivnih, to je, sugrađani, teže, nego što biste mislili. Ktomu drugima, pogriješe, služi za obranu staro plemstvo, hrabra djela djedovâ, moć njihovih rodaka i svojte, množina štićenika; meni sva nada stoji do mene samoga, pak je zato moram braniti vrlinom i poštenjem, jer je sve drugo nepouzdano. I to vidim, sugrađani, da su oči sviju uprte u me; pravedni i dobri ljudi skloni su mi — jer moja dobra djela koriste državi — plemstvo pak traži prilike, da me napadne. Stim se više moram truditi, da vi ne budete prevareni i oni da se nasamare. Tako sam se od djetinstva sve dodanas vladao, da sam se privikao svim naporima i pogibljima. Što sam prije iskazane mi vaše naklonosti bez dobitka radio, to mi nije na umu, sugrađani, da zanemarim, kad sam primio nagradu. Onima je teško biti umjerenima u vlastima, koji su se gradili poštenjacima, kad su ih tražili; meni, koji sam sav svoj život sproveo u najplemenitijem radu, od običaja prešlo je već u krv, da dobro činim.

Zapovjedili ste mi, da vodim rat s Jugurtom, a to su vrlo teško podnijeli plemići. Promislite, molim vas, sami u sebi, ne bi li bolje bilo to promijeniti, kad biste koga iz onoga kola plemića slali za ovaj ili onaj takav posao, čovjeka staroga roda, koji se ponosi dugim nizom predâ, ali koji nije nikad bio u ratu: dakako tako, da uzme koga iz puka za učitelja u svojoj službi, kad je u tolikoj stvari neiskusan, neodlučan i prenagao. Tako se često događa, da onaj, koga ste vi izabrali, da zapovijeda, traži drugoga vojvodu. A ja poznam, sugrađani, ljudi, koji su počeli čitati djela predâ i vojničke propise grčke tek, kad su postali konzuli. Naopakih li ljudi! Doduše, opravljati službu je kasnije po vremenu negoli zadobiti je, ali je po samoj stvari i potrebi prije. Isporedite sada, sugrađani, s njihovom ohološću mene novajliju Što oni tek poznaju po čuvenju i čitanju, to sam ja koje vidio, koje i sam izveo; što su oni iz knjiga, to sam ja naučio vojujući. Sada vi prosudite, da li više vrijede djela ili riječi. Oni preziru moje novajlijstvo, a ja njihovu kukavštinu; mene prekoravaju poradi staleža, a ja njih poradi sramotnih djela. Ali ja držim, da je priroda jedna i zajednička svima, a da se

najhrabriji najodličniji. I kad bi se oci Albina i Bestije mogli pitati, bi li voljeli imati za sinove njih ili mene, što mislite, da bi odgovorili, nego da hoće imati što bolju djecu? Ako li me s pravom preziru, neka isto učine i djedovima svojim, kod kojih je plemstvo započelo od vrline, kao što i kod mene. Oni zavide mojoj časti; neka dakle zavide i mojemu radu, poštenju i pogiblima, jer sam po njima čast postigao. Ali ovi ohološću pokvareni ljudi tako žive, kao da su pošteno živjeli. Doista se varaju, kad posve protivne stvari jednako traže, ugodnosti neradina života i nagrade za vrlinu. A još kad pred vama ili u senatu govore, slave većinom u govoru pređe svoje; misle, da će sami više sjati, kad spominju njihova hrabra djela. Ali upravo protivno: jer što je slavniji bio život onih, toliko je sramotnija mlitavost ovih. I doista je ovako: slava pređa je potomcima kao svjetlost, koja ne da, da ostanu u tami ni dobra ni zla djela njihova. Toga meni, priznajem, nedostaje, sugrađani; ali zato, što je mnogo dičnije, ja mogu o svojim djelima govoriti. Sada gledajte, kako su nepravedni. Što oni sebi od tuđih zasluga nepravedno prisvajaju, toga meni od mojih ne dopuštaju: dakako, što nemam slika djedovskih i što je moje plemstvo mlado; ali ga je slavnije steći negoli okaljati.

Znadem doduše, ako mi već budu htjeli odgovoriti, da će im govor biti i vrlo rječit i kićen; ali budući da oni, uza najočevidniji dokaz vaše privrženosti, posvuda mene i vas obasipavaju grdnjama, nijesam hotio šutjeti, da ne bi tko čednost smatrao za priznanje krivnje. Jer što se mene tiče, ne može me, po mojem najdubljem osvjedočenju, nikakav govor uvrijediti, jer ako je istinit, mora o meni dobro govoriti, neistinit pak ušutkuje život i vladanje moje. Ali budući da se napadaju vaše naredbe, koji ste mi povjerili najveću čast i najvažniji posao, zato opet i opet promislite, treba li vam se zato kajati. Da to opravdam, ne mogu pokazati niti slika niti triumfa ili konzulata mojih pređa, ali, ako ustreba, mogu pokazati koplja, zastava, uresa i drugih ratnih darova, povrh toga rana na prsiju. To su moje slike, to plemstvo, neostavljeno baštinom, kano što je ono njima, već

sam ja sâm sve to stekao teškim i pogibeljnim naporima. Moje riječi nijesu kićene; za to slabo marim; zasluge se same sobom dovoljno pokazuju; njima treba umjetnosti, da sramotne čine pokriju govorom. Nijesam ni grčke knjige proučio; slabo sam imao volje da je proučim, kad nije ni učiteljima ništa koristila za hrabrost. Ali sam naučio ono, što je najkorisnije za državu: neprijatelja obarati, na straži stajati, ničega se ne bojati osim sramotna glasa; studen i vrućinu jednako trpjeti, na tlima spavati, u isto vrijeme glad i napor podnositi. Takovim naukama hoću da potičem vojnike, ne ću njih natijesnu držati, a sebi ugađati, niti ću sebi prisvajati slave, a njima određivati napore. To je opće korisno, to domorodno vojvodstvo. Jer dok sâm lagodno živiš, vojsku kaznama siliti na službu, to znači gospodovati, a ne vojvodovati. Tako i slično radeći praoci vaši proslavili su i sebe i državu. Na ove se oslanja plemstvo, te premda je samo sasvim drukčije po značaju, prezire nas takmace pređa njihovih, pa traže od vas sve časti, ne po zasluzi, već kao dug. Uostalom se jako varaju ovi preobijesni ljudi. Pređi su im ostavili sve, što se je dalo: bogatstvo, svoje slike i slavnu svoju uspomenu; vrline im nijesu ostavili, a nijesu ni mogli: samo se ona niti daje za dar niti prima. Vele, da sam prost i surov, jer ne znam vješto prirediti sjajne gozbe, a nemam niti kakova glumca niti kuhara, koji bi me više stajao nego ravnatelj dobara. To rado priznajem, sugrađani! Jer sam i od oca svoga i od drugih štovanih ljudi čuo, kićenje da dolikuje ženama a rad muževima, pa da svaki valjani čovjek treba da ima više slave negoli bogatstva; oružje da je nakitom, a ne pokućstvo. Dobro dakle, što im godi, što im je drago, to neka uvijek čine: neka ljube, loču; gdje su mladost proživjeli, neka i starost probave, u gozbama, služeći trbuhu i najgadnijemu udu tijela; znoj, prašinu i drugo slično neka ostave nama, kojima je to ugodnije nego gozbe. Ali to nije tako. Jer kad se ti gadni ljudi osramote svakojakom sramotom, idu da poštenjacima otmu nagradu. Tako na najkrivičniji način ne nanose razuzdanost i lije-

svojstva, nikakve štete onima, koji ih goje, ali nedužnu državu upropašćuju.

Sada, kad sam im odgovorio, koliko moja ćud, ne njihova sramotna djela zahtijevaju, hoću da nešto progovorim o općem dobru. Prije svega ne bojte se glede Numidije, sugrađani! Jer što je dosele štitilo Jugurtu, sve ste uklonili: lakomost, nevještinu i oholost; nadalje ondje je vojska vješta, ali bogami više valjana nego sretna; jer je velik dio nije lakomošću ili nesmotrenošću vođa zatrt. Zato vi, koji ste u najboljim godinama za vojničku službu, združite svoje napore s mojima i priskočite državi: nikoga neka ne obuzme strah poradi nesreće drugih ili poradi obijesti vođa. Ja ću vam sâm i u hodu i u bici biti savjetnikom i drugom u pogiblima, te ću sebe i vas u svim stvarima za jednake držati. Pak i zbilja, s pomoću bogova, sve je već zrelo: pobjeda, plijen, slava. Kad bi sve to i bilo sumnjivo ili daleko, ipak bi se svim rodoljubima pristojalo, da pomognu državi. Jer kukavštinom nije nitko postao besmrtan, niti je koji otac poželio djeci, da uvijek žive, već više da valjano i pošteno život proborave. Još više bih vam kazao, sugrađani, kad bi riječi mogle plašivice potaknuti na hrabrost; jer za odvažne, mislim, dosta sam govorio.«

86.

Kad je Marije vidio, da je ovakovim govorom obodrio srce puku, brzo natovari brodove zairom, novcima, oružjem i drugim potrebnim stvarima, i zapovjedi legatu Aulu Manliju, da s njima otplovi. Sam pak poče međutim novačiti, ne po običaju predâ niti po razredima,[70]) već kako je tko želio.

[70]) Tim je Marije uveo veliku novost u vojsci, koja se dosad uzimala iz svih razreda građanskih. Od toga doba ima u vojsci najviše posve siromašnih građana (c a p i t e c e n s i), koji postaju slijepo oruđe vojvoda. Vojska postaje stalna. Legija se počinje dijeliti u 10 kohorata, a stare razlike između pojedinih vrsta oružja nestaje.

najviše onih, koji su se samo brojili. Neki govorahu, da je to učinjeno, što nije bilo bogatijih, a drugi, što je konzul težio za privrženošću puka, jer ga je on slavio i uzvisivao, a čovjeku, koji moć traži, najsiromašniji je upravo najpovoljniji. Takovu naime čovjeku nije svoje drago, jer nema ništa, pa mu se sve, što je korisno, čini pošteno. — Tako otplovi Marije u Afriku s prilično većim brojem vojnika, nego što je bilo odlučeno, pak za nekoliko dana pristane u Utici. Vojsku mu predade legat Publije Rutilije; jer se Metel bješe uklonio ispred očiju Marijevih, da ne vidi ono, što mu ni čuti nije srce moglo podnijeti.

87.

Popunivši konzul legije i kohorte pomoćne vojske pođe u plodan i plijenom bogat kraj; što je ondje oteto, pokloni vojnicima. Zatim navalijivaše na utvrde i gradove slabo branjene od prirode i od ljudi i zametaše amo tamo mnoge lake bitke. Međutim su novi vojnici bez straha stajali u bici i gledali, kako se oni, koji bježe, zarobljuju ili ubijaju, kako je najhrabriji vojnik najsigurniji i kako se oružjem brani sloboda, domovina, roditelji i sve ostalo, a stječe slava i bogatstvo. Tako se srastoše u kratko vrijeme novi i stari vojnici, a hrabrošću se svi izjednačiše.

Ali kad su kraljevi dočuli za dolazak Marijev, povukoše se svaki za se na teško pristupna mjesta. Tako bješe odlučio Jugurta, koji se nadao, da će moći udariti na rastrkane neprijatelje, jer će Rimljani, kako obično biva, kad se ne budu bojali, biti slobodniji i razuzdaniji.

88.

Međutim otputuje Metel u Rim te bi ondje dočekan preko svoje nade s velikim veseljem jednako drag i puku i senatu, pošto je mržnje nestalo.

Nu Marije pažaše neumorno i razborito na stanje i svojih i neprijateljâ; on ispitivaše, što je obojima korisno ili protivno; uhođaše kretanje kraljevâ, pretjecaše nakane i zasjede

njihove; ne davaše, da bude kod njega što nemarno ili kod njih što sigurno. Zato je često navalio u hodu i na Getule i na Jugurtu, koji su plijenili saveznike naše, pak ih razbio, pače je samoga kralja potukao sasvim blizu grada Cirte. Ali uvidjevši, da je to samo slavno, ali neodlučno za svršetak rata, odluči opkoliti pojedine gradove, koji su bili posadom svojom ili po prirodnom položaju vrlo zgodni za neprijatelja, a nezgodni za njega. Tako je mislio, da će Jugurta ili izgubiti utvrde, ako to dopusti, ili zametnuti bitku. Jer Bokho bješe često poslao k njemu poslanike, da želi prijateljstvo naroda rimskoga; zato neka se ne boji od njega nikakova neprijateljskoga čina. Da li je on to hinio, da zada iznenada tim jači udarac, ili je prema nestalnosti svojoj običavao zamjenjivati rat mirom, to se ne zna dovoljno.

89.

Ali konzul stane udarati, kako bješe odlučio, na gradove i utvrde, te ih odvrati od neprijatelja koje silom, koje plašnjom ili obećavajući im nagrade. Spočetka nije radio ništa odlučno nadajući se, da će Jugurta, da obrani svoje, zametnuti boj. Ali dočuvši, da je on daleko te da radi oko drugih stvari, pomisli, da je vrijeme, da se lati nečega većega i težega.

Nasred golemih pustara stajaše grad velik i moćan, po imenu Kapsa,[71]) što ga je, kako kažu, utemeljio libijski Herkul. Njegovi stanovnici nijesu Jugurti plaćali danka, već su stajali pod blagom vladom pa su ih zato držali za najvjernije mu podanike; od neprijateljâ su ih branile nesamo utvrde i oružane posade, nego i mnogo više nepristupnost mjesta. Jer osim okolice gradske sve je drugo bilo pusto, neobrađeno, bez vode, pogibeljno poradi zmija, koje su poput svih zvijeri tim opasnije, čim su gladnije; povrh toga zmije, koje su same po sebi pogubne, više razbjesne od žeđe nego od

---

[71]) Kapsa (sada Gasa) sasvim na jugoistoku kraljevine numidske.

ičega drugoga. Marija je obuzela vrlo velika želja, da taj grad osvoji, koje poradi toga, što je u njem bilo svega, što je potrebno za rat, koje zato, jer se stvar činila teškom. I Metel bješe s osobitom slavom osvojio grad Talu, koji je isto tako položen i utvrđen, samo što je kod Tale blizu zidova bilo nekoliko vrela, Kapšani su pak imali samo jedno vrelo žive vode, i to u gradu, inače su se služili kišnicom. To se ondje i u cijeloj Africi, u kojoj se poradi udaljenosti od mora surovije živjelo, stim lakše podnošaše, jer se Numiđani hranjahu ponajviše mlijekom i divljačju, a nijesu tražili ni soli ni drugih dražila ukusa; hrana im služaše protiv glada i žeđe, a ne za slast i raskošje.

90.

Pošto je dakle konzul sve ispitao, odvaži se na to preduzeće uzdajući se, mislim, u bogove — jer protiv tolikih teškoća ne mogaše se razborom dosta obraniti; uzato ga je snalazila i nestašica žita, budući da Numiđani više pažnje obraćaju na pašu za stado negoli na njive, a štogod je urodilo, snijeli su po zapovijedi kraljevoj u utvrđena mjesta; polje pak bijaše u ono doba suho i bez priroda: bijaše naime kraj ljeta. — Ipak uredi konzul prema prilikama sve dosta razborito. Svu marhu, što je bila pređašnjih dana zaplijenjena, predade pomoćnim konjanicima, da je gone; legatu Manliju zapovjedi, da ide s kohortama bez prtljage gradu Laru,[72]) gdje je bio smjestio blagajnu i hranu, i reče, da će za nekoliko dana i on plijeneći onamo doći. Sakrivši tako svoju namjeru pođe k rijeci Tanaisu.[73])

91.

Uostalom je na putu svaki dan dijelio najednako vojsci marhu po centurijama i turmama[74]) i zapovjedio, da se od koža

---

[72]) Grad Lar (Lares) bijaše između Sike i Zame na istočnoj međi Numidije, otprilike 170 km sjeverno od Kapse.

[73]) O toj se rijeci ne zna ništa pouzdano.

[74]) centurije su pješački odjeli, a turme konjanički.

prave mjehovi. Tako je ublaživao nestašicu žita i bez znanja sviju gradio ono, što je doskora imalo biti potrebno; napokon šesti dan, kad su došli do rijeke, bijaše vrlo veliko mnoštvo mijehova gotovo. Udarivši ondje tabor lake utvrde zapovjedi vojnicima, da jedu i da budu pripravni za polazak o zalasku sunca; svu prtljagu da ostave pak da sebe i tegleću marhu opterete samo vodom. Zatim, kad mu se činilo zgodno vrijeme, izađe iz tabora pa, pošto je svu noć putovao, stade; isto učini slijedeće noći. Zatim dođe treće noći mnogo prije zore u bregovit kraj, koji je bio udaljen od Kapse samo dvije milje, te je ondje čekao s cijelom svojom vojskom, što je tajnije mogao. Ali kad je zadanilo, i mnogi su Numiđani ne bojeći se nikakove neprijateljske navale izašli iz grada, zapovjedi, da najedamput cijelo konjaništvo i s njim najbrži pješaci potrče prema Kapsi i vrata zaposjednu; a zatim je sam sa spremnom vojskom pošao za njima te nije dopustio vojnicima da plijene. Kad su to građani vidjeli, zabune se i silno prestraše, a nenadana nevolja i što je dio građana izvan zidova bio u neprijateljskim rukama prisili ih, te se predadu. Ipak bi grad spaljen, svi odrasli Numiđani biše ubijeni, drugi prodani, a plijen razdijeljen među vojnike. Taj čin protiv ratnoga prava nije počinjen od lakomosti ili opake ćudi konzulove, već zato, što je mjesto bilo zgodno za Jugurtu, a nama teško pristupačno, što su ti ljudi nestalni i nevjerni, te se ne daju niti dobročinstvom niti strahom obuzdati.

92.

Pošto je Marije tako veliko djelo izveo bez ikakva gubitka svojih, počeli su ga, premda je već prije bio velik i slavan, još većim i slavnijim držati. Sve, što nije bilo dobro promišljeno, upisivalo se njemu u zaslugu; vojnici, blago vlađani, a ujedno obogaćivani, kovahu ga u zvijezde, Numiđani ga se bojahu više nego smrtna čovjeka; ukratko svi su, saveznici i neprijatelji, vjerovali, da ima u njem božanski duh ili da mu sve objavljuje mig božji.

Ali čim je konzulu to za rukom pošlo, krene na druge gradove te ih nekoliko zauzme uz otpor Numiđana a većinu ih, ostavljenu poradi nesreće Kapšana, razori vatrom; sve je puno jauka i krvi. Napokon, kad je osvojio mnogo mjesta, i to ponajviše bez krvi svoje vojske, lati se drugoga posla, ne onako opasnoga kao kod Kapse, ali isto tako teškoga.

Nedaleko naime od rijeke Mulukhe,[75]) koja rastavlja Jugurtino i Bokhovo kraljevstvo, bijaše u ravnici kamenito brdo, dosta prostrano za tvrđavu srednje ruke, koje se dizaše vrlo visoko, a imalo je samo jedan vrlo tijesan pristup; jer je cijelo brdo bilo strmo od prirode, kao da je bilo umjetno ili navlaš načinjeno. Marije se svom silom upeo, da to mjesto osvoji, jer je ondje bila riznica kraljeva. Ali to mu pođe za rukom više po slučaju negoli kakovoj osnovi. Jer je tvrđava imala dosta vojnika i oružja, nadalje mnoštvo žita i izvor vode; mjesto bijaše neprikladno za nasipe, tornjeve i druge bojne sprave; put za posadu vrlo tijesan i s obje strane strmenit. Onuda su se krovovi podsadni s golemom pogibli uzalud vukli; jer kad bi ih malo pomaknuli, razorili bi ih podsjedani vatrom ili kamenjem; vojnici nijesu mogli zbog strmine pred podsadnim spravama stajati, niti pod krovovima bez pogibli raditi; najhrabriji padoše ili biše ranjeni, druge sve to više strah osvoji.

93.

Ali Marije potrošiv mnogo dana i truda stade tjeskobno u duši svojoj razmišljati, bi li od preduzeća, jer je bilo uzaludno, odustao, ili bi čekao zgodu, koju je često znao sretno izrabiti. Dok je ovo mnogo dana i mnogo noći živo razmišljao, opazi slučajno neki Ligurac, prost vojnik od pomoćnih kohorata, kad je išao iz tabora po vodu, nedaleko od boka tvrđave, što je bio za onima, koji su vojevali, puževa, koji

---

[75]) Za Mulukhu vidi gl. 19. potkraj. — Vojna na Kapsu bila je potkraj god. 107. Događaji, koji se dalje pripoviједaju do gl. 102., događali su se g. 106.

su među klisurama puzili. Berući on jednoga po jednoga pa zatim sve više, dođe revno pobirući gotovo do vrha brdu. Našavši ondje sve pusto zanese ga želja, da učini nešto veliko, na druge misli, kako to već biva kod ljudi. Bio je na onom mjestu slučajno urastao među kamenjem velik hrast, zdola samo nešto nagnut, zatim zavit pak uvis uzdignut, kamo priroda sve rašće goni. Upirući se Ligurac sad na grane, sad na kamenje, što je stršilo, pope se na zaravanak tvrđave, jer su se onda svi Numiđani živo borili. Razvidjevši sve, za što je mislio da će skoro biti od potrebe, siđe istim putem, ne bez pozornosti, kano što se je popeo, nego sve istražujući i ogledavajući. I tako pođe brzo Mariju, izvijesti ga, što se je dogodilo, i stane ga nagovarati, da s one strane, kuda je on uzišao, udari na tvrđavu, te ponudi sebe za vođu na putu i u pogibli. Marije pošalje s Ligurcem nekoliko nazočnih ljudi, da mu prosude obećanje; ovi dojaviše, svaki prema svojoj ćudi, da je pothvat težak ili lak. Ali to ipak obodri ponešto konzula. Zato izabere od čete trubljača i svirača petoricu najokretnijih i s njima, da im budu za obranu, četiri centuriona; svima zapovjedi, da slušaju Ligurca, i za taj posao odredi sutrašnji dan.

94.

Čim se je dakle činilo, da je prema nalogu došlo vrijeme, zaputi onamo Ligurac spremivši i uredivši sve. Uostalom promijene oni, koji su se imali popeti, po naputku vođe oružje i odijelo i pođu gologlavi i bosonogi, da bolje vide i da se lakše penju po kamenju; na ramenima im bijahu mačevi i štitovi, ali ovi numidski od kože, da budu i lakši i da manje buče, ako kamo zapnu. Ligurac idući naprijed vezaše za klisure i staro korijenje, ako je koje provirivalo, konope, da se njima vojnici pomažu i lakše penju; kadšto bi podigao rukom one, koji su se zbog neobična puta plašili; a gdje se je bilo malo teže popinjati, tu bi slao pojedine neoružane pred sobom, a on bi za njima uzlazio s njihovim oružjem; gdje se je popinjanje činilo opasno, sam bi prvi

kušao te bi često uzilazeći i silazeći istim putem pak odmah zalazeći na stranu poticao ostale na smjelost. Izmučivši se dakle jako dugim putem dođu napokon u tvrđavu, pustu s one strane, jer su se svi, kao i drugih dana, borili s neprijateljem. Saznavši Marije preko glasnika, što je učinio Ligurac, potaknu istom sada, premda se je sav dan krepko borio s Numiđanima, pravo vojnike pak izašav sam ispod krovova, zapovijedi, da vonici sa štitovima nad sobom pođu naprijed i ujedno neprijatelja izdaleka plaše metalima, strijelama i praćama. Ali budući da su Numiđani već često prije prolomili i sažgali krovove Rimljana, ne štićahu se više gradskim utvrdama, već bijahu danju i noću pred zidom, psovahu Rimljane, prekoravahu Marija s mahnitosti i prijećahu našim vojnicima, da će ih Jugurta zarobiti: od sreće su se uzobjestili. Dok su se tako svi, i Rimljani i neprijatelji, napeto borili, s obje strane s velikom silom bijući, oni za slavu i gospodstvo, a ovi za spas, zatrube iznenada straga trublje; najprije pobjegnu žene i djeca, koji su bili izašli gledati, zatim oni, koji su bili najbliži bedemu, napokon svi oružani i neoružani. Kad se je to zbilo, stadoše Rimljani to žešće navaljivati, obarati i većinu samo ranjavati, zatim gazeći po truplima mrtvaca, željni slave poletješe kao za okladu na bedeme, a nitko se od svih ne zadrža plijeneći. Tako je slučaj popravio Marijevu nepromišljenost, ter mu pogrješka pače i slavom urodi.

95.

Uostalom, dok se to zbivalo dođe u tabor kvestor Lucije Sula[76]) s mnogobrojnim konjaništvom; da ove sakupi u Laciju i od saveznikâ, bjehu ga u Rimu ostavili.

Ali budući da nam je zgoda spomenula tako slavnoga čovjeka, učinilo se shodno, da nešto ukratko kažem o značaju i naobrazbi njegovoj; jer drugdje ne ćemo spominjati Su-

[76]) Lucije Kornelije Sula došao je u tabor Marijev g. 107. To mu je bila prva vojna.

linih prilika, a Lucije Sizena,[77]) koji najbolje i najbrižljivije od svih povjesnika opisao njegova djela, čini se, da je premalo slobodno o njima govorio. Sula dakle bijaše plemić patricijskoga koljena, iz obitelji gotovo propale od nemara predâ. On bijaše vrlo temeljito obrazovan i u grčkoj i u latinskoj knjizi, veoma opsežna duha, pohlepan za nasladama, ali pohlepniji za slavom; ljubljaše raskošan i miran život, ali ga raskoš nikad nije odvratila od posla, osim što se prema ženi mogao poštenije vladati. Bijaše rječit, lukav i pristupan prijateljstvu; u sakrivanju svojih posala bijaše neopisivo dubokouman, darežljiv mnogim stvarima, osobito novcem. Tomu čovjeku, najsretnijemu od svih ljudi, nije prije njegove pobjede u građanskom ratu sreća nikad nadvisila radinosti, te su mnogi sumnjali, da li je bio hrabriji ili srećniji; jer govoriti o tom, što je kasnije uradio, ne znam, da li se više stidim ili me više mrzi.

96.

Kad je dakle Sula, kako smo gore kazali, došao s konjaništvom u Afriku i u tabor Marijev, premda je bio prije bez iskustva i znanja u ratovanju, postade ipak u kratko vrijeme od svih najvieštiji. Povrh toga općaše prijazno s vojnicima, mnogima bi na njihovu prošnju, a drugima po svojem nagonu činio prijateljstva, sam ih nerado primaše, pak bi ih brže vraćao nego posuđene novce; on sam ne tražaše od nikoga, da mu ih vrati, već bi više oko toga nastojao, da ima što više dužnika; šaljivo bi i ozbiljno općio s najneznatnijim ljudima. Kod utvrđivanja, u hodu i kod straža bijaše vrlo često nazočan, ali nije međuto, što običava činiti grješno slavohleplje, opadao dobar glas konzula ili kojega drugoga

[77]) Lucije Kornelije Sizena bio je otprilike 20 godina mlađi od Sule te je umr'o kao Pompejev legat g. 67. na otoku Kreti. Osim drugih povjesnih djela napisao je povijest rata s Marsima i građanskoga rata između Marija i Sule.

valjanoga čovjeka; samo nije puštao, da ga tko natkrili razboritošću ili hrabrošću, pače sam je većinu nadvisivao. Tim postupkom i vrlinama postade za kratko vrijeme ljubimcem Marija i vojnikâ.

97.

Ali kad je Jugurta izgubio grad Kapsu i druga utvrđena i za nj korisna mjesta, a ujedno i mnogo novaca, pošalje k Bokhu poslanike, da što prije dovede vojsku u Numidiju, jer da je vrijeme zametnuti bitku. Ali saznavši, da on oteže i neodlučan važe razloge za rat i za mir, opet mu kao i prije podmiti dvoranike novcem, a i samomu njemu obeća trećinu Numidije, ako se ili Rimljani protjeraju iz Afrike ili rat bez gubitka njegovih pokrajina dovrši. Tom nagradom primamljen Bokho priskoči s velikom silom u pomoć Jugurti.

Kad su se tako združile vojske obojice, udare na Marija, koji se je već vraćao u zimovnike, a od dana je jedva još deseti dio preostao, nadajući se, da će im noć, koja se je već približavala, biti na obranu, ako budu svladani; ako li sami svladaju, da im ne će biti na zapreku, jer su poznavali okolicu; za Rimljane da će nasuprot oboje biti u tmini teže. Konzul je dakle od mnogih strana začuo za dolazak neprijateljâ, i u isto vrijeme bijaše već i sam neprijatelj blizu; pa prije negoli se je mogla urediti vojska ili zbaciti prtljaga, napokon prije negoli se je mogao dati ikakov znak ili zapovijed, navale na naše maurski i getulski konjanici, ne u bojnom redu niti po kakovom ratnom običaju, već četimice, kako su se slučajno sjatili. Svi naši, premda ih je nenadana navala uznemirila, sjećajući se ipak svoje hrabrosti, ili su hvatali za oružje ili druge, koji su ga se hvatali, branili od neprijateljâ; jedni uzjahivahu konje i idahu ususret neprijateljima; borba bijaše sličnija razbojstvu negoli bici; bez vojničkih znakova, bez reda konjanici ispremiješani s pješacima, jedni uzmicahu, drugi bivahu ubijani, mnogi, koji su se najžešće borili s neprijateljima, straga opkoljeni: niti hrabrost niti oružje ne mogaše nikoga dosta braniti, jer bijahu

neprijatelji pretežniji brojem i sa svih strana. Napokon se stari rimski vojnici i upravo stoga vješti ratovanju sastave gdje su se koji slučajno sastali, u krugove, pa tako sa svih strana zaštićeni ujedno i uređeni suzbijahu navale neprijateljâ.

98.

Ali ni u tom tako teškom položaju ne uplaši se Marije niti klonu više negoli prije duhom, već uze sa svojom četom, koju je sastavio više od najhrabrijih negoli od najprivrženijih vojnika, amo tamo obilaziti; sad pomagaše svojima u pogibli, sad navaljivaše na neprijatelja, gdje je stajao u najgušćim vrstama; osobnim sudjelovanjem upravljaše vojnike, jer u općenitoj zabuni ne mogaše zapovijedati. Već je bio dan na izmaku, ali barbari neće ništa da popuste, nego u nadi, da će im noć pomoći, stanu, kano što bjehu kraljevi zapovjedili, još žešće navaljivati. Onda Marije stvori prema okolnostima odluku, pa da dobije mjesto za uzmak za svoje, posjedne dva među sobom bliza brežuljka; na jednom, preuskom za tabor, bilo je jako vrelo vode, a drugi je bio prikladan za obranu, jer je bio s veće strane visok i strm te jè malo utvrde trebao. Uostalom zapovjedi Suli, da s konjanicima svu noć sprovede oko vode; sam pak sakupi polagano u jedno svoje raspršene vojnike, jer je jednaka zabuna vladala kod neprijateljâ, pa sve skupa povede žurnim korakom uz brežuljak. Tako biše kraljevi, prisiljeni mjesnom teškoćom, odvraćeni od daljne bitke, ali ne dopustiše svojima da se dalje raziđu, već opkolivši oba brežuljka četama utabore se rastrkano. Zapalivši zatim na mnoga mjesta vatru, sprovedu barbari po svojem običaju veći dio noći veseleći se, podvikujući i vičući; isti vođe bijahu prkosni, pa se ... banjahu kao pobjednici, jer nijesu pobjegli. Sve su ovo mogli Rimljani iz tmine sa viših mjesta lako gledati, pak ih je to vrlo bodrilo.

99.

Ali najviše obodri Marija neiskustvo neprijateljâ, zato zapovjedi, da bude što veća tišina, pače ne dopusti, da se kod mijenjanja straže, kako se običavalo, daje znak trubljama. Ali čim je počelo svitati, a umorne je neprijatelje malo prije osvojio san, zatrube iznenada stražari, zatim trubljači kohorata, turmi i legija svi zajedno, a vojnici dignu viku i provale na vrata. Mauri i Getulci, prenuvši se naglo na tu nepoznatu i strahovitu buku, niti mogahu pobjeći niti oružja pograbiti niti što učiniti ili prirediti; tako obuzme sve od buke i vike, od nemira i straha, kad su naši navaljivali, a nitko nije dolazio u pomoć, kao neka mahnitost. Napokon budu svi razbiti i rastepeni, vrlo mnogo oružja i bojnih znakova zaplijenjeno; više ih je ubijeno u onoj, nego u svim prošlim bitkama. San je naime i neobičan strah zapriječio bježanje.

100.

Zatim krenu Marije, kako bješe počeo, u zimovnike, jer je poradi dovoženja hrane odlučio ostati u primorskim gradovima. Ali zato ne postade od pobjede nemaran ili obijestan, već stupaše, kano da je neprijatelju pred očima, u četverokutu. Sula zapovijedaše nad konjaništvom na desnom krilu, a na lijevom Aulo Manlije nad praćarima i strijelcima, on je osim toga vodio i kohorte Liguraca; u prednjoj i stražnjoj straži bješe namjestio tribune s manipulima bez prtljage; bjegunci, najmanje cijenjeni a najvještiji okolici, pažahu na kretanje neprijateljâ. Ujedno se je konzul, kao da nije nitko zato određen, za sve brinuo: bio je kod svakoga sam glavom: hvalio i korio svakoga po zasluzi. Sam je bio oružan i spreman, pak je tražio isto i od vojnikâ. S jednakom smotrenošću, kojom je hodao, učvršćivaše tabore, za straže kod vrata namješćivaše kohorte pojedinih legija, a pred taborom pomoćne konjanike, povrh toga postavljaše druge na bedemu kod utvrda; sam pregledavaše straže noćne, ne toliko, kano da se ne bi uzdavao, da će se učiniti, što je zapo-

vjedio, nego da bude jednak napor vojnicima i zapovjedniku pa da budu voljniji podvrgavati mu se. I doista je Marije u ono i u drugo vrijeme Jugurtina rata držao na uzdi vojsku više ponosom negoli kaznama. Mnogi su govorili, da to biva od težnje za privrženošću; drugi pak, što je napor kojemu se priučio od mladosti, i ostalo, što drugi zovu nevoljom, za slast držao. Svakako se je javna služba isto tako dobro i časno obavljala kao i pod najstrožim vojvodama.

101.

Tako se napokon poslije četiri dana pokažu nedaleko od grada Cirte uhode hiteći ujedno sa svih strana; potom se razabere, da je neprijatelj blizu. Ali budući da su se s raznih strana, jedan odavle, drugi odanle vraćali, pa ipak svi isto javljali, to konzul neodlučan, kako da uredi vojsku, ne promijeni ništa u redu, već čekaše ondje na sve pripravan. Tako se Jugurta prevario u nadi. On bješe na četiri dijela razdijelio vojsku misleći, da će od njih svakako jedan zaći neprijatelju za leđa. Međuto je Sula, koga je neprijatelj najprije stigao, obodrio svoje te su on i drugi navalili cijelim odjelima, momak do momka i konj do konja, na Maure, drugi pak ostavši na mjestu zakrivahu svoja tjelesa od strijela bacanih izdaleka i ubijahu one, koji bi im došli pod ruke. Dok su se tako borili konjanici, navali na posljednji bojni red rimski Bokho s pješacima, što ih je njegov sin Voluks bio doveo, a nijesu bili u pređašnjem boju, jer su se zadržali na putu. Onda se Marije nalazio kod prvih, jer je ondje bio Jugurta s najviše vojske. Zatim se Numiđanin saznavši za dolazak Bokhov potajno otputi s nekolicinom k pješacima i ondje zavikne latinski — jer je taj jezik naučio pod Numancijom —, da se naši uzalud bore, on da je malo prije Marija svojom rukom ubio; ujedno pokazivaše mač omašten krvlju, što ga je okrvavio u boju ubivši junački jednoga pješaka našega. Kad su to vojnici čuli, prestraši ih više strahota stvari negoli istinitost vijesti, ujedno se barbari ohrabre te stanu žešće na prestrašene Rimljane napadati. I malo već

nijesu počeli bježati, kadli Sula razbivši one, protiv kojih je pošao, vraćajući se navali sa strane na Maure. Bokho odmah uzmakne. Ali Jugurta želeći zaštititi svoje i zadržati gotovo već stečenu pobjedu, bi opkoljen od konjanikâ te se sam protuče među strijelama neprijateljskim uklanjajući im se, pošto su s lijeve i desne strane bili svi njegovi poubijani. A međutim Marije razbivši konjanike poteče u pomoć svojima, za koje je čuo da već bježe. Napokon su neprijatelji već bili na svim stranama poraženi. Onda se pokaže strašan prizor na polju: jedni progone, drugi bježe, ubijaju se i zarobljuju; konji i konjanici ležahu na tlima, a mnogi od rana niti mogahu bježati niti mirovati te bi se sad dizali i odmah opet pali; napokon je sve, dokle je oko sezalo, bilo pokrito oružjem i lešinama, a sred toga bijaše zemlja krvlju natopljena.

102.

Poslije toga dođe konzul, već nesumnjivi pobjednik, u grad Cirtu, kamo je spočetka zaputio. Onamo dođu pet dana iza ponovnoga poraza barbarâ poslanici od Bokha, koji su u ime kraljevo Marija zamolili, da pošalje k njemu dva najpouzdanija čovjeka: on da hoće s njima raspravljati o sebi i o probitku naroda rimskoga. Ovaj odmah pošalje Lucija Sulu i Aula Manlija. Premda su ovi na poziv išli, ipak odlučiše prvi progovoriti kralju, da ga sklone na mir, ako mu je protivan, ili da ga još više potaknu na mir, ako ga je željan. Zato je Sula, kojemu je to prepustio Manlije poradi riječitosti, a ne dobi, progovorio kralju ovako:

»Kralju Bokho, veoma se radujemo, što su tebe, tako velikoga čovjeka, bogovi opomenuli, da napokon voliš mir nego rat pak da se ne okaljaš ti tako plemenit čovjek družeći se s Jugurtom, najgorim od svih ljudi, i ujedno da nas riješiš gorke nužde, da progonimo tebe zabludjela kao onoga najvećega zlotvora. Ktomu je rimski narod već od početka bio te misli, da mu je bolje tražiti prijatelje nego robove, i držao, da mu je probitačnije zapovijedati dragovoljnim

negoli prisiljenim podanicima. A tebi je naše prijateljstvo zgodnije nego ikoje drugo: ponajprije, što smo daleko, poradi čega može biti vrlo malo vrijeđanja, a dobrohotnost je jednaka, kao da smo blizu; zatim, jer imamo podložnika dosta, a prijateljâ niti je nama niti ikomu drugomu ikada bilo dosta. Kamo sreće, da si toga mišljenja odmah spočetka bio! Jamačno bi bio za to vrijeme od naroda rimskoga mnogo više dobara primio, negoli si zala pretrpio. A budući da u ljudskom životu ponajviše vlada sreća, kojoj se baš svidjelo, da iskušaš i silu i milost našu, zato se sada, kad ti ova dopušta, požuri i nastavi, kako si započeo. Imadeš mnogo zgodnih prilika, da uzmogneš stim lakše pogrješke ispraviti uslugama. Napokon si to usadi duboko u srce, da nije nitko nikada naroda rimskoga natkrilio u dobročinstvima; jer što u ratu može, to znaš.«

Nato je Bokho odgovorio prijazno i dobrohotno, a ujedno i nešto na opravdanje svoje krivnje: on da nije pograbio oružje s neprijateljskom namjerom, već da štiti svoje kraljevstvo; jer onaj dio Numidije, iz kojega je Jugurtu silom izagnao,[78]) da je po ratnom pravu postao njegov; zato nije mogao dopustiti, da ga Marije pustoši. — Osim toga da je već prije poslao poslanike u Rim, ali da su mu uskratili prijateljstvo. Uostalom da prošlost mimoilazi pak da će sada poslati poslanike k senatu, ako mu Marije dopusti. Zatim premda mu je to bilo dopušteno, dade se ipak barbarin pregovoriti od prijateljâ, koje je Jugurta podmitio bojeći se onoga, što se doista spremalo, kad je saznao za poslanstvo Sule i Manlija.

103.

Smjestivši međutim Marije vojsku u zimovnicima[79]) pođe s kohortama na boj spremnima i jednim dijelom konjaništva

[78]) Lažno prikazivanje Bokhovo, da zataji vijećanja svoja s Jugurtom (v. gl. 97.) i da prikaže u povoljnijem svijetlu, kako je došao do jednoga dijela Numidije.

[79]) Misli se zima od god. 106. na 105.

u pustinje, da podsjedne kraljevsku kulu, kamo je Jugurta sve prebjege kao posadu postavio. — Onda Bokho, bilo razmišljavajući, što mu se je u dvije bitke dogodilo, bilo opomenut od drugih prijateljâ, kojih nije bio Jugurta podmitio, izabere opet iz svega broja svojih pouzdanika petoricu, koji su bili i prokušane vjernosti i izvrsna uma. Ovima zapovjedi, da idu k Mariju, pa zatim, ako on dopusti, kao poslanici i u Rim; on im dade vlast, da stvari urede i svakako rat završe. Oni brzo otputuju put rimskih zimovnika. Ali bivši zatim na putu opkoljeni i oplijenjeni od getulskih razbojnika, pobjegnu u strahu i bez poslaničkih znakova k Suli, koga bješe konzul idući na vojnu za propretora ostavio. On ih dočeka ne kano varave neprijatelje, kako su zaslužili, nego časno i gostoljubno; zbog toga su barbari mislili, da je glas o lakomosti Rimljana lažljiv i Sula da im je poradi darežljivosti prema njima prijatelj. Jer je podmićivanje bilo još uvijek mnogima nepoznato; darežljivim nijesu smatrali nikoga osim onoga, koji je dragovoljno darivao; svaki se je dar smatrao plodom dobra srca. Kvestoru dakle priopće oni naloge Bokhove moleći ga ujedno, da im bude i zaštitnik i savjetnik; onda stanu govorom veličati vojsku, poštenje i moć svoga kralja i drugo, što su mislili, da bi mu moglo koristiti ili preporučiti ga. Pošto im je zatim Sula sve obećao i poučio ih, kako da pred Marijem i senatom govore, čekahu ondje poprilici još četrdeset dana.

104.

Kad se Marije ne izvršivši posao, za koji se trudio, vratio u Cirtu i začuo za dolazak poslanikâ, dade pozvati i njih i Sulu, nadalje pretora Lucija Bilijena iz Utike, napokon sa svih strana sve senatore. S njima ispita Bokhove naloge. U njima se među ostalim zahtijevaše, da poslanicima dopusti konzul ići u Rim, a međutim da bude primirje. Sula i većina njih bijahu za taj prijedlog; nekoji učine objesniji prijedlog, a to bijahu ljudi bez poznavanja ljudske sudbine, koja se, kako je promjenljiva i nestalna, uvijek na zlo mijenja.

Uostalom Mauri isposlovavši sve pođu u Rim njih trojica s Gnejem Oktavijem Ruzonom, koji je bio kano kvestor vojničku plaću donio u Afriku; dvojica se vrate kralju. Od njih je Bokho s radošću čuo i ostalo i osobitto dobrohotno i milostivo postupanje Sulino. U Rimu se poslanicima, pošto su molili za oproštenje, što je kralj zaveden Jugurtinom zlobom pogriješio, i pošto su prijateljstvo i savez rimski zaiskali, ovako odgovori: »Senat i narod rimski običaje se sjećati i usluga i uvreda; uostalom oprašta Bokhu krivnju, jer se kaje; prijateljstvo će mu se i savez dati, kad ga zasluži.«

105.

Začuvši zato Bokho zamoli listom Marija, neka mu pošalje Sulu s punomoćjem, da uzmogne s njim raspravljati o zajedničkim poslovima. On se pošalje s pratnjom konjanikâ i balearskih praćara; povrh toga pođu i strijelci i pelignijska kohorta[80]) s lakim oružjem, da se put pospješi, pak su se i tim oružjem mogli braniti kao i drugim od oružja neprijateljskoga, što je i ovo bilo lako. Ali na putu pokaže im se napokon peti dan Voluks, sin Bokhov, i to iznenada na širokom polju samo s tisućom konjanika, koji tumarajući amo tamo bez reda pobude i u Suli i u svim drugima mnijenje, da ih ima više, nego što ih je uistinu bilo, i strah od neprijatelja. Zato se svi stanu spremati i oružje ogledati; straha bijaše u njih dosta, ali još više nade, jer su bili pobjeditelji te stajahu protiv onih, koje su često svladali. Međuto su naprijed poslani konjanici, da uhode, javili, da je sve mirno, kako je doista i bilo.

106.

Približivši se Voluks obrati se kvestoru i reče, da ga je otac Bokho poslao njima nasusret i ujedno za obranu. Zatim

[80]) T. j. odio vojske, što su ga poslali saveznici rimski Pelignjani, pod svojim vođom i sa svojom zastavom. Oružje im je bilo: okrugli štit, kratak mač i nekoliko kopalja. Rimskih legionskih vojnika nije bilo tu.

hodahu taj i drugi dan bez straha skupa. Poslije, kad su udarili tabor, a bilo je već pod večer, dotrči iznenada Mauranin smetena lica preplašen k Suli govoreći, da je saznao od uhoda, da Jugurta nije daleko; ujedno ga stane moliti i nagovarati, neka noću s njim u potaji pobjegne. On odgovori ponosno, da se ne boji toliko puta potučenoga Numidanina, da se dovoljno uzda u hrabrost svojih; pa kad bi mu i prijetila očevidna propast, da bi radije ostao nego izdao one, koje vodi, i sramotnim bijegom spasio nestalni život, koji bi možda malo kasnije od bolesti izgubio. Ali umoljen od njega, da noću otputuju, primi taj savjet i namah zapovjedi vojnicima, da pošto objeduju i u taboru što više oganja nalože, zatim o prvoj noćnoj straži tiho izađu. Već su svi bili od noćnoga puta umorni, a Sula je o ishodu sunca udarao tabor, kadli mu jave maurski konjanici, da se je Jugurta poprilici dvije tisuće koračaja pred njima utaborio. Kad se je to pročulo, onda se istom naši strašno uplaše; mišljahu, da ih je Voluks izdao i u zasjede natjerao. I bilo ih je, koji su mislili, da mu se moraju silovito osvetiti i ne ostaviti mu tolike krivnje bez kazni.

107.

Premda je Sula bio istoga mnijenja, obrani ipak Maura od uvrede; obodri svoje, neka se hrabro drže, da se je prije često s malo odvažnih vojnika protiv množine srećno borilo; što se budu manje čuvali u bici, to će biti sigurniji; jer nikomu, koji je ruke naoružao, ne dolikuje, da u neoružanih nogu pomoć traži i okrene u najvećem strahu nezaštićena i slijepa pleća prema neprijatelju. Zatim zazvavši velikoga Jupitera, da bude svjedokom opačine i nevjere Bokhove, zapovjedi Voluksu, jer je o nevjeri radio, da ostavi tabor. On mu se stane plačući moliti, da toga ne vjeruje: da nije tu ništa učinjeno iz zasjede, već lukavošću Jugurte, koji je uhodeći saznao za njegove pute; uostalom budući da Jugurta nema velike vojske, a nada i moć njegova stoji do oca njegova, to on misli, da Jugurta ne će ništa javno smjeti učiniti, kad bude sam sin kao svjedok nazočan; zato da mu

se najshodnije čini proći otvoreno kroz sredinu njegova tabora; on da će ili poslavši naprijed Maure ili ostavivši ih ondje sam sa Sulom poći. Taj bi prijedlog, kako je bio prema položaju zgodan, prihvaćen. Oni odmah krenu, pak jer su iznenada stigli, prođu mirno, dok se Jugurta skanjivao i otezao. Zatim za nekoliko dana stignu, kamo bjehu pošli.

108.

Ondje je s Bokhom mnogo i pouzdano općio neki Numiđanin, po imenu Aspar. Njega bješe Jugurta čuvši, da je Sula pozvan, poslao kao poslanika, da lukavo uhodi namjere Bokhove; osim njega bijaše ondje i Dabar, sin Masugradin, iz koljena Masinisina, ali po materi nejednaka roda — jer mu je oca rodila suložnica —, Mauraninu zbog mnogih umnih darova drag i mio. Bokho je za ovoga po iskustvu odavna znao, da je odan Rimljanima, zato ga smjesta pošalje k Suli s viješću, da je pripravan učiniti, što narod rimski zaište; sâm neka odredi za dogovor dan, mjesto i vrijeme; Jugurtina poslanika neka se ne boji; on da je navalice s Jugurtom ostao u pređašnjem odnošaju, da se tim slobodnije obave zajednički poslovi, jer se protiv njegovih pletaka nije mogao drukčije braniti. Ali za izvjesno znadem, da je Bokho više od punske nevjernosti nego iz razlogâ, što ih je navodio, i Rimljane i Numiđane zadržavao nadom mira te da je obićavao mnogo sam sa sobom promišljati, bi li Jugurtu izdao Rimljanima ili njemu Sulu: želja ga je protiv nas svjetovala, a strah za nas.

109.

Sula mu dakle odgovori, da će malo govoriti pred Asparom; ostalo tajno ili pred nijednim ili pred vrlo malo svjedoka; ujedno dade naputak, što da mu se odgovori. Pošto su se, kako je Sula želio, sastali, reče, da ga je poslao konzul, neka ga pita, da li će mirovati ili ratovati. Onda mu kralj po naputku reče, neka se vrati za deset dana; da dosele nije još ništa odlučio, nego će onda odgovoriti. Zatim se oba razidu u svoj tabor.

Ali kad je prošao veći dio noći, pozva Bokho potajno Sulu; oba uzmu samo vjerne tumače, povrh toga kao posrednika Dabara, čovjeka neporočna i obojici povoljna. I odmah progovori kralj ovako:

110.

»Nikad nijesam mislio, da ću ja, najveći kralj u ovoj zemlji, i uopće u svima, koje poznam, privatnomu čovjeku biti dužan zahvalnost. I tako mi bogova, Sula, prije nego sam tebe poznao, priskočio sam u pomoć mnogima na njihovu prošnju, a drugima sam sobom, a sam nijesam nikakove trebao. Da mi je to prikraćeno, meni je drago, dok to drugi obično teško podnose; neka mi je slobodno to, što sam jedamput trebao tuđu pomoć, cijena za tvoje prijateljstvo, od koga nije ništa draže srcu momu. To možeš odmah iskusiti: oružja, vojnikâ, novaca, ukratko svega, što ti se prohtije, uzmi, upotrebljavaj, i dok živiš, budi uvjeren, da ti nije vraćena ljubav; ona će kod mene uvijek ostati cijela; uopće ništa ne ćeš s mojim znanjem uzalud poželjeti. Jer za kralja je, kako ja mislim, manje sramotno biti svladanu oružjem negoli plemenitošću. A što se tiče vaše države, kojoj si kao zastupnik ovamo poslan, čuj ukratko ovo: Rata s narodom rimskim niti sam kada vodio niti sam ga hotio voditi; ali sam zemlje svojih protiv oružanih ljudi oružjem branio. Toga ću se kaniti, kad tako želite; vodite, kako hoćete, rat s Jugurtom. Ja ne ću prijeći rijeku Mulukhu, koja je bila među mnom i Micipsom, niti ću dopustiti Jugurti, da je prijeđe. Zaišteš li osim toga još štogod, što se slaže s mojom i vašom čašću, ne ćeš ostati neuslišan.«

111.

Nato je Sula odgovorio za se kratko i čedno, a opširno o miru i zajedničkim poslovima. Napokon očitova kralju, da mu senat i narod rimski, jer su oružjem bili jači, ne će biti zahvalni za ono, što obećaje. On treba da nešto učini, po čem će se vidjeti, da mu je više stalo bilo do njih, nego do sebe. To da mu je sasvim lako, jer ima Jugurtu u svojoj

vlasti; ako ga predade Rimljanima, onda će mu vrlo biti zahvalni; da će ga onda samo po sebi zapasti prijateljstvo, savez i dio Numidije, što sada traži. Spočetka se kralj ustezao: da ih veže rodbinstvo, a osim toga i savez; uzato se boji, da ne bi nevjerom odvratio od sebe srca zemljaka, kojima bijaše Jugurta drag, a Rimljani mrski. Napokon pošto je na nj Sula žešće navaljivao, dade se umekšati i obeća, da će sve učiniti po volji Suli. Uostalom odrede, što im se učinilo shodno, da prividno utanače mir, za kojim je Numiđanin iz sveg srca čeznuo, jer je bio utruđen od rata. Ugovorivši tako pletku razidu se.

112.

Ali drugi dan pozove kralj Aspara, poslanika Jugurtina: reče mu, da je po Dabaru od Sule doznao, da se uz stanovite uvjete može rat smiriti; zato neka istraži mišljenje svojega kralja. Ovaj otputuje veselo u tabor Jugurtin. Dobivši zatim od njega naputke za sve vrati se brzim hodom za osam dana k Bokhu i javi mu, da je Jugurta pripravan učiniti sve, što mu se naloži, ali da se ne uzdaje u Marija, jer se je bez uspjeha i prije često sklapao mir s rimskim vojvodama. Ali ako Bokho hoće obojici pomoći i mir zajamčiti, neka nastoji, da zajedno svi dođu na dogovor, kao da rade o miru, i ondje neka mu Sulu predade. Kad bude tako odličnoga čovjeka imao u svojim rukama, onda će se po zapovijedi senata ili naroda učiniti pogodba; jer da ne će ostaviti na cjedilu odlična čovjeka, koji je došao u vlast neprijateljâ ne po svojoj kukavštini već u državnoj službi.

113.

Dugo razmišljaše Bokho o tom sam u sebi, i napokon obeća; ali da li je od lukavstva ili uistinu oklijevao, nijesmo mogli saznati. Ali kraljevska je volja obično i strasna i nestalna, često i sama sebi protivna. Pošto se kasnije urekli vrijeme i mjesto, da se sastanu na dogovor o miru, onda je Bokho sad Suli, sad poslaniku Jugurtinu govorio, milostivo s njima postupao i obojici isto obećavao. Oni bijahu jednako

veseli i puni dobre nade. Ali u onoj noći, koja je bila posljednja prije dana određena za dogovor, sazove Bokho svoje prijatelje, no promijenivši odluku odmah ih otpusti te je, kažu, mnogo sam sobom razmišljao mijenjajući se u obrazu i u srcu; a to je i uz njegovu šutnju izdalo tajne srca njegova. Ipak napokon dade pozvati Sulu i prema njegovu naputku postavi zasjede Numiđaninu. Kad je zatim došao dan i kad mu je javljeno, da Jugurta više nije daleko, pođe mu ususret s nekoliko prijatelja i s našim kvestorom kao za počast na brežuljak, koji su zasjednici najlakše mogli vidjeti. Ovamo dođe Numiđanin s većinom svojih prijatelja, koji su bili neoružani, kako je bilo rečeno, i odmah na dani znak navale sa svih strana zajedno iz zasjeda. Ostali biše ubiti; Jugurta bi svezan i Suli predan, a ovaj ga odvede Mariju.[81])

114.

U isto vrijeme ratovahu nesretno protiv Galâ[82]) naše vojvode Kvint Cepion i Gnej Manlije. Od straha pred njima zadrhta sva Italija. Rimljani onoga pak sve do našega doba bijahu toga mišljenja, da su sva druga preduzeća laka za njihovu hrabrost, a s Galima da se bore za spas, ne za slavu. Ali pošto se javilo, da je rat u Numidiji svršen i da se Jugurta vodi u okovima u Rim, bi u izočnosti Marije izabran konzulom i određena mu za pokrajinu Galija. On je prvoga siječnja s velikom slavom kao konzul triumfirao. I u ono je vrijeme sva nada i moć države stajala do njega.

---

[81]) Jugurta bi uhvaćen g. 105. i zatim u Rimu gladom ubijen. — Marije je ostao u Africi do konca godine. Bokhu je predao zapadni dio Numidije; jedan dio Numidije (primorske gradove i krajeve uz Sirte) pripoji provinciji Africi, a ostalu Numidiju dobije G a u d a, unuk Masinisin, koji se spominje u 65. glav.

[82]) Zapravo protiv Cimbara i Teutona, koji su germanski narodi.

Sadržaj.

Strana

o o o

Klasici grčki i latinski.

Ceasar G. Jul., Galski rat (br. 725) prijevod D 20.—
Caesa-Golik: Bellum Galicum (br. 726) original D 35.—
Ciceronov govor za Archiju pjesnika original (br. 727) D 5.—
Cicero: Retorička djela prijevod (br. 1916) D 12.—
Cicero: Lelije ili prijateljstvu prijevod (br. 729) D 4.—
Cicerro M. Tulije: Katon stariji ili o starosti (br. 728) prijevod D 8.—
Demostenovi izabrani govori (broj 730) prijevod D 36.—
Demostenovi izabrani govori prijenal (br. 2034) D 22.—
Demostenovi izabrani govori prijevod (br. 2036) D 15.—
Herodot-Musić: Izbor iz povijesti original (br. 2033) D 30.—
Herodot-Musić: Izbor iz povijesti prijevod (br. 2035) D 30.—
Homer-Majnarić: Izbor iz Ilijade i Odiseje, original (br. 2032) D 40.—
Horacija Kv. Flaka: Izabrane pjesme po školskom izdanju, od D. Julije Golika, Preveo prof. D. Kišpatić (br. 1807) D 16.50
Kišpatić Drag.: Ovid. E libris tristium ex epistulis, ex ponto, libris fastorum (br. 734) D 7.—
Ksenofon: Izabrani spisi. I. dio (br. 735) prijevod D 30.—
Ksenofon: Izabrani spisi. II. dio (br. 736) prijevod D 50.—
Kuzmić Martin: Komentar Aristotelovoj poetici (br. 737) D 24.—
Platonov i Ksenofonov Symposion (br. 739) prijevod D 18.—
Prijave za Publija Vergilija Marona (br. 743) D 12.—
Plutarhovi izabrani životopisi. I. dio (br. 745) prijevod D 36.—
Plutarhovi izabrani životopisi II. dio (br. 741) prijevod D 42.—
Sallust G. K.: Katilinina urota i rat s Jugortom, prijevod (br. 1917) D 20.—

Sofoklov Ajas (br. 747) orig. D 20.—
Sofoklov Edip kralj (br. 748) orig. D 20.—
Priprave za Marka Tulijana Cicerona (br. 742) D 6.—
Vergilije Publije Maron: Pastirske pjesme i pjesme o gospodarstvu (br. 749) D 8.—
Žepić M.: Pregled grčke književnosti od najstarijega vremena do konca drugoga stoljeća poslije Isusa, Klasična grčka književnost (br. 1412) D 23.—
Ženić M.: Pregled rimske književnosti od najstarijega vremena do propasti zapadno rimskoga carstva (br. 1265) D 20.—

Jezikoslovlje, književnost, eseji.

Adamović Dr. J.: Francuska drama br. 1641) D 30.—
Andrić N.: Branić jezika hrvatskoga (br. 1316) D 20.—
Broz-Bosanac: Oblici jezika staroga Slovenskoga s dodatkom o postanju jezika Hrvatskoga ili Srpskoga za VII. i VIII. r. (br. 2017) D 30.—
Bibliotheque sud-slave (br. 688) D 12.—
Bogdanović: Pregled književnosti hrvatske i srpske. I. knjiga (br. 1374) D 48.—
Bogdanović: Pregled književnosti hrvatske i srpske II. knjiga. I. dio (br. 690) D 68.—
Bogdanović: Pregled književnosti hrvatske i srpske II. knjiga II. dio (br. 691) D 51.—
Bogdanović, Dr. D.: Narodne pripovijetke (br. 1249) D 45.—
Bogdanović, Dr. D.: Hrvatski pripovjedači I. dio (br. 1775) D 38.—
Bogdanović: Srpski pripovjedači, I. knjiga (br. 692) D 28.—
Bogdanović: Srpski pripovjedači II. knjiga (br. 693) D 22.—

Deželić V.: Uspomene Ivana Franjina Gundulića i Dubrovniku posvećeno od Hrv. Akad. društva »Zvonimir«, sa 1 slikom u litografiji (br. 1510) D 50.—
Dukat Vl.: Iz povijesti engleske književnosti (br. 695) D 42.—
Derkos Iv.: Genij domovine (br.694) D 6.—
Emersn oR. W.: Veliki ljudi, (broj 696) D 5.—
Filipović: Hrv.-njemačka besjedovnica (br. 697.) D 50.—
Gorki Maksim: Uspomene na L. Tolstoja D 8.—
Ђavazzi, Dr. M.: Pravopisni rječnik br. 1215) D 20.—
Jagić V.: Ruska književnost (br. 698) D 36.—
Jamnicky, prof. I. i L.: Hrvatska stenografija (br. 699) D 35.—
Kuhač Fr.: O hrvatskom ili srpskom pravopisu (br. 701) D 4.—
Kukuljević Sakcinski: Jugosl. knjižnica (br. 1375) D 12.—
Kukuljević: Stari pjesnici hrvatski (br. 724) D 10.—
Kukuljević: Arkiv za povjesnicu jugoslovensku (br. 702) D 38.—
Kukujlević: Lucijan Martinov Vranjanin (br. 1376) D 12.—
Kurelac: Imena domaćih životinja (br. 702) D 12.—
Maretić T. Dr.: Jezični savjetnik I. dio (br. 1731) D 40.—
Mažuranić: Slovnica hrvatska (br. 704) D 12.—
Medini: Povijest hrv. književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku (br. 705) D 50.—
Musić Aug.: Povijest grke književnosti I dio (br. 707) D 40.—
Musić Aug.: Povijest grčke književnosti II. do (br. 708) D 46.—
Obradović Dimitrija Dositej: Život i priključenuja. Uvod i komentar napisao David Bogdanović (br. 1515) D 30.—

Ogrizović Dr. M.: Slava Augustu Šenoi (br. 709) D 10.—
Pinter R.: Njemačka književnost (br 710) D 58.—
Petračić F.: Historija grčke literature (br. 711) D 26.—
Petravić Ante: Studije i portreti (br. 1518) D 40.—
Podgoršek: Oblici njemačkoga jezika (br. 712) D 12.—
Popović M. prof.: Kratki pregled slavenskih književnosti (br. 1771) D 18.—
Popović Dr. Milko: Poetika ili nauka o pjesništvu (br. 1842.) D 16.—
Popis publikacije jug. akad. znanhsti i umjetnosti (br. 714) D 10.—
Sarazin: Ogledi iz francuske književnosti (br. 1700) D 66.—
Slavin Sergij Jablanov: Makaranske uspomene i Don Miho Pavlinović. Prilog za njegov životopis (br. 1500) D 12.—
Šegvić K.: Dr. Ante Starčević (br. 716) D 48.—
Šegvić K. prof.: Književne studije (br. 1231) D 24.—
Spomencvijeće iz hrv. i slov. dubrava (br. 718.) D 80.—
Strohal prof. Rudolf: Cvet vsake mudrosti D 8.—
Strohal, prof. Rudolf: Grad Senj, prvo kulturno središte hrvatskoga naroda (br. 1519) D 5.—
Strohal, prof. Rudolf: Hrvatska glagoljska knjiga (br. 1520) D 32.—
Strohal prof. Rudolf: Hrvatski dijalekti (br. 1521) D 5.—
Strohal, prof. Rudolf: Mirakula ili čudesa (br. 1522) D 8.—
Strohal, prof. Rudolf: Zbirka starih crkvenih pjesama od 14. do 18. vijeka (br. 1523) D 19.—
Škarić, Dr. Gjuro: Semazijologijske studije (br. 1524.) D 10.—
Šrepel M.: Klasična filozofija (br. 720) D 26.—
Šrepel M.: Rimska književnost (br. 721.) D 20.—